

“युद्धि अला”ना आडकोने बेट.

शिष्योपनिषद्

प्रकृत कर्ता.

श्री अद्यात्मज्ञान प्रसारक मंडळ.

“सुद्धि प्रभा”ना आइडोने केद.

श्रीमद् सुद्धिसागरल्ल अथभाणा—अ-थांक (४४)

शिष्योपनिषद्.

रथयिता

योगनिष्ठ शास्त्रविशारद नैनाथार्य सुद्धिसागर सूरिथर.

भाषसा निवासी.

शेक वीरथदभास कृणुणुणी रदायथी

प्रकेर कर्ता.

श्री अध्यात्मज्ञान प्रसारक मंडळ.

डा. लक्ष्मणधर हरभण्ड हवास.

(अ'पागती—मु'अप्र.)

वीर संवत् २४४२.

अत १०००,

विहम संवत् १९७३.

નિવેદન.

શુદ્ધિપ્રભાના કદરદાન પ્રાહકોના કરકમગમાં “શિષ્યોપનિષદ્” ભેદ સંદર કરતાં તેના નિયામકોને આનંદ થાય છે. એ તેા સ્પષ્ટ અને સુવિ-
દિતજ છે કે ટપાલ સિવાય માત્ર સોળ આના જેવા નજીવો લવાજમમાં
ચાર ફરમાના, સંગીન વાંચન આપતા માસિક ઉપર કંઈ ભેટ આપી શકાય
નહિ. પણ શ્રીમાન શેઠ વીરચંદભાઈ કૃષ્ણાજી (માણસા નિવાસી) એમની
ઉદારતાને લીધે હમે આ સાહસ ખેડી શક્યા છીએ. તે માટે તેમનો આભાર
માનીએ છીએ.

પુસ્તકમાંની વસ્તુ તથા લેખક માટે શાસ્ત્ર વિશારદ જૈનાચાર્ય યોગ-
નિષ્ઠ શ્રીમાન શુદ્ધિસાગરજી સુરિશ્વરજીની કવમથી ગુર્જરાષ્ટ્રની જૈની તેમજ
જૈનેતર આલમ હવે ક્યાં અચ્છાત છે ? “શુદ્ધિપ્રભા” પરના તેમના
અનન્ત ઉપકારોરૂપી મૌકિતક માલામાં આ પુસ્તકથી એક વધુ ઉપકાર
મૌકિતકની વૃદ્ધિ થાય છે. ને તે માટે માસિક જન્મભર તેઓશ્રીનું ઋણિ
રહેશેજ.

“અધ્યાત્મગાન પ્રસારક મંડળ” તરફથી પ્રસિદ્ધ થતી ગ્રંથમાળાના
સુખાલીસમા મણકા તરીકે આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થઈ, વાચક આગળ રહ્યું
થાય છે. શિષ્યોપનિષદ્ વાંચીને વાંચકો શિષ્યવર્તનું સ્વરૂપ સમજે અને
ઉપાદેયને આદરે એજ કર્તવ્યપ્રવૃત્તિ ફળ છે. શિષ્યોપનિષદ્ના કર્તાનાં મૂળ
સૂત્રોપર ગુરૂ મહારાજે ઉપયોગી અને અસરકારક વિવેચન કર્યું છે. કર્તાનાં
મૂળ સૂત્રોપર ભવિષ્યમાં વિસ્તારથી વિવેચકો પ્રકટી તેના હાર્દની ઉજ્જવળ
પ્રભા વાંચકોના ગર્મદાર સુત્રી પહોંચાડશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે.
શિષ્યોને ગુરૂ પ્રતિ સ્વપ્નર્થ સમજવવામાં આ પુસ્તક અત્યંત ઉપયોગી
રચાયું છે. અને તે વાંચીને સર્વ મનુષ્યો તેનો બાહ્યાંતર આત્મિક લાભ
પ્રાપ્ત કરે એવી અભિલાષા રાખવામાં આવે છે.

ચાલુ વર્ષથી શુદ્ધિપ્રભાની વ્યવસ્થા, લખાણની સુન્દરતા, ઉપયો-
ગિતા, વગેરે તેના વાચકોથી અગ્નણ નહિજ હોય. તેને સચિત્ર, વધુ કદવાળું
તથા ઉંચા કાગળોપર છપાતું કરવાના વિચારો વર્તમાન યુરોપિય વિમહ-
વાળા વખતને લીધેજ બંધ રાખવામાં આવ્યા છે પણ ઉજ્જવળ અને
ઉન્નત ભાવિપર સૌ અવલમ્બે છે.

હાહામના વિકટ સમયમાં કેવળ પરોપકારાર્થે પ્રસિદ્ધ થતા આ માસિકની આઆદીનો મૂખ્ય આધાર તહેના આહોકાની સંખ્યાની વિપુલતાપર અવલંબે છે. ને આહક થવાથી સ્વાર્થ સાથે પરમાર્થ સાધ્ય થઈ શકે છે. તે જોએ આ માસિકના આહક નથી તેમણે આહક થઈને તથા હોય તેમણે નવીન આહક વધારી આપના પ્રયત્ન સેવવો ઉચિત છે.

આવી અનેક ભેટો આપવા હમને સામર્થ્ય મળે એ શુભેચ્છા. હૈં
શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

શ્રી. જ્ઞાનપંચમી.
વડોદરા.

મણિલાલ મો. પાદરાકર.
તંત્રી.

પ્રસ્તાવના.

ગૃહસ્થ શિષ્યોને અને ત્યાગી શિષ્યોને શિષ્યધર્મ સમજાવવા માટે શિષ્યોપનિષદની રચનાની આવશ્યકતા સ્વીકારાઈ છે. શિષ્યોપનિષદમાં લખ્યા પ્રમાણે શિષ્ય ગુણોને પ્રાપ્ત કરવામાં આવેછે ત્યારે શિષ્યની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. જે શિષ્યધર્મની યોગ્યતાને પામે છે તેજ અન્તે ગુરૂપદની યોગ્યતાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ગુરૂગીતામાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે ગુરૂની મહત્તા અવશ્યકતા આજેની ગુરૂમંત્રિ કરવામાં જે કંઈ પણ બાકી રાખતો નથી એવો કર્મયોગી શિષ્ય નિરાસકતવથી ગુરૂની ગુરૂતાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. શિષ્યધર્મ પ્રમાણે વર્તાવિના શિષ્ય નામ ધરાવા માત્રથી કંઈપણ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. જે શિષ્યની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી તે ગુરૂની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. દરેક મનુષ્યને શિષ્યક્રોટિમાંથી પસાર થવું પડે છે માટે પુરૂષોએ અને સ્ત્રીઓએ શિષ્યોપનિષદ વાંચીને શિષ્યધર્મ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ શિષ્યધર્મને જોએ પ્રાપ્ત કરે છે તે દેશની, સમાજની, સંઘની ધર્મની ઉન્નતિ કરી શકે છે. ક્રિયોદ્ધારક શ્રીનેમિસાગરજી મહારાજની તેમના શિષ્ય શ્રીપૂજ્ય રવિસાગરજી મહારાજે જે શિષ્યધર્મ બળવી હતી તેથી ગુરૂમહારાજ શ્રી રવિસાગરજી મહારાજનો રવિની પેઠે પ્રતાપ વધ્યો હતો. શ્રીગુરૂ મહારાજ રવિસાગરજીના શિષ્ય શ્રીમાન ગુરૂવર્ધ શ્રી સુખસાગરજી મહારાજે અત્યંત ભકિતભાવથી ગુરૂશ્રી રવિસાગરજી મહારાજની ઉપાસના કરી હતી તેથી તેઓ વિશ્વમાં જ્ઞાન ધ્યાન સમાધથી આત્મોન્નતિ કરવા અને અમરાક્ષર દેહે જીવવા સમર્થ થયા શિષ્યોનો ધર્મ જાણવાથી ગૃહ-

સ્થાની અને ત્યાગીઓની ઉન્નતિ થાય છે અને તેથી તેઓ પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત કરવાને શક્તિમાન થાય છે.

અત્રે મુનિશ્રી ભકિતસાગરજીનું સ્મરણ કરાવવામાં આવે છે. અમદાવાદમાં ઝવેરીવાડા આંબળીપોળના સામે વીશાપોરવાડ જૈન મગનલાલ માડ શેઠના ભાઈ ભોગીલાલ રહેતા હતા. તેઓ ગૃહસંસાર ભોગવ્યા પાદ મોટી ઉમરે સં. ૧૯૬૯ ના જોડ માસમાં દીક્ષા લીધી. ગુરૂમહારાજ ધી સુખ-સાગરજી મહારાજે તેમને સ્વહસ્તે દીક્ષા આપી ને સ્વપ્રશિષ્ય ત્રહ્ણિસાગરજીના શિષ્ય તરીકે સ્થાપન કર્યાં અને ભકિતસાગરજી નામ સ્થાપ્યું. ભકિતસાગરજી વૈરાગી, ત્યાગી, શાંત, દાનત, ક્રિયાપાત્ર, સરલ સ્વભાવના આત્માર્થી સાધુ હતા. તપશ્ચર્યા, ધર્મ, ક્રિયા અને સાધુઓની વૈયાવચ્ચમાં મશગુલ રહેતા હતા. તેઓએ મુનિશ્રી જીતસાગરજી સાથે મેસાણામાં બે ચોમાસાં કર્યાં. મુનિમહારાજ શ્રી રંગસાગરજીએ સં. ૧૯૭૩ ના ફાગણ વદિ ચોથે અમદાવાદમાં દેહોત્સર્ગ કર્યો. સં. ૧૯૭૩ ના ચોમાસામાં પેથાપુરમાં આવણુ શુદ્ધિ એકમના રોજ મુનિશ્રી ભકિતસાગરજીએ દિવસના આર વાગે હૃદય એકદમ બંધ થવાથી દેહોત્સર્ગ કર્યો. શિષ્યના ગુણ તેમનામાં ખીલ્યા હતા તેથી તેવા મુનિની અત્ર યાદી લેવામાં આવે છે. આ પુસ્તક છપાવવા માટે દાનધર્મપ્રિય શેઠ વીરચંદભાઈ કૃષ્ણજીને અનેક ધન્યવાદ આપવામાં આવે છે, જેઓએ પુસ્તકો છપાવવામાં સારી મદદ કરી છે. ॐ શાન્તિ.

પેથાપુર, ભાદરવા શુદ્ધિ ૧૧. }

બુદ્ધિસાગરસૂરિ.

ટાઈટલનાં ૪ પાનાં ધી ગુજરાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. સોમાલાલ મંગલદાસે છાપ્યાં.
પાંચકુવા—અમદાવાદ.

અથ શિષ્યોપનિષદ્.

શિષ્યધર્મઃ

૧ આર્યઃ

આત્માની શુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરવા માટે અધ્યાત્મરાત્રાન પૂર્વક આત્મચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવા માટે તથા પંચમહાવ્રતોના પાલનાર્થે શિષ્યથવાની જરૂર છે. ગુરૂની પ્રાપ્તિ કર્યા પૂર્વે શિષ્યગુણો મેળવવા જોઈએ. શિષ્યયોગ્યતા પ્રાપ્તિ માટે શિષ્યોપનિષદ્માં શિષ્યલક્ષણો દર્શાવ્યાં છે તેમાં પ્રથમ શિષ્યનું-લક્ષણ દર્શાવે છે. શિષ્ય પ્રથમ આર્ય હોવો જોઈએ. દેશથી આર્ય, ગુણુકર્મથી આર્ય, સંસ્કારથી આર્ય; બ્રાહ્મણાદિ ધર્મથી આર્ય, જ્ઞાનાર્ય, દર્શનાર્ય આદિ અનેક પ્રકારના શુભાર્યોના ગુણોથી વિભૂષિત હોવો જોઈએ. જેનામાં સરળતા શુદ્ધતા છે તે આર્ય છે. જે આર્ય શાસ્ત્રોને માને છે અને તે પ્રમાણે વર્તે છે તે આર્ય છે. અનાર્યનાં લક્ષણો જેનામાં ન હોય અને જેનામાં આર્યતા હોય હોય તે શિષ્ય યોગ્ય છે.

૨ સમ્યકઃ

સભામાં શોભે વા સભામાં ઝેસવા યોગ્ય સમ્યકતા જેનામાં પ્રગટી છે એવો સમ્યકમનુષ્ય શિષ્ય થવાને લાયક છે. જેનામાં સમ્યકતા ન આવી હોય તેને શિષ્ય કરવાથી ગુરૂને આનન્દ મળતો નથી, તેમજ અસમ્યકને શિષ્ય કરવાથી ઉલ્લેખ તે ઉદ્ભેગકારી અને છે. જેનામાં દક્ષતા હોય, ગુરૂ સાથે વર્તવાની વિવેક શક્તિ પ્રગટી હોય, જેનામાં ગુરૂની ચેષ્ટાઓના આશયો જાણવાની શક્તિ આવી હોય, ગુરૂની મરજી સમજી શકતો હોય, જે ગુરૂની પ્રશુતાને સમજવા અધિકારી બન્યો હોય અને જે સભામાં ઝેસી સમ્યક જનોની પરીક્ષામાં સમ્યક તરીકે સિદ્ધ થયો હોય તે શિષ્ય થવાને અધિકારી અને છે. ગુરૂની સાથે સમ્યકતાથી વર્તન જે કરતો હોય, ગુરૂની તમિયત

બળવવામાં જેનામાં બુદ્ધિ શક્તિ ખીલી હોય, ગુરૂનો સત્કાર કરવામાં અને ગુરૂનું બહુ માન કરવામાં જે પૂર્ણ સભ્યતા રાખતો હોય એવો સભ્ય જન શિષ્ય થવાને અધિકારી બને છે.

૩ ગુરૂકુલસમુપાસકઃ

જે ગુરૂકુલની સમુપાસના કરનાર હોય તે શિષ્ય યોગ્ય છે. બાહ્યા-વસ્થામાં માતા પિતાના સહવાસમાં રહીને જેણે અનેક અનુભવો મેળવ્યા હોય તે ગુરૂકુલવાસ સેવી શકે છે. માતાપિતાઆદિવૃદ્ધજનોની સેવા કરનાર સત્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. વૃદ્ધોની સેવા કરવાથી, અને તેઓના સહવાસમાં રહી અનેક અનુભવો, મેળવવાથી, શિષ્યનું ભવિષ્ય સુધરે છે. ગુરૂકુલમાં વસનાર અનેકસુશિક્ષાઓને મેળવી શકે છે. જેઓ અવિનયી ઉત્સૂખ, ઉધત્, સ્વછંદી હોય છે તેઓ ગુરૂકુલમાં વાસ કરી શકતા નથી. ગુરૂની પાસે રહેવાથી અનેકઅનુભવો મળે છે, પ્રકૃતિ સુધરે છે, સેવા ચાકરીથી શરીરને કસવું પડે છે, માન અને અપમાન બંનેને સરખાં ગણવાં પડે છે. ગુરૂની સેવા કરવાથીજ સત્યજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. ગુરૂની સેવા કરીને અને ગુરૂની પાસે રહીને જેણે જ્ઞાન મેળવ્યું હોય છે તેના હૃદયમાં ધર્મના ઉંડા સંસ્કાર પડે છે. ગુરૂની પૂર્ણ શ્રદ્ધા ભક્તિ વિના ગુરૂકુલવાસમાં રહી શકાતું નથી. જેઓ ગુરૂના અન્ય શિષ્યો વગેરેની સાથે મળીને રહી શકે છે તેઓ ગુરૂકુલમાં રહી શકે છે. ક્રોધ, અહંકાર, કંપટ, અસત્ય વગેરે દુર્ગુણોનો નાશ થાય છે ત્યારે ગુરૂકુલમાં રહી શકાય છે. ગુરૂકુલવાસ કરવાથી ઘણાઓ તરફથી સહવું પડે છે તેથી ક્ષમા તથા ઉદારતાની યુષ્ટિ થાય છે. જેઓ ગુરૂકુલમાં દીર્ઘકાલ પર્યાંત વાસ કરે છે તેઓ ગુરૂઓનું હૃદય લેધને ગુરૂના જેની જીવતી દેવમૂર્તિથી બની શકે છે. જેઓ માતા પિતા ગુરૂજનની કૃપા મેળવવા શક્તિમાન થતા નથી તેઓ અન્યોની અને પ્રભુની કૃપા મેળવવા શક્તિમાન થતા નથી. ગુરૂકુલની સમુપાસના કરનારમાં શિષ્યયોગ્યકર્તવ્ય કાર્યો કરવાની શક્તિ ખીલી શકે છે. પૂર્વે શિષ્યો ગુરૂકુલવાસમાં રહીને યોગ્ય બનતા હતા તેથી તેઓ કર્તવ્યકર્મથીગીઓ બની શકતા હતા. હાલમાં પણ ગુરૂકુલમાં રહેનારની પ્રતિષ્ઠા થાય છે. સમુદ્રમાંથી જે માછલાં કાઢે આવે છે તેઓને કામડાં વગેરે ખાઈ જાય છે. તેમ જેઓ ગુરૂકુલમાં વાસ કરીને શિષ્યયોગ્ય બનતા નથી તેઓને દુર્ગુણો ફેલી ખાઈ જાય છે. ગુરૂઓના અનુભવોને લેનાર ગુરૂકુલ સમુપાસકની શિષ્યધર્મમાં પ્રતિષ્ઠા પડે છે,

શિષ્યોપનિષદ્.

૩

માટે શિષ્ય કરતાં પૂર્વે માયાપગુરૂજનની પાસે રહી અનુભવ મેળવવા સંબંધી પરીક્ષા કરવી કે જેથી શિષ્યના સંબંધે ગુરૂને આનંદ રહે અને અનેક શિક્ષાઓ આપવામાં ઉલ્લાસ રહે, અથવા ગુરૂકુલમાં વાસ કરવા યોગ્ય જન શિષ્યપદનો અધિકારી થઈ શકે છે. તે પણ ઉપલક્ષણથી અવમોઘવું.

૪ દોષદષ્ટિરહિતઃ

ગુરૂકુલસમુપાસક દોષદષ્ટિનો ત્યાગ કરી શકે છે. ગુરૂકુલમાં વાસ કરવાથી દોષદષ્ટિનો નાશ થાય છે અને કૃષ્ણ-શ્રેણિકની પેઠે ગુણાનુરાગ દષ્ટિ ખીલે છે. દોષદષ્ટિનો નાશ થાય એવા ગુરૂ પાસે રહેતાં અનેક ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યાં સુધી અન્યોના દોષો દેખવામાં મન આસક્ત રહે છે અને ગુણો દેખવામાં મન આસક્ત રહેતું નથી ત્યાં સુધી શિષ્ય થવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થતી નથી. સર્વગુણી પરમાત્મા વીતરાગ દેવ છે. સર્વ જીવોમાં દોષો અને ગુણો હોય છે. ગુણોને લેવા અને દોષોને ત્યાગવા એવો નિશ્ચય થયા વિના ગમે તેવા ગુણોને ગુરૂ કરવામાં આવે ત્હાંચે આત્મકલ્યાણ થતું નથી. દોષદષ્ટિવાળા મનુષ્યો ગુરૂના છતાં વા અછતા દોષોને દેખી યદ્વાતદ્વા ભાષણ કરે છે અને તેથી ગુરૂઓ તેઓને નાલાયક માની હૃદય આપતા નથી. તથા લોકોમાં પણ તેઓની પ્રતિષ્ઠા કીર્તિ વધતી નથી, માટે જેણે દોષદષ્ટિ ત્યાગી હોય છે તેજ ગુરૂનો શિષ્ય થવાને અધિકારી બની શકે છે. દોષદષ્ટિથી ગુરૂઓમાં અને અન્યમનુષ્યોમાં દોષો દેખાય છે. તેથી સ્વપરને ઉપાધિઓ ક્લેશ થાય છે. માટે દોષદષ્ટિનો ત્યાગ કરવાની જરૂર છે. જેણે દોષદષ્ટિનો ત્યાગ કર્યો તે શિષ્ય થઈ શકે છે. અહંમમતાદિદોષપરિહરણુશીલ સ્વભાવવાળો, દોષદષ્ટિનો ત્યાગ કરવા સમર્થ બને છે, અહંમમતાદિદોષપરહિત મનુષ્ય દોષદષ્ટિનો ત્યાગ કરી શકે છે.

૫ અહંમમતાદિદોષપરિહરણશીલઃ

અહંમમતાદિ દોષોને ત્યાગ કરવાના સ્વભાવવંત મનુષ્ય, ગુરૂની સેવા ભક્તિ કરવા લાયક બની શકે છે. જેનામાં અહંતા મમતા છે તે શિષ્યવવા યોગ્ય નથી. અહં મમતાના અધ્યાસથી ગુરૂના સત્યોપદેશ તરફ રચિ પ્રગટતી નથી. ગુરૂના ઉપદેશથી અહંતા મમતાનો જે ત્યાગ કરવા આત્મભાવને કારણ કરે છે તે શિષ્ય થઈ શકે છે. અહં મમતાદિ દોષવાળુ કદાપિ ગુરૂના

સામો બની પ્રતિપક્ષી બની ગુરૂનો નાશ કરવા પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે, માટે અહમ્મતાદિ દોષ પરિહરણુ શીલ મનુષ્યની શિષ્ય થવામાં યોગ્યતા છે.

૬ પરોપકારકારક:

પરોપકારની વૃત્તિવાળો મનુષ્ય શિષ્ય થવાને યોગ્ય હોય છે. જ્યારે અન્ય જનો ઉપર ઉપકાર કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેજ શિષ્ય ધર્મ સારી રીતે તે બજાવી શકે છે. ઉપકાર કરનાર શિષ્ય પ્રાણુને પણ પોતાના શિષ્ય ધર્મથી પાછો પડી શકે નહિ. ગુરૂ ઉપર ઉપકાર કરવા કોઇ મનુષ્ય સમર્થ નથી પણ અન્યજીવોના ભલાના માટે તેની જાહેગી હોય છે. પરોપકાર તે સર્વથી ઉચ્ચ ગુણુ છે અને તે ગુણુની પ્રાપ્તિવાળો મનુષ્યજ શિષ્યને યોગ્ય કહી શકાય છે.

૭ ક્ષુદ્રાદિદોષરહિત:

ક્ષુદ્રાદિદોષ વિનાનો મનુષ્ય શિષ્ય થવાને લાયક છે ક્ષુદ્રાદિદોષ રહિત મનુષ્યજ સ્વપક્તુ કલ્યાણુ કરી શકે છે, અને પોતાના કલ્યાણુના સાધનભૂત સામગ્રીને પ્રાપ્ત પણ તેજ ગુરૂ કરી શકે છે. જ્યાં સુધી મનુષ્યની અંદર ક્ષુદ્રાદિદોષ હોય ત્યાં સુધી તે કોઇપણુ કાર્યને માટે લાયક કહેવાયજ નહિ. તો પછી શિષ્ય થવાને લાયક તો ક્યાંથી હોઇ શકે? ક્ષુદ્રાદિદોષરહિતમનુષ્ય, સ્વગુરૂને સંતોષી શકે છે અને પોતે પણ અમૂલ્યશાન્તિનો આહક થવા ભાગ્યશાળી બને છે. સ્વસમુદાયમાં પણ પોતે અગ્રેસરપણુ ભોગવે છે. જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો પણ જલદી ક્ષય કરી પરમાત્મદશાને પામે છે. ક્ષુદ્રાદિદોષ રહિત મનુષ્ય ઉપર ગુરૂની પૂર્ણ મહેરબાની હોય છે. ગુરૂજનોના નાના મોટા સર્વ કાર્ય કરવાને તે લાયક હોય છે. ગુરૂ તેને અનેકશઃ આશિર્વચનો આપે છે અને તેથી તેના જન્મ મરણુ દુઃખોનો જલદી અંત આવે છે.

૮ પરિષહજયી,

અનેક પ્રકારના પરિષહને સહન કરનાર મનુષ્ય શિષ્યપણુને યોગ્ય હોય છે. તાઠ, તડકો, ક્ષુધા, તૃષા વિગેરે અનેક પ્રકારના પરિષહો સહન કરનાર મનુષ્ય જગતમાં કામ કરનાર બની શકે છે. બાવીશ પરિષહોમાં આક્રોશ પરિષહ સર્વથી અધિક છે. ગુરૂકુલવાસમાં અનેક પ્રકારના પરિષહો સહન કરવાના હોય છે. જ્યારે તે ગુણુ, મનુષ્યમાં સારો ખીલેલો હોય છે તેજ તે શિષ્ય

શિષ્યોપનિષદ્.

૫

થઈ શકે છે, વર્તમાન સમયમાં અનેક ટંટા અખેડા દષ્ટિ ગોચર થાય છે તેમાં મુખ્ય કારણ તેજ જળાય છે કે શિષ્ય સાધુઓમાં પણ પરિપક્વ સહન કરવાનું સામર્થ્ય હોવું નથી. જે તેનામાં તે ગુણની પ્રાપ્તિ હોય તો કદાપિ શિષ્યધર્મથી બ્રહ્મ થવાનું અને નહિ અને તે સ્વપરના હિત સાધી શકે. જે કે સમગ્ર પ્રકારે ગુણોની પ્રાપ્તિ આ કાળમાં કરવી અશક્ય છે; તોપણ તેના અંશ ખીલે તો વધારે સારૂ અને તે બનવું કાંઈ કઠીણ નથી. કારણ કે બ્યારે શિષ્ય થવાના ભાવ થાય ત્યારે પરિપક્વ થવું તે કાંઈ વિશેષ નથી.

૧ દ્રોહનિન્દાહેલનાદ્વેષક્લેશરહિતઃ

અનેક પ્રકારના દ્રોહનો ત્યાગી, નિન્દાનો ત્યાગી, વડીલોની હેલના નહી કરનાર, દ્વેષ બુદ્ધિથી રહિત, સ્વપરકલેશનાશક, મનુષ્ય શિષ્ય થઈ શકવા સમર્થ અને છે. જન્મતમાં વડીલ જનોની બુદ્ધિ બહુધા શ્રેષ્ઠ હોય છે અને તેજ મનુષ્ય વડીલ (ગુરુ) થઈ શકે છે. કાંઈ વર્ષ અધિકતાએ ગુરુપદ નથી તો પછી શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ એટલે સમ્યગ્ બુદ્ધિના ધારક ગુરૂની અંદર કદાપિ દોષ હોય નહી એવા પ્રકારની માન્યતા વાળો શિષ્ય, શિષ્ય થવાને લાયક કહી શકાય છે. તેમજ અન્ય જનો તેમજ ગુરૂજનોની નિન્દાનો વારક, ગુરૂહેલનાનો ત્યાગી, સ્વાર્થ વા પરમાર્થભાવનાએ પણ દ્વેષ રહિત અને કંકાશનો ત્યાગી તેજ ખરેખરો શિષ્ય થવા ભાગ્યશાળી અને છે. વર્તમાન કાળમાં શિષ્યો કરતાં ધણોજ વિચાર કરવાનો છે. કારણ શિષ્ય થવાની વૃત્તિવાળા મનુષ્યોમાં પ્રથમથીજ ગુણો વિના ગુરૂપદની ભાવનાની લહેરો ઉછળી રહેલી હોય છે તેથી તે ઉપર જણાવેલા એકપણ સૂત્રનો પાલક બની શકતો નથી. નવમા સૂત્રમાં જણાવેલા કારણોથી રહિત હોય તેજ ગુરૂ કૃપા મેળવી સત્ય શિષ્ય બને છે.

૧૦ વિનયમેમશ્રદ્ધાવૈયાહૃત્યવિવેકસદાચારધારકઃ

વિનયવાનું મનુષ્ય ગુરૂ જનોની અનેક પ્રકારે સેવા બજાવી શકે છે શિષ્ય થવામાં મુખ્યતાએ વિનયનીજ ખાસ જરૂર છે. જન્મતમાં પણ વિનય સર્વ ગુણોથી મોટો કહેવાય છે. વિનયસહિતશિષ્ય, ગુરૂ જનોની પાસેથી અનેક પ્રકારની વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ભૂપતિઓને પણ વિદ્યા ગ્રહણ કરતી વખતે વિનયી થવું પડે છે. તેમજ તેમની આખી જીંદગીમાં ગુરૂનો વિનય કદાપિ ત્યાગ કરી શકતો નથી. જે દેશમાં જે કોમમાં તેમજ જે સમુદાયમાં વિનય નથી

તે દેશ કોમ અને સમુદાય પ્રાયઃ નષ્ટ થાય છે. માટે શિષ્યપદવીધારક મનુષ્યને વિનય ગુણની જરૂર છે. તેમજ ગુરુપ્રેમ, ગુરુશ્રદ્ધા એટલે કે કૃતા બોલવા પૂરતો કે લખવા પૂરતો નહિ પણ કાર્યમાં બળવવા પૂરતો હોય તો જ ગુરુજનોતું વૈયાવૃત્ય કરી શકાય છે. આ ગુણ સર્વથી પ્રથમ મોક્ષના રસ્તાને દેખાડનાર છે. શાસ્ત્રોમાં પણ કહ્યું છે કે વૈયાવૃત્ય તે અપ્રતિપાતી ગુણ છે. આ ગુણનાધારક મનુષ્યની સદા સારી ગતિ થાય છે. સર્વથી તે પ્રથમ ઉચ્ચ સ્થિતિને પામે છે. આ બલમાં પણ તેની દરેક લોકો જય બોલે છે. ગુરુજનોનો પણ તેના ઉપર અધિકપ્રેમ થાય છે. તેમજ ગુરુજનોની સાથે વિવેકથી વર્તવું જોઈએ. દાખલા તરીકે કોઈ શેઠને ત્યાં નોકરી રહેતો હોય તે જો શેઠનો વિનય-વિવેક આદિ ન કરે તો તરત શેઠ તેને નાલાયક ગણી કાઢી મુકે છે તો પછી શિષ્ય થવામાં તો તેવા ગુણોની અવશ્ય જરૂર છે તેમાં કહેવું જ શું ? તેમજ સદાચારવાન શિષ્ય ગુરુની દશે દિશામાં કીર્તિ ફેલાવે છે. સદાચાર વૃત્તિથી અનેક જીવો લાભ પામે છે. ઉપર જણાવેલા ગુણોના ધારક મનુષ્યો સર્વ પ્રકારે શિષ્ય થવાને લાયક બને છે.

૧૧ શંકાસ્થિરપ્રજ્ઞારહિતઃ

ગુરુજનો તેમજ તેમનાં વચનો ઉપર શંકારહિત હોય અને જેની ખુદ્ધિ ક્ષણ ક્ષણમાં ફેરફારવાળી ન થતી હોય તે મનુષ્ય શિષ્ય થવાને લાયક કહી શકાય છે. ગુરુ વચનો પર શંકા રાખવાથી શિષ્યનું જરા માત્ર પણ શ્રેય થઈ શકતું નથી. પરંતુ પોતાના હોદ્દાથી નીચે પડી જગતમાં નિન્દા પાત્ર થવાય છે. તેમજ અસ્થિર ખુદ્ધિવાળો મનુષ્ય પણ પોતાની ધારણામાં ઉત્તીર્ણ થઈ શકતો નથી. શંકારહિત અને સ્થિરખુદ્ધિમાન મનુષ્યજ સ્વપરતું શ્રેય કરી શકે છે અને તેજ શિષ્ય યોગ્ય બની શકે છે.

૧૨ પ્રતિજ્ઞાપાલકઃ

પોતે લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનો પાલણ કરનાર મનુષ્ય ગુરુકુલવાસમાં સમ્યગ્ પ્રકારે રહી શકે છે. પ્રતિજ્ઞાપાલકશિષ્યઉપર ગુરુજનો કૃપાવન્ત થાય છે. દરેક મનુષ્યે પ્રતિજ્ઞા પાળવી તે સ્વદરજ માનવી જોઈએ. શિષ્યનો આરંભમાજ પ્રતિજ્ઞાપાલક સ્વભાવ હોય છે તો તે પંચમહાવ્રત લીધેલાં સમ્યગ્ પ્રકારે પાલન કરી શકશે એવી ગુરુને પ્રતીતિ થાય છે. પ્રતિજ્ઞાપાલક શિષ્યો જગતમાં

અનેક પ્રકારનાં સહકાર્યો કરી ગુરુનું નામ, અમર રાખે છે. માટે પ્રતિજ્ઞાપાલક મનુષ્ય હોય તેજ શિષ્ય યોગ્ય છે.

૧૩ પ્રિયવચન:

પ્રિયવચનધારકવ્યક્તિ, ગુરુજનોના સહવાસમાં રહી શકે છે, તેના વચનથી અન્યશિષ્યો પણ પ્રિયવચનમાં કુશળ બને છે. માની ગુરુઓ પ્રિય વચન બોલનાર ઉપર અત્યંત કૃપાળુ બને છે. પ્રિય વચન ધારક શિષ્ય દરેક ઠેકાણે સ્વગુરુના માનને જાળવી શકે છે અને અન્યજનોને ઉપકારી થાય છે. પ્રિય વચનથી સત્યધર્મનો માર્ગ દરેક મનુષ્ય ઉદાર ભાવનાથી ગ્રહણ કરે છે તેથી તે સ્વપરનો ઉપકારી બને છે. પ્રિય વચનથી દુશ્મનો પણ પોતાના વશમાં થાય છે તેથી અનેક પ્રકારે ધર્મેષિત કરી ભવસમુદ્ર તરીકે જાય છે. ગુરુકુલમાં રહી પોતાના જ્ઞાન ધ્યાન સમાધિ આદિ સહયુક્તોની વૃદ્ધિ તે પ્રિય વચનથી કરે છે. પ્રિય વચન તે વડીલોને વશ કરવાનો ઉચ્ચતમ મંત્ર છે. તેનાથી ભૂતકાળમાં અનેક જીવો વશ થયા, વર્તમાન કાળમાં થાય છે અને ભવિષ્ય કાળમાં થશે. પ્રિય વચન ધારક શિષ્ય ગુરુ જનોને અત્યંત આનંદ ઉપજાવનાર, ગુરુ જનોનાં કાર્ય સંપૂર્ણ રીતે સરલતાથી પાર પમાડનાર, અન્ય જનોને સ્વકાર્યની અંદર ઉત્સાહ આપનાર બને છે. પ્રિય વચન ધારક શિષ્ય માટે જે કામ કરવાય તે અલ્પ જ છે. કિંમહુના સંજ્ઞન અને દુર્જન મનુષ્યો પણ પ્રિય વચનથી અનેક રીતે મદદગાર થાય છે. પ્રિય વચન મનુષ્ય શિષ્ય પદવીને યોગ્ય રૂંદે છે, એમ સિદ્ધ કરે છે.

૧૪ અકૃત્રિમધર્મી

મન, વચન અને કાર્યાથી જે અકૃત્રિમ ધર્મને સેવે છે તે શિષ્ય યજ્ઞ શકે છે. શંકા અસ્થિર પ્રજ્ઞા સંહિત મનુષ્ય અકૃત્રિમ ધર્મી બને છે. તેમજ પ્રતિજ્ઞાપાલક તથા પ્રિયવચનથી અકૃત્રિમ ધર્મી બની શકે છે. જે મનુષ્યના હૃદયમાં અને વાણીમાં ભેદ છે તે અકૃત્રિમ ધર્મને સેવી શકતો નથી. જેવું મનમાં તેવું વચનમાં અને તેવું આચારમાં મૂકનાર મનુષ્ય શિષ્ય યોગ્યતાને પામે છે. અન્યથા વિનય રત્નની પેઠે ગુરુધાતક બને છે. હૃદયની સત્યતાની સાથે સ્વાભાવિક અકૃત્રિમ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે હૃદયમાં જેવું છે તેવું પ્રકાશે છે તે અકૃત્રિમ ધર્મી બને છે. અકૃત્રિમ

ધર્મના પાલનથી આત્મા તથા ગુરૂને વંચી શકાતા નથી તથા દુનિયાને વંચી શકાતી નથી.

૧૫ અવ્યુદ્ગ્રાહિતચિત્ત:

જે અકૃત્રિમ ધર્મી હોય છે તેનું અવ્યુદ્ગ્રાહિતચિત્ત થાય છેજ. અવ્યુદ્ગ્રાહિત ચિત્ત વાળો મનુષ્ય સત્ય ધર્મને ગ્રહી શકે છે. રાગદ્વેષ મૂઢતાથી જે પક્ષપાતી બન્યો હોય છે તે અકૃત્રિમ ધર્મી ક્યાંથી બની શકે વાઈ? કોઈ બાબતમાં એકાંત આગ્રહ જે યદ્ય જાય છે તો પશ્ચાત્ સત્યાસત્યનો નિશ્ચય કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી. દૃષ્ટિરાગથી વા મૂઢતાથી મનુષ્ય દેવગુરુધર્મની પરીક્ષા કરી શકતો નથી અને તે હડીલો કદામ્હી બની જાય છે. હડીલો સ્વભાવ, પક્ષપાત ટેવ, ખેંચાતાણી વગેરે કદામ્હોતુ' કારણુ વ્યુદ્ગ્રાહિત ચિત્ત છે. માટે અવ્યુદ્ગ્રાહિતચિત્તને ધારણુ કરનાર શિષ્ય બની શકે છે એમ જાણવું.

૧૬ કર્મસ્વરૂપચિન્તક:

જે મનુષ્ય, પ્રારબ્ધ, સંચિત, ક્રિયમાન, જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, જોત્ર અને અન્તરાય કર્મનું સ્વરૂપ વિચારે છે તે કર્મદોષોથી ભિન્ન આત્માને દેખી શકે છે અને અનેક દુઃખો, પરિપહો, ઉપસર્ગો સહવાને શક્તિમાન થાય છે. તે તથા શુભાશુભ કર્મ ફલનો અનુભવ કરનાર મનુષ્ય શુભાશુભમાં નહીં મુંઝાવાથી શિષ્ય બની શકે છે. જે કર્મનું સ્વરૂપ વિચારે છે તે અન્ય મનુષ્યોના પર દ્વેષ વૈરભાવ ધારતો નથી. અન્ય મનુષ્યોના શુભાશુભ કર્મને નહીં દેખતાં તે અન્ય મનુષ્યોના આત્માએને દેખી શકે છે. કીર્તિ, અપકીર્તિ વગેરેમાં કર્મસ્વરૂપચિન્તક મુંઝાતો નથી. પોતાને જે સુખ દુઃખ થાય છે તથા અન્યોને જે શુભાશુભ ફલ દેખાય છે તેનું કારણુ કર્મ છે એમ જાણીને તે કર્મના ઉદ્યમાં સાક્ષીભાવ ધારણુ કરવા સમર્થ થાય છે. શિષ્યાવરથામાં પોતાના પર દુઃખોના, પોટલા આવી પડે તોપણુ કર્મસ્વરૂપચિન્તક શિષ્ય મનમાં તેવા પ્રસંગે સમભાવ ઘૈર્ય ભાવ ધારણુ કરી શકે છે અને કોઈને દોષ દેઈ શકતો નથી. અતએવ ગુરૂનો શિષ્ય થવાને માટે કર્મસ્વરૂપચિન્તક અધિકારી હરે છે.

શિષ્યોપનિષદ્.

૯

૧૭ સંવેગનિર્વેદશીલ:

જેના મનમાં સંવેગ થયો હોય છે તે અનાસક્તિથી કર્તવ્ય કર્મોને કરતો છતાં નિર્લેપ રહી શકે છે. સંવેગ થયા વિના દેહાધ્યાસ ટળતો નથી. તથા નામરૂપમાંથી અહમતાધ્યાસ ટળતો નથી અને તેમ સંવેગ પ્રાપ્ત થયા વિના આત્મિકસુખનો નિશ્ચય થતો નથી. સંવેગ અને નિર્વેદ સ્વભાવશીલ મનુષ્ય સ્વગુરૂની સેવા કરવામાં સ્વદ્વરજને અદા કરે છે અર્થુનની પેઠે તે સ્થિર પ્રજ્ઞાવંત રહી શકે છે. બાહ્ય પદાર્થોમાં સુખની તથા દુઃખની બુદ્ધિ ધારણ કરતો નથી. ગુરૂ પાસેથી આત્મજ્ઞાન ગ્રહણ કરીને સર્વ કર્તવ્ય પ્રવૃત્તિ કરતો છતો સર્વમાં નિર્લેપ રહી શકે છે, માટે સંવેગી તથા નિર્વેદ ગુણી, શિષ્ય પદનો અધિકારી ઠરે છે.

૧૮ સુખદુઃખ સમ:

શિષ્ય થતાં પૂર્વે સુખ દુઃખમાં સમભાવ ધારણ કરવાની શક્તિ મેળવવી જોઈએ. સુખમાં રતિ અને દુઃખમાં શોક-ચિન્તા કરવાથી આત્માની સ્થિતિ ધીલતી નથી. સુખદુઃખમાં સમભાવ રાખનાર પોતાના ગુરૂપર દુઃખ પૂકું અર્ચિ ધારણ કરતો નથી. તેમજ દુઃખ આપતિ પ્રસંગે ગુરૂનો લાગ કરી શકતો નથી. કોઈ વખત ગુરૂ, સ્વશિષ્યને ઉપાલંબ આપે તો પણ તે પરિવહજથી તથા સુખદુઃખમાં સમાન હોવાથી ગુરૂને પ્રભુ માની તેમનાં પાસાં મૂકતો નથી. સુખની લાલચથી અન્યત્ર ભાગી જતો નથી અને દુઃખ પડવાથી ગુરૂપર અર્ચિ ધારતો નથી. સ્વકર્માનુસારે સુખદુઃખ ગમે ત્યાં જન્માથી થયા કરે છે એવું સમજી તે ગુરૂપર કોઈ પણ પ્રકારના દુઃખનો આરોપ મૂકતો નથી. સુદ્રાદિદોષરહિત હોવાથી કોઈ વખત ગુરૂજની ભૂલ દેખાતી હોય તો પણ ગંભીર હોવાથી ગુરૂનો વાંક કાઢતો નથી. સ્વગુરૂની ઉપાસનામાં પાછો પડતો નથી. ભલે સુખ મળે વા દુઃખ પડે પરંતુ ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું, એવું સુખ દુઃખમાં સમભાવી વિચારીને તેને આચારમાં મૂકી અંતવે છે. શાતાથી અને અશાતાથી પેલીવાર આત્માનું સત્ય સુખ છે એવો નિશ્ચય કરીને તે બાહ્યમાં શુભાશુભની કલ્પનાથી રહિત થઈ ગુરૂનાં પાસાં સેવે છે અને ગુરૂને આનન્દકારક બને છે.

૧૯ યથોચિત્દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવવિદ્ ॥

યથોચિત્ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવનો ગાતા જે હોય છે તે શિષ્ય બની શકે છે. ક્ષેત્રકાલનો જે ગાતા છે તે વિવેકી બની શકે છે. દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાલ ભાવના અનુસારે કેવી રીતે વર્તવું અને કેવી રીતે ન વર્તવું તેનો જે પૂર્ણ વિવેક સમજે છે તે ગુરૂનો દક્ષશિષ્ય બની શકે છે. એક તરફ હજારો ગુણો હોય પરંતુ એક તરફ ક્ષેત્રકાલાદિની શુભતાનું અશુભતાનું ગાન ન હોય તો બધા ગુણો નકામા જેવા બની જાય છે. કેવા સ્વભાવવાળા મનુષ્યો છે તેઓનું ગાન કરનાર તથા કયા ક્ષેત્રમાં કેવી રીતે વર્તવું તેનું ગાન કરનાર, અવસરોચિત, સ્વપર સુખમય પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે અને તેથી તે ક્ષેત્રકાલાનુસારે ગુરૂની સેવાભક્તિ કરી શકે છે. ભક્ત વા શિષ્યમાં દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાલ ભાવ જાણીને ગુરૂની સાથે સબ્યતાથી વર્તવાની શક્તિ આવે છે ત્યારે તે યોગ્ય શિષ્ય વા ભક્ત બની શકે છે.

૨૦ મૈત્ર્યાદિભાવનાભાવિતમતિઃ

મૈત્રીભાવના, પ્રમોદભાવના, માધ્યસ્થ અને કાર્ણવ્ય એ ચાર ભાવનાઓ વડે જેની મતિ સંસ્કારી બની છે અને તેથી જે એ ચાર ભાવનાઓને આચારમાં મૂકીને વર્તે છે તે શિષ્ય થવાને લાયક હરે છે. સર્વજીવોને સ્વમિત્ર સમાન માનનાર અને તે પ્રમાણે વર્તનારનો આત્મા શુદ્ધ બને છે, તેના હૃદયમાં પ્રભુનો વાસ થાય છે. વસ્તુતઃ સર્વ જીવો પોતાના આત્મ સમાન ગુણી છે. કર્મથી જીવો શુભાશુભ પ્રવૃત્તિ કરે છે તેમાં કર્મનો દોષ છે માટે કોઈપણ જીવપર વૈરભાવ-હિંસકભાવ ધારણ કરવાની જરૂર નથી. કોઈનું બુદ્ધિ કરવાની ઇચ્છા કરવાની પણ જરૂર નથી. સર્વ જીવોનું શુભ વા અશુભ તેઓના કર્મોનુસારે થયાં કરે છે. કર્મનો સર્વત્ર સમાન ન્યાય છે. માટે કોઈ જીવપર દ્રેષ શત્રુભાવ શા માટે ધારવો જોઈએ ? પોતાના કર્મોનુસારે શુભાશુભ થયાં કરે છે તેમાં અન્યજીવો તો નિમિત્ત માત્ર બને છે, તેથી અન્ય જીવોપર શત્રુભાવ શા માટે ધારવો જોઈએ ? એમ સુશિષ્ય સમજે છે અને તે કોઈ મનુષ્યના પર વૈર બુદ્ધિ ધારણ કરતો નથી. સર્વજીવોને તે સ્વમિત્રો તરીકે માન્યને તેઓ પર મૈત્રીનું વર્તન રાખે છે. જે સર્વજીવોના ગુણોને દેખી પ્રમોદ પામે છે, તે શિષ્ય થઈ શકે છે. ગુરૂ પર દક્ષિણ થવા માત્રથી વા રાગનો પરપોટો પ્રકટવા માત્રથી કોઈ સત્ય શિષ્ય બની શકતો નથી, કારણ કે પ્રમોદભાવના

શિષ્યોપનિષદ્.

૧૧

બાળી મતિ થયા વિના ગુરૂના ગુણોને પણ તે પ્રતિકુળ પ્રસંગે ગુણોરૂપે દેખવા અમર્ષ થઇ શકતો નથી. પ્રમોદભાવનાથી સર્વજીવોના ગુણોની મુક્ત કટ્ટે પ્રસંશા થાય છે, અને તેથી શત્રુઓને પણ મિત્રો બનાવી શકાય છે. પ્રમોદ-ભાવનાભાવિતમતિજીવ, કોના દોષ દેખી શકે વાર ? અલખત કોઇના દોષોને તે ઉધાડે નહીં. પ્રમોદભાવના બંધે ગુણી મનુષ્યોપર રાગ થાય છે તેથી તેઓના સમાન થવાય છે, અને અવગુણી, દોષી મનુષ્યોપર મધ્યસ્થ ભાવના રહે છે. એટલે તેથી તેઓની નિન્દા હેલના કરી પાપકર્મ બાંધી શકાતું નથી. તેઓના વૈરી બની શકાતું નથી. દોષીઓપર રાગ પણ ધારણ ન કરવો તેમજ દ્વેષ પણ ન ધારવો. આવી મધ્યસ્થ યુદ્ધિથી વર્તવાથી દોષી જીવોનાપર આત્મ યુદ્ધિ તો કાયમ રહે છે અને તેથી તેઓ પોતાના સમાગમમાં આવીને દોષ મુક્ત બની શકે છે. મધ્યસ્થ ભાવનાથી જ્ઞાનાવરણી આદિને કર્મોને બાંધી શકાતાં નથી તેમજ કોઇ વખત પોતાના ગુરૂ કારણ પ્રસંગે પોતાનો ત્યાગ કરે છે, તો પણ અશુભ ભાવનાના તાબે થઇ ગુરૂદ્રોહી બની શકાતું નથી. મધ્યસ્થભાવનાથી રાગ અને દ્વેષ વિના સત્યનો શોધ કરી શકાય છે. જે શિષ્યોમાં વા ભક્તોમાં મધ્યસ્થયુદ્ધિ છે તેઓ ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તી શકે છે. જે શિષ્યો વા ભક્તો મન, વાણી, કાયામાં કારણભાવને ખીલવે છે, તેઓ અહિંસાભાવને, દયાભાવને ધારી શકે છે, અને જગત્ જીવોનાં દુઃખો ટાળવા પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે. હિંસકવૃત્તિથી ગુરૂના શિષ્ય બની શકાતું નથી. દયા વિના કોઇ ભક્ત વા શિષ્ય બની શકતો નથી. જેનામાં દયા છે તે મૈત્રીભાવના ધારણ કરી શકે છે. સર્વ ધર્મોમાં મુખ્ય દયા છે, ધર્મનું મૂળ દયા છે. દયાની વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ કર્યા વિના કોઇ શિષ્ય વા ભક્ત બની શકે નહીં. દુઃખી જીવોને દેખી જેવું હૃદય દુઃખાતું નથી તે આરવેદ, પિસ્તાલીશ આગમ પુરાણ-કુરાન ભણ્યો હોય તો પણ તે ભક્ત વા શિષ્ય બની શકતો નથી. નિર્દય મનુષ્ય, મન, વાણી, અને કાયાથી પવિત્ર રહી શકતો નથી. જેનામાં દયા છે તેનામાં પ્રભુ છે, માટે કારણભાવનાવાળાને શિષ્ય કરવો જોઇએ, ઉપરની આર ભાવનાઓથી જેની મતિ ભાવિત થઇ છે તે શિષ્યની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

૨૧ પ્રમાદત્યાગપ્રયત્નશીલ.

પ્રમાદના સમાન કોઇ શત્રુ નથી. પ્રમાદી મનુષ્યમાં શક્તિયો ઝળકતી નથી. તરવારને કાઠ ખાઇ જાય છે. વૃક્ષને ઉધેઇ ખાઇ જાય છે, તેમ

આત્માના ગુણોને-શક્તિયોને પ્રમાદ ખાઇ જાય છે. પ્રમાદી મનુષ્યની શક્તિયોનો નાશ થાય છે. આલસ્ય વિગેરે પ્રમાદનો પરિહાર કરવાથી શિષ્યત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રમાદી ગુરૂ શિષ્યના દૃષ્ટાંતને શ્રીપાળરાસમાંથી વાંચી પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. અપ્રમાદી જગત્ અને પ્રમાદી ઉઠતો છે. પ્રમાદી મનુષ્ય, સ્વગુરૂની સેવા ભક્તિ અરાખર કરી શકતો નથી, અને ગુરૂની આરા પ્રમાણે વર્તવામાં સ્વશક્તિયોને ફેરવી શકતો નથી. માટે પ્રમાદ ત્યાગમાં જે પ્રવૃત્તિવાળો છે તે શિષ્ય થઈ શકે છે.

૨૨ દેવગુરુધર્મવિદ્.

જે દેવગુરૂ ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણે છે તે શિષ્ય બની શકે છે. પરમાત્મા, ગુરૂ અને ધર્મનું સ્વરૂપ જાણી તેનો જે શ્રદ્ધાળુ બને છે તે નાસ્તિકોના કુવિચારોના ઝપાટામાંથી બચી જાય છે. દેવગુરૂ ધર્મનું સેવન કર્યાની પૂર્વે તેનું જ્ઞાન કરવાની અલંત જરૂર છે. માટે જોણે શિષ્ય બનવું હોય તેણે ઉપર્યુક્ત ત્રિતત્ત્વનું સ્વરૂપ અવબોધવું જોઈએ. દેવ, ગુરૂ, ધર્મનો નિશ્ચય થવાથી મિથ્યાનાસ્તિકબુદ્ધિનો નાશ થાય છે અને આસ્તિક બુદ્ધિ પ્રકટે છે. દેવગુરૂધર્મની શ્રદ્ધા સ્થિર થયા પછાત નાસ્તિક તર્કોના તાબે થવાનું નથી. તથા દેવગુરૂધર્મનો કદાપિ ત્યાગ પણ કરી શકતો નથી. દેવના અને ગુરૂના શુદ્ધાત્મસ્વરૂપને ઝોળખ્યા વિના તેઓની મહત્તાનો અને પૂજ્યતાનો પૂર્ણ ખ્યાલ આવી શકતો નથી. ઉપર ઉપરથી દેવગુરૂધર્મને માનવાથી કદાપિ વિપરીત સંયોગો મળતાં પતિતદશા થાય છે માટે દેવ ગુરૂધર્મવિદ્, શિષ્ય બની શકે છે વા ભક્ત બની શકે છે તે યથાર્થ કથવામાં આવ્યું છે.

૨૩ ગુર્વાજ્ઞાવિધિપૂર્વકદીક્ષાગ્રાહકશિક્ષાયોગ્યઃ

ગુર્વાજ્ઞા વિધિપૂર્વક દીક્ષા ગ્રહણ કરનાર મનુષ્ય શિષ્ય બની શકે છે. ગુર્વાજ્ઞાવિધિપૂર્વક શિષ્ય, દીક્ષા ગ્રહી શકે છે. ગુર્વાજ્ઞામાં સર્વ શાસ્ત્રો સમાય છે. ગુર્વાજ્ઞા વિધિપૂર્વક શિષ્યની દીક્ષા થઈ શકે છે. ગૃહાવાસમાં વા સાગાવસ્થામાં ગુર્વાજ્ઞા વિધિપૂર્વક દીક્ષા ગ્રહણ કરનાર શિષ્ય બની શકે છે જે જે શિક્ષાઓ દેવામાં આવે તેને માનવામાં તથા પાળવામાં જે યોગ્ય હોય છે તે શિષ્યપદનો અધિકારી ઠરી શકે છે, ગુરૂની શિક્ષાઓને જે માનતો

શિષ્યોપનિષદ્.

૧૩

નથી અને જે ઉલટો તેમાં દોષો દેખે છે અને અન્યની આગળ ગુરૂની શિક્ષાઓમાં અસારતા છે એમ કહે છે તે શિષ્યપદને લાયક નથી. ગુરૂ જ્યારે શિક્ષા કહે ત્યારે પૂર્ણપ્રેમથી શ્રવણ કરે અને ગુરૂને કહે કે જે આપે કશું, શિક્ષા આપી તે સત્ય છે, તેને હું માન્ય કરું છું. આ પ્રમાણે જે વાણીથી બોલે છે અને સ્વશક્તિના અનુસારે આચારમાં મૂકી બતાવે છે તે શિષ્ય થવાને લાયક છે. જે શિક્ષા અને ગુરૂદીક્ષાથી બ્રહ્મ અને છે તે શિષ્યદશાથી બ્રહ્મ થાય છે. ગુરૂની શિષ્યામણેને જે હસી કાઢે છે વા તેની ઉપેક્ષા કરે છે તે શિષ્ય બની શકતો નથી. શિક્ષા યોગ્યજ શિષ્ય બની શકે છે.

૨૪ અવિચારણીયા ગુર્વાજ્ઞા તત્પાલકઃ સદા.

અવિચારણીય ગુર્વાજ્ઞ છે. ગુરૂ જે જે આજ્ઞા કરે તે શા માટે કરી ? તેનો જે વિચાર કરે છે તેમાં શિષ્યદશા પ્રગટી નથી એમ અવબોધવું. હાલ યુરોપમાં બંને પક્ષોનું મહાભારત ચુલ્લ થાય છે તેમાં લક્ષકરના જનરલો, સિપાઇઓને આજ્ઞાઓ કરે છે તે પ્રમાણે લડવૈયાઓ પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ કરે છે. પરંતુ અમુક હુકમ શા માટે કર્યો ? અમુક હુકમ એકદમ કેમ કર્યો ? એવા વિચારો કરવાની તેમની દરજ્જા નથી. સિપાઇઓનો એ ધર્મ છે કે તેના સેવા-પતિઓ જેમ હુકમ કરે તે પ્રમાણે પ્રવર્તવું, તદ્વત્ શિષ્યોનો પણ એ ધર્મ છે કે ગુરૂશ્રી જે આજ્ઞા કરે તે પ્રમાણે પ્રવર્તવું. શા માટે ગુરૂએ આજ્ઞા કરી ? તેનો વિચાર કરવાની શિષ્યને જરૂર રહેતી નથી. ગુરૂની આજ્ઞા તેજ પરમાત્માની આજ્ઞા એમ માનીને ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. “ ગુરૂ અને પ્રભુની આજ્ઞામાં ફેર ત્યાં મોટું અધેર ” ગુરૂ અને પ્રભુ ભક્તિમાં બેદ છે ત્યાં બેદ છે. “ દેવ ગુરૂ દોનો ખડે, કિસકું લાગું પાય. પહેલાં નમુ ગુરૂજને, જેણે ધર્મ બતાય. ” ગુરૂની આજ્ઞામાં શ્રુત્યની પરવા પણ જે કરતો નથી અને જે ગુરૂમાં સર્વ સમપણ્યસુદ્ધિથી વર્તે છે તે ગુરૂનો શિષ્ય બની શકે છે. પોતાનું સર્વસ્વ ગુરૂ છે એમ જેને નિશ્ચય થયો છે, તે ગુરૂની આજ્ઞા પાળવામાં વિચાર કરવાની તસ્દી લેતો નથી. ગુરૂથી પોતાને જે બિન્ન માને છે તે ગુરૂના હૃદયથી અલેદી બની શકતો નથી. ગુરૂથી અલેદભાવ થયા વિના ગુરૂનું શિષ્ય નામ ધરાવવું બ્યર્થ છે. જેનામાં શુદ્ધપ્રેમ નથી તે ગુરૂની આજ્ઞા પાળવામાં વિચાર કરે છે. જ્યાં ગુરૂની આજ્ઞાથી બિન્ન વિચાર છે ત્યાં ગુરૂના નામથી શિષ્ય તરીકે ઓળખાવામાં કંઈ સાર નથી. ગુરૂનું હૃદય તેજ પોતાનું હૃદય, ગુરૂની માન્યતા તેજ

પોતાની માન્યતા. ગુરૂથી ભિન્ન મનાવવાનું પૂજવાનું નથી ત્યાં શિષ્યપણું સિદ્ધ થાય છે. ગુરૂથી ભિન્ન પોતાની કીર્તિ, પૂજા, માન્યતા, સુખની આશાનો જોણે ત્યાગ કરેલો છે તથા ગુરૂમાં પોતાનું નામરૂપ આત્મા સમાવ્યો છે, તે ગુરૂની આજ્ઞા પાળવામાં કોઈ જાતનો વિચાર કર્યા વિના સદા પ્રવૃત્તિ કરે છે. સૂત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે શિષ્યદશા આવ્યા વિના કોઈ ગુરૂનો સત્યભક્ત વા શિષ્ય બની શકતો નથી. આજ્ઞા વગેરે સર્વનો ગુરૂમાં લય કર્યા વિના ગુરૂની આજ્ઞા પાળવામાં ભેદભાવ રહે છે. માટે જે અવિચારણીય ગુરૂજ્ઞા છે એમ વર્તનમાં મૂકી સદા સિદ્ધ કરી બતાવે છે તે ગુરૂનો શિષ્ય બની શકે છે.

૨૫ ગુરૂપરંપરાપ્રવર્તકઃ

જે ગુરૂપરંપરાગત સદ્વિચારાચારનો પ્રવર્તક છે તે શિષ્યપદનો અધિકારી બને છે, શિષ્ય થતાં પૂર્વે ગુરૂપરંપરાના સદ્વિચારોનો અને સદાચારોનો ગુરૂગમપૂર્વક અનુભવ મેળવવો જોઈએ. ગુરૂપરંપરાપ્રવર્તકમાં ગુરૂ ભક્તિ અને ગુરૂ શ્રદ્ધા તથા ગુરૂ પૂજ્યતા હોય છે. ગુરૂ પ્રહ્લની મહત્તાનો જોણે અનુભવ કર્યો હોય છે તે ગુરૂપરંપરા પ્રવર્તક બને છે. વિનયી-શ્રદ્ધાળુ મનુષ્યમાં ગુરૂપરંપરા પ્રવર્તકત્વગુણ પ્રાપ્ત થાય છે માટે તે શિષ્ય થવાને લાયક બની શકે છે.

૨૬ ગુરૂસ્વસર્વવૃત્તાંતનિવેદકઃ

જે પોતાના ગુરૂને પોતાના સર્વ વૃત્તાંતનું નિવેદન કરે છે તે શિષ્ય બની શકે છે. ભૂતકાલમાં જે જે વિચારો કર્યા હોય તથા જે જે શુભાશુભ પ્રવૃત્તિઓ કરી હોય તે નિર્દોષપણે ગુરૂને જણાવનાર હોય તથા વર્તમાનમાં જે જે વિચારો તથા પ્રવૃત્તિઓ કરાતી હોય તે ગુરૂને જણાવનાર જે હોય, તે ગુરૂનો ભક્ત-શિષ્ય બની શકવાને અધિકારી બને છે. મનમાં જે જે વિચારો પ્રગટે તે ગુરૂને જણાવનાર યોગ્ય શિષ્ય બની શકે છે. ગુરૂની આગળ દરરોજની પ્રવૃત્તિ કથવી જોઈએ. ગુરૂના હૃદયની સાથે સ્વહૃદયને મેળવીને જે પ્રવર્તે છે તે હાર્દિકશિષ્ય બની શકે છે. ગુરૂને સ્વવૃત્તાંત નિવેદવાથી હૃદયની શુદ્ધિ થાય છે તથા બાહ્યાચારની શુદ્ધિ થાય છે. જ્યાંસુધી ગુરૂને સ્વવૃત્તાંત કથવામાં હૃદય સંકોચાય છે, ત્યાંસુધી હૃદયથી ગુરૂનો શિષ્ય બનવાને કોઈ અધિકારી

શિષ્યોપનિષદ્.

૧૫

બની શકતો નથી. ગુરૂને હૃદય આપ્યા વિના ગુરૂનું હૃદય લેઈ શકાતું નથી. ગુરૂનાપર પૂર્ણ વિશ્વાસ તથા પૂર્ણ પ્રેમ પ્રગટ્યા વિના કોઈ ગુરૂને સ્વવૃત્તાંતનું નિવેદન થતું નથી. ગુરૂના આત્માથી અંશ માત્ર પણ ભેદ રહે છે, ત્યાં સુધી ઉપરથી શિષ્ય નામ ધરાવ્યાથી કંઈ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. ગુરૂને સર્વ સ્વવૃત્તાંત નિવેદવાથી પોતાના આત્માની શુદ્ધિ કરવાના ઉપાયોને તે સત્વર જાણ્યા વી છે, અને લાખો વા કરોડો ભવે જે આત્માની શુદ્ધિ કરી શકાતી નથી તે એક ભવમાં અલ્પકાલમાં આત્માની શુદ્ધિ કરી શકાય છે. ગમે તેવા અશુભ વા શુભવિચારો કર્યા હોય તો પણ ગુરૂની આગળ નિવેદવા જોઈએ. ગુરૂની આગળ કથતાં જીભ ન ઉપડે એવાં ગુપ્ત કર્મો કર્યાં હોય તે ગુરૂને નિવેદવાં જોઈએ, અને પાપકર્મનું પ્રાયશ્ચિત લેઈને શુદ્ધ બનવું જોઈએ કે જેથી ગુરૂના હૃદયશિષ્ય બનવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરી શકાય. પૂર્વકાલીન શિષ્યો સ્વગુરૂની આગળ સ્વવૃત્તાંતને સ્પષ્ટદિલથી કહી દેતા હતા તેથી તેઓ ગુરૂની કૃપા આશીઃ મેળવવાને શક્તિમાન થતા હતા. જેઓ ગુરૂથી પોતાના વિચારોનો અને આચારોનો ભેદ રાખે છે, અને ગુરૂથી ખાનગી પ્રવૃત્તિઓ કરે છે તે ગુરૂના શિષ્ય વા ભક્ત બનવાને અધિકારી થતા નથી. સર્વ સ્વવૃત્તાંત નિવેદક ઉત્તમ મનુષ્ય શિષ્ય બનવા લાયક બને છે.

૨૭ ગુરૂસર્વસ્વાર્પણકારકઃ

ગુરૂને સર્વસ્વાર્પણ કરનાર સત્યશિષ્ય બની શકે છે. ગુરૂ માટે શીર્ષ આપવું પડે તેમાં જે જરા માત્ર અચકાતો નથી તે ગુરૂને સર્વ અર્પણ કરવા સમર્થ થાય છે. ઉપકારી ગુરૂનો બદલો વાળવાને શિષ્ય કદાપિ શક્તિમાન થતો નથી. પોતાની ચામડીના જેડા શીવકાવીને ગુરૂને પહેરાવે અને કરોડો ભવ સુધી ગુરૂની સેવા કરે તો પણ સમ્યક્ત્વપ્રદ ગુરૂનો ઉપકાર વાળવાને શિષ્ય શક્તિમાન થતો નથી. એક પાણેણું નિમકહરામ કૂતરું પણ પોતાના સ્વામીને માટે પ્રાણાર્પણ કરે છે તો શિષ્ય, ગુરૂને મનવાણી, કાયા, ધન વગેરેનો ભોગ આપે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. જેઓ ગુરૂના કરતાં સ્વમન, વાણી, કાયાને મહાન ગણે છે તેઓ ગુરૂના ચરણમાં શીર્ષ ઝુકાવાને લાયક બન્યા નથી. ગુરૂ કરતાં જેને પોતાનું શરીર બહાણું લાગે છે તે ખરી વખતે ગુરૂના નામને લજવે છે. ગુરૂના માટે સર્વસમર્પણ કરનાર શિષ્ય ત્યાગી બની શકે છે તેમજ સત્યજ્ઞાની બની શકે છે. ગુરૂની સેવા ભક્તિમાં

જે સ્વકીય શરીરાર્થિનો નાશ થાય તેની પણ જે પરવા કરતો નથી તે ગુરૂ ભક્ત શિષ્ય બનીને અલ્પ સમયમાં સિદ્ધ યુક્ત પરમાત્મા બની શકે છે. ગુરૂની ભક્તિસેવા માટે જે ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવામાં મૃત્યુને પરપોટા સમાન ગણે છે તે ગુરૂનો ભક્ત શિષ્ય બની શકે છે. કેટલાક શિષ્યો સ્વગુરૂને એમ કહે કે “ તમારા માટે મારા પ્રાણ આપવા તૈયાર છું. તમારી સેવા માટે સર્વ લાગ કરવા તૈયાર છું. ” આ પ્રમાણે મીઠું મીઠું તડાક ભડાક બોલનારા તો શિષ્યોનો પાર આવતો નથી પરંતુ કહેણી પ્રમાણે રહેણીમાં મૂકીને સર્વ સ્વર્પણ કરનારાઓ તો વિરલા મળી શકે તેમ છે. ઉપકાર પર અપકાર કરનારા સર્પની પેઠે કૃત્રણ શિષ્યો કે જે ગોશાળા જેવાઓ ગુરૂનું મૂળમાંથી ખોદી નાખનારા પ્રત્યનીકશિષ્યોનો પાર આવી શકે તેમ નથી. સુપાત્ર ઉત્તમ શિષ્યો પ્રાણાંતે ગુરૂની ઇચ્છા, આશય અને તેમની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ વર્તતા નથી. તેઓ ગુરૂના માટે સર્વસ્વનું સ્વર્પણ કરવા સદા તૈયાર હોય છે. સતી સ્ત્રી જેમ પતિની સાથે ભડભડ બળતી અંગારાની ચિતામાં પ્રવેશ કરે છે તેમ ઉત્તમ ભક્ત વા શિષ્ય, સ્વગુરૂ માટે પ્રાણુદિ સર્વ વસ્તુઓનું સ્વર્પણ કરનાર હોય છે. સ્વગુરૂદેવની ભક્તિમાં તે ભવ મૃત્યુ, મમતા, લજ્જા, ખેદ, દુઃખ વગેરેને હિસાબમાં ગણતો નથી. એવો ઉત્તમ શિષ્ય વા ભક્ત વિશ્વમાં ઉંચા હાથ કરીને શિષ્યની યોગ્યતા પ્રતિપાદે છે.

૨૮ ગુરૂચિત્તાશયપ્રવૃત્તિમાન્ ॥

શ્રી સદ્ગુરૂના ચિત્તાના આશયોને, અભિપ્રાયોને, અનુસરી જે પ્રવૃત્તિ કરે છે તે સુપાત્ર શિષ્ય બની શકે છે. જે ગુરૂના હૃદયની ઇચ્છાઓના અનુસારે ઉત્સાહથી અને આત્મભોગથી વર્તે છે તે શિષ્યની યોગ્યતાને પામે છે. ગુરૂ કહે તેમ કરવું એ તો સામાન્ય શિષ્ય ધર્મ છે. પરંતુ ગુરૂના કથ્યાવિના ગુરૂના આશયોને સમજી પ્રવૃત્તિ કરી ગુરૂને પ્રસન્ન કરવા એ દક્ષ શિષ્યનું કર્તવ્ય છે. ગુરૂનાં પાસાં સેવનાર ગુરૂની બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓને સમજી જાય છે અને તેમાં પ્રમાદનો લાગ કરીને કોઈપણ જાતના બદલાની ઇચ્છા વિના નિષ્કામપણે પ્રવૃત્તિ કરે છે. ગુરૂના આશયોને સમજી દરરોજ શિષ્ય પ્રવૃત્તિ કરે છે અને પોતાને દુઃખ પડે તેનો મનમાં કંઈ પણ વિચાર કરતો નથી. ગુરૂના ચિત્તાના આશયો પ્રમાણે પરોક્ષમાં અને પ્રત્યક્ષમાં વર્તે છે, અને ભવિષ્યમાં પણ વર્તે છે. ગુરૂના આશય પ્રમાણે વર્તવામાં સેવા, ભક્તિ, મુક્તિ, સર્વસ્વ માની લે છે. રામના આશય પ્રમાણે જેમ હનુમાન્ પ્રવર્તતો હતો તેમ સુપાત્ર શિષ્ય શ્રી

શિષ્યોપનિષદ્.

૧૭

સદ્ગુરૂના આશયોના અનુસારે વર્તે છે. ગુરૂતું બોલવું, ગુરૂની કાયાદિ પ્રવૃત્તિ વગેરે પરથી દક્ષ ચતુર શિષ્યો પોતાના ગુરૂના આશયો જાણી પ્રવૃત્તિ, નિવૃત્તિ કરે છે. ગુરૂના આશયોને જોએ કચરી નાખતા હોય વા ગુરૂના આશયોને જોએ ધિક્કારતા હોય એવા કુશિષ્યો આ વિશ્વમાં અદૃષ્ટમુખા અવબોધવા. જોએ ગુરૂના આશયોમાં સ્વસર્વસ્વ, સ્વપૂજ્યતા, સ્વકર્તવ્યતા સમજે છે તેઓ ગુરૂના આશયો પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરીને ગુરૂની આરા પાળી શિષ્ય યોગ્યતાને પામે છે.

૨૯ ગુર્વાજ્ઞૈવધર્મમતિઃ

ગુરૂની આરા એજ ધર્મ છે એવી જેની યુદ્ધિ છે તે શિષ્યપદને પ્રાપ્ત કરે છે. ગુર્વાજ્ઞા એજ ધર્મ છે. જે શિષ્યો ગુરૂની આરાઓનો ત્યાગ કરીને ગમે તેવી મન માની ધર્મ પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓ કોટિભવ સુધી તપ જપ સંયમ પાળતા છતા પણ પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. ગુર્વાજ્ઞામાં ધર્મ છે એવો જેને દૃઢ નિશ્ચય થાય છે અને તે પ્રમાણે જે પ્રવૃત્તિ કરે છે તે શિષ્યધર્મનો પાલક બને છે. ગુરૂની આરામાં સર્વ ધર્મ કર્મોના સમાવેશ થાય છે. ગુરૂની આરામાં સર્વ ઇચ્છાઓનો જોણે લય કર્યો છે અને ગુર્વાજ્ઞા તેજ જોતું જીવન બની ગયું છે તે શિષ્યપદને લાયક છે. રાધાવેધ સાધવાના કરતાં તથા આકાશમાં ઉડવાના કરતાં ગુર્વાજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી એ મહા મુશ્કેલ છે. જોએ ગુર્વાજ્ઞામાં સ્વાન્નતિ માને છે, ગુર્વાજ્ઞામાં મુક્તિ માને છે તેઓ શિષ્ય પદને લાયક બને છે. તેવા શિષ્યોની જેવી ઉન્નતિ થાય છે, તેવી આરાખાલોની કદાપિ થતી નથી. ગુર્વાજ્ઞાધર્મમતિવાળા જીવોને મુક્તિની પ્રાપ્તિ માટે અન્ન કશું કંઈ કરવું બાકી રહેતું નથી. ગુરૂની કૃપાયી જોએની શુદ્ધ યુદ્ધિ થઇ હોય છે તેઓ ગુર્વાજ્ઞાનેજ ધર્મ માની શિષ્ય ધર્મને અદા કરે છે. અને સુપાત્ર શિષ્ય પદથી વિભૂષિત થાય છે.

૩૦ ગુરૂબ્રહ્મભાવધરકઃ

જે ગુરૂમાં બ્રહ્મભાવ, આત્મભાવ, પરમાત્મભાવ ધારે છે તે ગુરૂનો સુપાત્ર શિષ્ય બની શકે છે. ગુરૂમાં બ્રહ્મભાવ ધાર્યા વિના પૂર્ણ શ્રદ્ધાની નિષ્ઠા થતી નથી. વસ્તુતઃ વિચારીએ તો ગુરૂનો આત્મા તેજ બ્રહ્મ છે, અને શિષ્ય તે બ્રહ્મની જ ઉપાસના કરે છે. ગુરૂના શરીરને તથા તેમની વાસુદેવિ પણ ગુરૂના આત્માનો પેઠે જે ઉપચારથી બ્રહ્મ માને છે, તે ગુરૂનો ઉપાસક

શિષ્ય બની શકે છે. ગુરૂનો આત્મારૂપ બ્રહ્મ અવિનાશી અખંડ નિત્ય છે તેનો જે દષ્ટા બને છે, તે શુદ્ધ પરમાત્મ સ્વરૂપનો દષ્ટા બને છે. શરીર, મન વાણ્ણીધારક એવા ગુરૂરૂપ વ્યક્તબ્રહ્મની ઉપાસના કરતાં આ વિશ્વમાં અન્ય કોઇ મહાન ઉપાસના નથી. ગુરૂબ્રહ્મની ઉપાસના વિના કોઇ કદાપિ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી શકતો નથી. નિરાકાર બ્રહ્મ કરતાં મૂર્તિમાન આકાર ગુરૂબ્રહ્મની ઉપાસના, સેવા, ભક્તિથી શિષ્યોને, ભક્તોને અનંતગુણુ લાભ મળે છે. સ્થાપનામાં દેવગુરૂ બુદ્ધિ ધારણુ કરી તેમને માનવાથી, પૂજવાથી, ઉપાસવાથી આત્મશુદ્ધિ થાય છે, તે ગુરૂબ્રહ્મની ઉપાસના, સેવા, ભક્તિ કરવાથી શિષ્ય બ્રહ્મસ્વરૂપ બને એમાં કશું આશ્ચર્ય નથી. ગુરૂ બ્રહ્મની સાથે તલ્લીનતા થતાં પરમબ્રહ્મ સુખનો સાક્ષાત્કાર થયા વિના રહેતો નથી, માટે ગુરૂબ્રહ્મનો નિશ્ચયીમનુષ્ય શિષ્યપદ પ્રતિષ્ઠાને પામે છે.

૩૧ “ ગુર્વાત્મૈક્યયોગી ”

શ્રી ગુરૂના આત્માની અને સ્વાત્માની એકતાનો જે યોગ સાધે છે તે શિષ્યપદનો અધિકારી હરે છે. ગુરૂના આત્માની સાથે પોતાનું ઐક્ય કરીને જે કર્તવ્ય કાર્યો તે કરે છે તે શિષ્યપદ યોગ્ય છે. ગુરૂની સાથે પોતાની સર્વથા અભેદતા, એકતા, અનુભવનાર અને તે પ્રમાણુ બની શિષ્ય યોગ્ય કર્તવ્યોને કરનાર શિષ્ય સર્વકર્મબંધનોથી મુક્ત થાય છે. જે મન, વાણ્ણી, કાયાથી ગુરૂની સેવા કરે છે, અને ગુરૂને હૃદયમાં રાખી સર્વ યોગ્યપ્રકૃતિયોને કરે છે, તે શુદ્ધપ્રેમયોગે ગુર્વાત્મૈક્યયોગી બનીને સુપાત્ર શિષ્યની ગણનામાં ગણાય છે. ગુરૂના આત્માની સાથે અભેદભાવ થયા વિના ગુરૂના હૃદયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાતું નથી, માટે ગુરૂની સાથે તન્મય બનીને ઐક્ય યોગી બનવું જોઇએ.

૩૨ ગુરૂહૃદયજ્ઞાનધારક:

ગુરૂની સાથે અભેદભાવે ઐક્યભાવ કરનાર ગુરૂના હૃદયમાં સ્વભક્તિ બળે ઉતરીને ગુરૂના ઉપદેશ વિના પણ ગુરૂહૃદયજ્ઞાનના ભંડારને સ્વયમેવ સમાધિબળે પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ગુરૂના આત્માની સાથે શિષ્યની એકતા-તલ્લીનતા થતાં ગુરૂ જે વાણ્ણીથી શિષ્યવે છે તે સ્વયમેવ જાણી શકે છે. ગુરૂના હૃદયની સાથે ઐક્યભાવ ધારતાં ગુરૂની સાથે તન્મય બની જતાં

શિષ્યોપનિષદ.

૧૯

સમાધિના માર્ગો સ્વયમેવ ખુલ્લા થાય છે. શિષ્યભક્તિમાં ગુરુહૃદયગાન આકર્ષવાની શક્તિ છે. ભક્તિ એ લોહચુપ્કના જેવી છે. ગુરુના હૃદયનું ગાન લેવામાં પ્રેમભક્તિની અત્યંત જરૂર છે. ગુરુશ્રદ્ધા પર શુદ્ધપ્રેમ શ્રદ્ધાથી તન્મયભાવ થાય છે, ત્યારે શિષ્યની આગળ ગુરુના હૃદયનાં દ્વાર ખુલ્લાં થઈ જાય છે અને તેથી ગુરુના હૃદયના સર્વાતુલ્યો તે શિષ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે. વાચાક્ષતામાં, વિદ્વતામાં, વક્તૃતામાં, પર મન રંજન કરવામાં જેનું ચિત્ત છે તે ગુરુના હૃદયનું ગાન પ્રાપ્ત કરવા શક્તિમાન થતો નથી. ગુરુનેજ સર્વસ્વ માની સેવા, ભક્તિ અને એક્યભાવ કરીને ગુરુના હૃદયના ગાનને જે પ્રાપ્ત કરે છે તે જ્ઞાનથી સુક્ત થાય છે એમ જાણવું.

૩૩ રત્નત્રયીસાધક:

જે ગુર્વાત્મૈક્ય યોગી બની ગુરુ હૃદય ગાનધારક બને છે તે રત્નત્રયીનો સાધક બને છે. ગુરુને સર્વ સમર્પણ કર્યાથી ગુરુ ચિત્તાશય જાણવાની શક્તિ પ્રગટે છે. ગુર્વાત્માની સાથે એક્યયોગી જે બને છે તે ગુરુના હૃદયનું ગાન પ્રાપ્ત કરે છે એટલે તેનામાં જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર સાધવાની શક્તિ પ્રકટે છે. દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ: રત્નત્રયીનો સાધક મનુષ્ય ગુરુની સેવા માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે. જે ગુરુની સેવા શુદ્ધભાવથી કરે છે તે રત્નત્રયીનો સાધક બને છે. ગુરુમાં જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયી છે. ગુરુમાં અને રત્નત્રયીમાં અભેદ છે તેમજ શિષ્યાત્માની સાથે રત્નત્રયીનો અભેદ છે એમ જાણી તેની સાધના કરે છે તે શિષ્ય પદ લાયક બને છે.

૩૪ ગુરુવિચારાચારમૂર્તિ:

ગુરુના અનન્ત વિચારો છે. ગુરુમાં અનન્ત જ્ઞાન છે પરંતુ ગુરુમાં કાયાના આચાર તો એકદેશીય હોય છે. વાણીદ્વારા વચનો પણ એકી વખતે સર્વને પ્રબોધતાં નથી. સર્વાચારો એકી વખતે આચરી શકાતા નથી. ક્રમેક્રમે આચરી શકાય છે માટે એકદેશીય આચારો કહેવામાં આવ્યા છે. ગુરુનું આત્મજ્ઞાન, ગુરુના માનસિક વિચારો અને ગુરુના આચારની મૂર્તિ રૂપ જે શિષ્ય થાય છે તે સુપાત્ર ઉત્તમ શિષ્ય ગણાય છે. દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ-ભાવે ગુરુના વિચારોની અને આચારોની સાથે શિષ્યના વિચારો પણ અનુ-રૂપપણે ક્ર્યા કરે છે તે અને જે ગુરુના વિચારોનું અને આચારોનું અનુ-

કરણ કરી ગુરૂને અનુસરે છે તે ગુરૂનો શિષ્ય બની શકે છે. અનન્ત જ્ઞાનમય ગુરૂ હોય છે. તેમના સદ્વિચારોની સદાચારોની મૂર્તિરૂપ જે બને છે તે ગુરૂનો ભક્ત શિષ્ય ગણાય છે. ગુરૂના વિચારોમાં જે ગુરૂને દેખે છે, ગુરૂના જ્ઞાનને-ઉપદેશને જે ગુરૂ માને છે. તથા ગુરૂનિર્દિષ્ટ પ્રવૃત્તિઓમાં જે ગુરૂને દેખે છે, પૂજે છે તે ગુરૂ વિચારાચાર મૂર્તિ બની શકે છે. ગુરૂના વિચારોથી અને ગુરૂનિર્દિષ્ટ આચારોથી જે વિરૂદ્ધપક્ષી છે તે ગુરૂના નામનો શિષ્ય ગણાતો હોય તો પણ વસ્તુતઃ તે શિષ્ય નથી. કક્ષા તે નામનો શિષ્ય છે. ગુરૂના ઉપદિષ્ટ વિચારોમાં અને ગુરૂનિર્દિષ્ટ આચારોમાં પ્રવૃત્તિઓમાં સાપેક્ષતાએ અત્યંત મહત્વ રહ્યું છે એમ જે અનુભવ કરે છે તે ગુરૂનો ભક્ત-શિષ્ય-ઉપાસક બની શકે છે. ગુરૂએ શિષ્યોને તેઓના અધિકાર પ્રમાણે જે જે વિચારો-ઉપદેશો, સિદ્ધાંતો અને સદાચારો-પ્રવૃત્તિઓ દર્શાવી હોય તે તે વિચારોની અને આચારોની-વૃત્તિઓની જે મૂર્તિ રૂપ બને છે તે સત્ય શિષ્ય ભક્ત બની શકે છે. શ્રીસદ્ગુરૂનો દેહ છતાં પણ વા નહિ છતાં પણ ગુરૂએ જે જે ઉપદેશો આપ્યા હોય. જે જે જ્ઞાન આપ્યું હોય તથા જે જે કાર્યો દર્શાવ્યાં હોય તેઓને જે વર્તમાનમાં તથા ગુરૂના અભાવે ભવિષ્યમાં પણ જે સેવે છે તે ગુરૂનો ભક્ત-શિષ્ય-ઉપાસક બની શિષ્યની ફરજ અદા કરી શકે છે.

૩૬ સર્વનયસાપેક્ષજ્ઞાનવાન.

જે મનુષ્યો શ્રી સદ્ગુરૂના ઉપદેશો, વિચારો, આચારોની મૂર્તિરૂપ બને છે તેઓમાં સર્વનયસાપેક્ષજ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય છે. વિશ્વમાં અનેક જ્ઞાન દૃષ્ટિઓ હોય છે. અસંખ્ય દૃષ્ટિઓરૂપ અસંખ્યનયોની અપેક્ષારૂપ જ્ઞાનથી સર્વ પ્રકારના વિચારોમંથી પરસ્પર અવિરોધીપણે સત્ય પ્રકાશ છે અને કદાચક રૂપ મિથ્યાભુક્તિનો નાશ થાય છે તેથી અનન્તજ્ઞાનરૂપવર્તુલદૃષ્ટિમાં સર્વ દૃષ્ટિઓને સમાવાની શક્તિ પ્રગટે છે, એવી દૃષ્ટિને અનેકાન્તદૃષ્ટિ-અનેકાન્ત માર્ગ-અનેકાન્તજ્ઞાન કથવામાં આવે છે. સર્વનયસાપેક્ષજ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી ધર્મશાસ્ત્રોમાં પ્રગટતા અનેક વિરોધો સમે છે, અને મિથ્યાજ્ઞાન તથા રાગ, દ્વેષનો પણ ઉપશમ થાય છે. સદ્ગુરૂ, સર્વનયોની અપેક્ષાએ સર્વધર્મ દર્શનો સમજાવીને શિષ્યને સાપેક્ષનયજ્ઞાન સમર્પે છે. ત્યારે શિષ્યમાં ધર્મની ચેતવણી પ્રગટે છે.

૩૬ સિદ્ધાન્તસ્વાધ્યાયાદિરતઃ

સિદ્ધાન્તોમાં રસિકજ્ઞન સ્વાધ્યાયમાં આનંદ માને છે. સિદ્ધાન્તના સ્વાધ્યાયથી ગુરૂનો સાથે કેવી રીતે વર્તવું તેનો સમ્યગ્ પ્રકારે શિષ્ય જ્ઞાતા હોય છે, તેથી તે ગુરૂનોના પદ કમળને પૂજે છે, તથાવિધ પ્રકારે આચરણ કરવાથી ગુરૂનો, સિદ્ધાન્તસ્વાધ્યાયરસિકજ્ઞનપ્રત્યે તુષ્ટમાનુ યાય છે. તે મનુષ્ય સદાકાળ શિષ્યવૃત્તિ ધારણ કરી અન્તે ગુરૂપદને પામે છે. સિદ્ધાન્તરસિકજ્ઞન ગુરૂચરણ રજતુ સેવન કરીને સ્વસત્તાથી આત્મવીર્ય સ્ફેરવી કેવલ્યદશાને પ્રાપ્ત કરે છે, સિદ્ધાન્તના સ્વાધ્યાય શ્રવણ-મનનથી ચાર ગતિના જન્મ, મરણાદિ અનેક દુઃખો સત્વર નાશ પામે છે. ભવભીરૂશિષ્યોએ નિયમિત સ્વચરિત્ર પાલક બની યોગ્યતાએ સિદ્ધાન્તુ શ્રવણ મનન તથા સ્વાધ્યાય વાંચન મનન કરવું તેજ યોગ્ય છે. સિદ્ધાન્તુ શ્રવણ તથા સ્વાધ્યાય તે ગુરૂગમ વિના કાચા સૌમલ ભક્ષણુ સમાન છે. કારણુ જન્મ કાચો સૌમલ યોગ્યતા સિવાય કોઈ મનુષ્ય ખાય તો તેને અનેક કષ્ટો સહન કરવાં પડે છે. તેમ સિદ્ધાન્તનો સ્વાધ્યાયી તથા શ્રવણુ કરનાર યોગ્યતાને પામેલો હોય તોજ સ્વપર જન્મમરણાદિક દુઃખોનો નાશ કર્તા થાય છે, અને અયોગ્યતાએ તેથી વિપર્યય ભાસ થાય છે. માટે ગુરૂનોના ચરણોપાસક બની શિષ્યવૃત્તિ ધારણુ કરી અનુચા માગીને સ્વકાર્યમાં દક્ષતા રાખવી. હેય, શ્રેય, ઉપાદેય વગેરે સિદ્ધાન્ત રસિકશિષ્ય જ જાણી શકે છે. સ્વચરિત્ર પાલક સિદ્ધાન્ત રસિકજ્ઞન શિષ્યપણુને લાયક હોય છે.

૩૭ શુદ્ધાત્મરસિકઃ

શુદ્ધાત્મરસિક મનુષ્ય ખાણ વસ્તુને પોતાની કરીને માનતો નથી. હમેશાં ઉચ્ચ દશાની પ્રાપ્તિ માટે શુદ્ધ અધ્યવસાયને ધારણુ કરે છે. આત્મ દશા ખીલ્યાથી તેને પર વસ્તુમાં જરા માત્ર મોહ થતો નથી. આત્મા અને પુદ્ગલ ભિન્ન છે તેનો તેને અનુભવ યાય છે. શુદ્ધાત્મરસિકશિષ્ય પોતાને અનેક કષ્ટો પડતાં પણ શિષ્યવૃત્તિનો ત્યાગ કરતો નથી. શુદ્ધાત્મરસિક શિષ્ય નિષ્કામભાવથી કર્તવ્ય કાર્યોને કરતો હતો અલિપ્ત રહે છે. આત્માના શુદ્ધ ગુણોનો જે રસિક બને છે તે અષ્ટસિક્કિ અને નવનિધિથી પણ લોભાયા વિના શિષ્ય યોગ્ય કર્તવ્ય કાર્યોને કરે છે. પ્રતિષ્ઠા, કીર્તિ, પદવી, ખાણ વૈભવોની તે સ્પૃહા રાખતો નથી. શુદ્ધબ્રહ્મમાં રસિક થઇને તે શિષ્યની સાધ્ય દશા પ્રાપ્ત કરી પરમ સુખી બને છે.

૩૮ ધર્મપ્રવર્ધકવિચારાચારકુશલઃ

ગુરૂનાં વિચારાચારની મૂર્તિ બનીને જે સિદ્ધાંતોનો અભ્યાસ કરે છે અને ગુરૂના હૃદયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે તે ધર્મ પ્રવર્ધક જે જે વિચારો અને આચારો-કર્મો પ્રવૃત્તિયો છે તેમાં કુશળ થાય છે. ધર્મ પ્રવર્ધક વિચારાચારનાં ક્ષેત્રકાલાનુસારે પરિવર્તનો થયા કરે છે. ગુરૂ પ્રદર્શિત ધર્મની વૃદ્ધિ થાય એવા વિચારોને અને આચારોને કરવામાં-કરાવવામાં અને પ્રવર્તાવવામાં જે કુશળ બને છે તે ગુરૂનો ધર્મપ્રવર્તક શિષ્ય બને છે. સમગ્ર વિશ્વજીવોને શાન્તિ મળે અને સર્વ જીવોની ઉન્નતિ થાય એવા ધર્મની વૃદ્ધિના વિચારોમાં અને આચારોમાં દક્ષત્વ પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય ગુરૂ પદ પર બેસી ધર્મ પ્રવર્ધક પ્રવૃત્તિ કરવાનો શિષ્યને અધિકાર મળી શકતો નથી. ગુરૂના હૃદયનો પરિપૂર્ણ અનુભવ કર્યાથી ધર્મ વર્ધક વિચારાચારો જે જે હોય છે તે જાણી શકાય છે અને તે આચારી શકાય છે. ઉત્સર્ગકાલથી અને આપત્તિકાલથી ધર્મ વૃદ્ધિ કરવાના વિચારોને અને આચારોને ક્ષેત્રકાલાનુસારે સેવવાની કુશલતા પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે. ધર્મપ્રવર્ધક વિચારાચારને જે ચારે બાજુએથી જાણે છે તે શિષ્યપદનો અધિકારી બની શકે છે, ધર્મપ્રવર્ધકવિચારાચાર શિષ્યજ સ્વગુરૂના ધર્મની વૃદ્ધિ કરી તેમના વિચારોને અને આચારોને વિશ્વમાં જીવતા રાખી શકે છે. ગુરૂની પાછળ ગુરૂના સહવિચારો અને સદાચારોજ ગુરૂરૂપે રહીને વિશ્વજીવોનું કલ્યાણ કરી શકે છે માટે ઉપયુક્ત સૂત્ર બાવાર્થમય જે શિષ્ય બને તે ગુરૂનો ધર્મવર્ધક યોગ્ય શિષ્ય થઈ શકે છે.

૩૯ સર્વધર્મસિદ્ધાન્તવિદ્ ॥

ઉપરના સૂત્રમાં ધર્મ પ્રવર્ધક વિચારાચાર કુશલ એવા શિષ્યનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું પરંતુ તે સર્વ ધર્મના સિદ્ધાન્તોનો અનુભવ કર્યાવિના પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી માટે સર્વ ધર્મના સિદ્ધાન્તોને જે જાણે છે તે શિષ્ય થઈ શકે છે એમ અત્ર દર્શાવ્યું છે. વિશ્વમાં પ્રવર્તિત સર્વ ધર્મના મૂલ સિદ્ધાન્તોનું સ્વરૂપ અનુભવ્યાથી તથા સર્વ ધર્મોની વૃદ્ધિના હેતુઓનો અનુભવ કર્યાથી ધર્મપ્રવર્ધકવિચારાચારોની કુશલતા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. સર્વ ધર્મના સિદ્ધાન્તોની માન્યતાઓને સાપેક્ષપણે સમજનાર તથા વર્તમાનકાલમાં ધર્મ પ્રવર્ધક માન્યતાઓને તથા પ્રવૃત્તિયોને સાપેક્ષપણે સમજનાર, શિષ્ય ધર્મની અને ધર્મોઓની વૃદ્ધિ કરી શકે છે. વિધિપૂર્વક ગુરૂ હસ્તે દીશા ગ્રહીને સર્વ ધર્મસિદ્ધાન્તજ્ઞતા

શિષ્યોપનિષદ્.

૨૩

બનીને જે ગુરૂના વિચારાચારની મૂર્તિ બને છે તે અતે ગુરૂના શરીરના વિરહે ગુરૂ દશાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ગુરૂ છતાં શિષ્યત્વ દશા રહે છે અને પશ્ચાત્ ગુરૂ શરીર વિરહે સર્વ ધર્મ સિદ્ધાંતનો યાતા, ધર્મ પ્રવર્ધક વિચારાચાર કુશલ બની ગુરૂનો ધર્મ પ્રવર્તાવી ગુરૂ બની શકે છે.

૪૦ ધર્મોન્નતિકારકઃ ॥

ધર્મપ્રવર્ધકવિચારાચારકુશલ અને સર્વધર્મસિદ્ધાન્તવિદ્ જે હોય છે તે શિષ્યપદનો પૂર્ણ અધિકારી બને છે અને ધર્મોન્નતિકારક બને છે. ગુરૂનો ભક્ત કૃપાપાત્ર શિષ્ય ધર્મોન્નતિકારક બની શકે છે. જે ગુરૂના મદ્-વિચારોના અનુસારે ધર્મોન્નતિકારક બને છે તે શિષ્યને ધન્યવાદથી ગુરૂ વધાવે છે. ગુરૂકુલવાસમાં રહેનાર અને ગુરૂવિનય સેવામાં લીન બનેલ તથા સર્વધર્મસિદ્ધાંતવિદ્ શિષ્ય, દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાલ ભાવાનુસારે ધર્મોન્નતિકારક હોય તેને પ્રવર્તાવે છે તેથી તે જ્યાં ત્યાં ધર્મોન્નતિકારક બની ધર્મ રક્ષક બની શકે છે. ધર્મોન્નતિકારક શિષ્યથી વિશ્વજનોને અત્યંત લાભ પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મની હેલના થાય વા ન્યૂનતા થાય એવું કૃત્ય તે પ્રાણ્તાંતે કરતો નથી તથા કરાવતો નથી.

૪૧ સર્વધર્મસત્યસારગ્રાહકઃ

વિશ્વવર્તિસર્વધર્મોમાં જે સત્યસાર છે તે સર્વજ્ઞ વીરપ્રભુ પ્રતિપાદિત વેદ વચનો છે એમ જાણી સર્વ ધર્મના સત્યસારને જે ગ્રહણ કરે છે તે સત્યજ્ઞાની શિષ્ય બની શકે છે. સર્વ ધર્મોમાં પક્ષપાત વિનાની દૃષ્ટિએ દેખવામાં આવે તો સત્યસાર કંઈ કંઈ ને કંઈ હોય છે, તેનો અપલાપ જે કરતો નથી તે શિષ્યની યોગ્યતાને પ્રાપ્ત કરે છે. આ વિશ્વમાં જ્યાં ત્યાં સત્ય ધર્મ છે એમ વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવ પ્રરૂપે છે. સત્યના અંશો વિના કોઈ ધર્મ વિશ્વમાં જીવી શકતો નથી. હિંસા મિથ્યામાન્યતા વગેરે અસત્યો પણ હોય છે પરંતુ ઉત્તમ શિષ્ય હિંસાની દૃષ્ટિ ધારણ કરીને અસત્યધર્મને મૂકી ગુરૂગમ પૂર્વક સત્યને ગ્રહે છે. ત્રણકાલમાં સત્ય અખાધિત રહે છે. સ્યાદાદ દૃષ્ટિ યાને અનેકાન્તદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે તો અનેકનયોની સાપેક્ષતાએ સર્વધર્મ-માંથી સત્ય ગ્રહી શકાય છે. સર્વધર્મસત્યસારગ્રાહક પોતાના ગુરૂનો મહિમા વધારી શકે છે અને તે વિશ્વજનોને અધિકારમાંથી (મિથ્યાત્વમાંથી)

પ્રકાશમાં લાવી શકે છે. સર્વધર્મસત્યગ્રાહક દષ્ટિમાન શિષ્ય, પ્રતિપાદનશૈલીથી વિશ્વજનોને સત્યધર્મ શિખવે છે અને મંડનશૈલીનો ખાસ અપવાદ જ્યાં ઘટે ત્યાં ધારણુ કરે છે.

૪૨ સર્વશુભશક્તિવિકાસક:

ગુરુગમગાન ગ્રહીને તથા સર્વધર્મસત્યસારને અપેક્ષાએ ગ્રહીને વિશ્વવર્તિધર્મસર્વશુભશક્તિયોનો વિકાસ કરે છે તે ઉત્તમ શિષ્યની યોગ્યતાને પ્રાપ્ત કરે છે. ધર્માર્થે સર્વ શુભશક્તિયોનો અનેક ઉપાયોવડે જે વિકાસ કરે છે તે ધર્મોન્નતિ કરી શકે છે. બ્રહ્મચર્યપૂર્વક જૈનાચાર્યગીતાર્થ ગુરુકુલમાં વાસ કરીને જે સર્વશુભશક્તિયોને ખીલવે છે તે ધર્મનો વિસ્તાર કરવા શક્તિમાન થાય છે. જે દુર્વ્યસનોના સામું દેખતો નથી અને જેના હાડોહાડમાં ગુરુપ્રેમ વ્યાપી ગયો હોય છે તે સર્વશુભશક્તિયોનો વિકાસ કરે છે. યોગ, મંત્ર, તંત્ર, ચંત્રથી સર્વ શુભશક્તિયોનો વિકાસ કર્યાથી હજારો લાખો મનુષ્યોને ધર્મમાર્ગે આકર્ષી શકાય છે. આ વિશ્વમાં 'જેની શક્તિ તેની ભક્તિ' એ ન્યાય છે. માટે સર્વ શુભશક્તિયોને ખીલવ્યા વિના ધર્મનો પ્રચાર કરી શકાતો નથી. ગુરુકૃપાવંતશિષ્ય, સર્વ શુભશક્તિયોનો વિકાસ કરી શકે છે અને સર્વ વિશ્વમાં શિષ્ય ધર્મથી શોભી રહે છે. ગુરુને પ્રભુભાવે આરાધનારમાં સર્વ શુભ શક્તિયોનો વિકાસ થાય છે.

૪૩ વિશ્વદેશશુભોન્નતિપ્રચારક:

જે વિશ્વ અને દેશની શુભોન્નતિનો પ્રચારક થાય છે તે સત્યશિષ્ય-પાત્રતાને પામે છે. ભાષાકેળવણી, સાહિત્યકેળવણી સર્વવર્ણોન્નતિકારક કેળવણી, સુધારક પ્રવૃત્તિ ઇત્યાદિ સર્વ પ્રકારનું જે જ્ઞાન મેળવે છે તે વિશ્વભક્ત અને દેશભક્ત બનીને વિશ્વની તથા દેશની શુભોન્નતિ કરવા સમર્થ થાય છે, વિશ્વની અને દેશની શુભોન્નતિમાં કુટુંબોન્નતિ, સમાજોન્નતિ, સર્વવર્ણ-ધર્મોન્નતિ ઇત્યાદિ સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિયોનો સમાવેશ થાય છે. વિશ્વવર્તિ સર્વજીવોની વ્યાવહારિકોન્નતિ પ્રચારવાથી તેઓને આત્મધર્મ તરફ આકર્ષી શકાય છે. બ્રહ્મ યાને આત્મજ્ઞાનોપદેશ દેવાથી અને તેને પ્રાપ્તિ કરાવી આપવાથી પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતપોતાનો ઉદ્ધાર કરી સુખી બને છે અને તેથી સર્વ મનુષ્યો એ પ્રમાણે પોતપોતાનો ઉદ્ધાર કરી સુખી બનવાથી મારામારી,

શિષ્યોપનિષદ.

૨૫

કલેશ, યુદ્ધ, પાપકર્મો વગેરેનો નાશ થાય છે. વિશ્વમાં રાજ્યસત્તાથી જે શાંતિ થતી નથી તે ધર્મસત્તાથી થાય છે. આત્મધર્મશુદ્ધબ્રહ્મસ્વરૂપનું ગાન કરીને જે અન્યમનુષ્યોને ઉપદેશ આપે છે તે વિશ્વની વા દેશની ઉન્નતિનો પ્રચારક બની ગુરુનું નામ દીપાવનાર શિષ્ય બને છે.

૪૪ ધર્મકર્મરક્ષક:

વિશ્વમાં સત્યધર્મકર્મનો જે રક્ષક બને છે તે સત્યશિષ્ય બની શકે છે. ગુરુની રક્ષા, ગુરુના સહવિચારોની રક્ષા અને ગુરુએ બતાવેલ ધર્માચારોની રક્ષા માટે જે પ્રતિપક્ષીઓનો નિગ્રહ કરે છે તે ધર્મકર્મનો રક્ષક બને છે. શ્રી સદ્ગુરુના પ્રતિપક્ષીઓ ધર્મકર્મનું ખંડન કરવાની જે જે ચેષ્ટાઓ કરતા હોય તેના સામા ઉપાયો લેઈને જે ધર્મકર્મની રક્ષા કરે છે, તે ગુરુનો ભક્ત, શિષ્ય, ઉપાસક બને છે. આ વિશ્વમાં સહવિચારપ્રચારક, સત્યધર્મપ્રચારકગુરુના પ્રતિપક્ષીઓ હોય છે. પરમાત્માના પણ પ્રતિપક્ષીઓ નિન્દકો હોય છે, તે ગુરુના અને ગુરુએ પ્રદર્શિત ધર્મકર્મના પ્રતિપક્ષીઓ હોય તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. માટે ગુરુએ જે જે ધર્મકર્મો દર્શાવ્યાં હોય વા સ્થાપન કર્યાં હોય તેનો જે અનેક યુક્તિપ્રયુક્તિથી આપતકાળમાં પણ રક્ષક બને છે તે ગુરુનો ભક્ત, શિષ્ય, ઉપાસક બનીને, પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે. ગુરુની પાસે ગુરુમંત્રપૂર્વક શિષ્યદીક્ષા મળીને જે ગુપ્ત વા અગુપ્તધર્મકર્મ રક્ષણના ઉપાયોને જાણે છે, અને ગુરુનો આશીર્વાદ પ્રાપ્ત કરે છે તે ધર્મકર્મરક્ષક બને છે. હજારો લાખો વિરોધીઓને પણ ધર્મકર્મનો નાશ કરતાં તે અટકાવે છે. ગુરુમંત્રથી જે ગુરુની આરાધના કરે છે તેમાં ગુપ્ત રીતે તે અદૌષ્ટિકશક્તિયોનો પ્રકાશ થાય છે. ગુરુમંત્રથી જે ગુરુની આરાધના કરનારાઓને ગુપ્તરીતે એ દેવતાઓ સાહાય્ય કરે છે. તેનું વર્ણન કોઈ રીતે થઈ શકે તેમ નથી. પ્રસંગોપાત્ત આ પ્રમાણે કથવામાં આવ્યું. હવે સાર કથ્ય એ છે કે ઉપયુક્તમાર્ગોવડે તથા અન્યભક્તિદ્વારા પ્રકટ થતા અનેકમાર્ગોવડે જે ગુરુકર્મધર્મનું રક્ષણ કરે છે તે ઉત્તમધર્મકર્મરક્ષકશિષ્ય બની શકે છે.

૪૫ સર્વત્રબ્રહ્મભાવનાભાવક: ॥

જે સર્વત્ર બ્રહ્મભાવના યાને આત્મભાવના ભાવનાર છે તે ઉત્તમ શિષ્ય

બની શકે છે. સર્વજીવોને પોતાના આત્મા સમાન જે માને છે અને તે પ્રમાણે વર્તે છે, તે ઉત્તમભક્ત શિષ્ય બની શકે છે. અન્ય સર્વજીવોમાં અહ-સ્વરૂપ દેખાવાથી વ્યક્તઅહ થાય છે. સર્વત્ર સર્વમાં પ્રભુને દેખો એટલે તમે પ્રભુ થશો એ સિદ્ધાંત સત્ય છે. જેવું ધ્યેય તેવો ધ્યાતા બને છે. સર્વત્ર અહભાવ ધારવાથી આત્મા સ્વયં તેવો શુદ્ધ બને છે અને મોહ, અજ્ઞાન, વાસના, કામ વગેરે આસુરીશક્તિયોનો નાશ કરે છે. સર્વત્ર અહ-ભક્તવના ભાવવાના સંસ્કારાથી હૃદયની શુદ્ધિ થાય છે અને વિશ્વમાં કોઈના પર વૈરની લાગણી રહેતી નથી તેથી આત્માનંદ વિલસે છે. સર્વમાં આત્માઓ વિલસી રહ્યા છે. તેઓને દેખો પણ તેઓની સાથે લાગી રહેલી કર્મની લીલામાં મુંઝાઓ નહીં. આત્માને દેખવાથી આત્માનો પ્રકાશ થાય છે, અને મોહમયસંકુચિતવૃત્તિયોનો નાશ થાય છે.

૪૬ અધ્યાત્મજ્ઞાનાનુભવી ॥

જેણે ગુરૂનાં પાસાં બેઠીને અધ્યાત્મજ્ઞાનનો પૂર્ણ અનુભવ કર્યો છે તે શિષ્ય બનીને પોતાનો તથા અન્યજીવોનો ઉદ્ધાર કરી શકે છે. સર્વ પ્રકારના જ્ઞાનમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે. આ વિશ્વમાં હાલ અધ્યાત્મજ્ઞાન સમાન કોઈ જ્ઞાન નથી. અધ્યાત્મ જ્ઞાન બળે કર્મનાં હાંકાં રહસ્યો સમજી શકાય છે અને મોહાદિ આસુરી શક્તિયોપર જ્ય મેળવી શકાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી અસહવિચારોનો તથા અશુભાચારોનો નાશ કરી શકાય છે, અને હૃદયમાં પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી શકાય છે. મનને જીતવામાં અધ્યાત્મજ્ઞાન અત્યંત ઉપયોગી છે. અધ્યાત્મ-જ્ઞાનથી જ્ઞાનાવરણી આદિ કર્મોનો નાશ કરીને કેવલ્યપદ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. અહંતા; મમતાને ટાળી આત્માના અનંત આનંદને પ્રાપ્ત કરવો હોય તો અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરીને તથા ગુરૂમથી તેનું શ્રવણ કરીને અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અનુભવ કરવો કે જેથી ઉત્તમ શિષ્યપદ પ્રાપ્ત કરી શકાય.

૪૭ ॥ નિષ્કામકર્મયોગી ॥

જે અધ્યાત્મજ્ઞાનાનુભવી થાય છે તે સર્વત્ર અહભાવના ભાવે છે અને તે પશ્ચાત્ નિષ્કામકર્મયોગી બને છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનાનુભવ પ્રાપ્ત કર્યા વિના નિષ્કામકર્મયોગીદેશાની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ભગવદ્ગીતામાં નિષ્કામકર્મયોગીદેશા અર્થાત્ કર્તવ્ય કાર્યક્રમની આશા, ઈચ્છા, વાસના

શિષ્યોપનિષદ્.

૨૭

રાખ્યા વિના જે કર્મ કરે છે તેને નિષ્કામયોગી જાણ્યો એવું પ્રતિપાદન કર્યું છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં જ્ઞાનક્રિયામ્બ્યાંમોક્ષઃ જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બેથી મોક્ષ છે એમ જાણ્યાવું છે. કેટલાક જ્ઞાનને સન્ન્યાસયોગ કહે છે અને એકલી ક્રિયાને કર્મયોગ કહે છે. જૈનશાસ્ત્રો જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બેના સમાગમથી મોક્ષ પ્રતિપાદે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અનુભવ થયા પશ્ચાત્ નિષ્કામદશાએ—સ્વાધિકારે કર્મો કરવાની યોગ્યતા પ્રકટે છે અને તેથી નિર્લેપદશા રહે છે. નિષ્કામદશાથી સર્વકર્તવ્યકર્મો કરવાં, પરંતુ તેવી દશા ન આને ત્હોયે કર્મોનો ત્યાગ કરવો નહીં. કર્મો કર્યા કરતાં કરતાં અધ્યાત્મજ્ઞાન અને નિષ્કામતાની પ્રાપ્તિ થાય છે; પરંતુ જે કર્મોનો ત્યાગ કરે છે તેનો બંનેથી ભ્રષ્ટ થાય છે. વાસનાઓથી વા અશુભ ઇચ્છાઓથી સત્યજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જે જે કર્મો કરવામાં આને છે તેના ફલની ઇચ્છા રાખ્યા વિના કર્મો કરવાથી મનુષ્ય નિષ્કામ કર્મયોગી બને છે, અને તેથી તે મોહાદિકર્મથી નિર્લેપ રહી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. ભક્તોએ, શિષ્યોએ, ઉપાસકોએ નિષ્કામકર્મયોગી બનવું અને નિષ્કામપણે સર્વકર્તવ્યકર્મો કરવાં જોઈએ. જે નિષ્કામ કર્મયોગી બને છે તે કર્મબંધનથી મુક્ત થાય છે અને વાસ્તવિક સ્વતંત્રસુખમયજીવનને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. માટે નિષ્કામ કર્મયોગી ગુરૂનો ભક્ત, શિષ્ય બની આત્મજીવને જીવે છે. ગુરૂની ભક્તિથી ભક્ત, સ્વગુરૂને કર્તવ્યકાર્યોને અને તેના ફલને સમર્થ છે. અને તેથી તે નિષ્કામ બનતો બનતો છેવટે જ્ઞાનદશાએ નિષ્કામ બની અહત્યજોદભાવથી મુક્ત થાય છે.

૪૮ ॥ પ્રભુમયર્જીવનજીવકઃ ॥

જે આત્મજ્ઞાની થાય છે તથા નિષ્કામકર્મયોગી બને છે તે પ્રભુમય જીવનથી જીવનારો થાય છે. આવી દશા આવ્યા વિના જે શિષ્ય પોતાને સત્યશિષ્ય તરીકે માને છે વા પોતાના ગુરૂ વિદ્યમાન છતાં જે પોતે શિષ્યોને કરી ગુરૂ બને છે તે મહાદુઃખની પરંપરાને પ્રાપ્ત કરે છે. ગુરૂની આરા વિના શિષ્યને કોઈના ગુરૂ બનવાનો, તથા ગુરૂનો દેહનો અભાવ છતાં પણ ગુરૂ થવાનો અધિકાર નથી. પ્રભુમયજીવન પ્રાપ્ત થયા વિના ગુરૂની ગુરૂતાનો સ્પર્શ કરવા કોઈ શિષ્ય સમર્થ થતો નથી. સર્વજીવોમાં પ્રભુ દેખ્યાથી અને તે પ્રમાણે વર્તન કરવાથી આત્માની શુદ્ધિ થતાં પ્રભુમયજીવનની પ્રાપ્તિ થાય છે. આત્માની શુદ્ધતા જેઓ પ્રાપ્ત કરે છે અને જેઓ મોહાદિ આસુરી

સંપત્તિનો જ્ય કરે છે તેઓ પ્રભુમય જીવનને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પ્રભુમય જીવન પ્રાપ્ત કર્યાબાદ શિષ્ય ગુરૂરૂપ બની જાય છે. પારસમણિના સંયોગથી લોહ જેમ સુવર્ણ બને છે તેમ ગુરૂના યોગથી શિષ્ય પ્રભુમય જીવન પ્રાપ્ત કરી ગુરૂ બને છે. આવી પ્રભુમય જીવનની દશા પ્રાપ્ત કર્યા બાદ ગુરૂદેવ, સ્વ શિષ્યને આર્શીવાદ આપીને પોતાના દેહના અભાવે ગુરૂ થવાનો અધિકાર આપે છે. સર્વ જીવોમાં પ્રભુતા રહેલી છે. સર્વત્ર બ્રહ્મભાવના ભાવતાં ભાવતાં અને સમાધિમાં તલ્લીન થતાં છેવટે શિષ્ય પ્રભુમયજીવનને પ્રાપ્ત કરે છે. ભકતો, શિષ્યો, ઉપાસકો આવીને બ્રહ્માનંદમાં-આત્માનંદમાં મસ્ત બને છે. પશ્ચાત્ તેઓ વડે પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

ઉપર્યુક્ત પ્રભુમય જીવન પ્રાપ્ત કરવાને નીચે પ્રમાણે સૂત્રોના ભાવને પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ.

૪૯ પ્રમાણિક:

જે પ્રમાણિક હોય છે તે વિશ્વાસ્ય થાય છે. સર્વ ગુણોમાં પ્રામાણ્ય ગુણની મહત્તા છે. જે પ્રમાણિક નથી તે શિષ્ય વા ભકત બની શકતો નથી. જે ગુરૂની આગળ કંઈ બોલે છે અને પાછળ કંઈ બોલે છે, ગુરૂની પાછળ તેમના પ્રતિપક્ષીઓ આગળ ગુરૂનું મૂળમાંથી ખોદી કાઢે છે અને ગુરૂની આગળ બગલાબગત જેવો તથા કેદાર કંકણવાળી બિલાડી જેવો બની જાય છે તે અપ્રમાણિક છે. અપ્રમાણિક શિષ્યનો વિશ્વાસ કરવો નહીં. અપ્રમાણિક શિષ્ય કર્યાથી ઇશુકા-ઈસ્ટ લાકડે લટક્યો અને અપ્રમાણિક શિષ્યથી ગુરૂ ગોવિંદસિંહ માર્યો ગયો. અપ્રમાણિકમનુષ્યનો સ્વપ્નમાં વિશ્વાસ કરવો ન જોઈએ. અપ્રમાણિક મનુષ્ય કરતાં કૃષ્ણસર્પનો સહવાસ સારો સમજવો. અપ્રમાણિક શિષ્યો સત્ય બોલી શકતા નથી અને પ્રતિગા પ્રમાણે વર્તી શકતા નથી. અપ્રમાણિક શિષ્યનો જીવન વ્યવહાર જૂઠ્ઠી ભરપૂર હોય છે માટે પ્રમાણિક જે હોય તેને શિષ્ય કરવો જોઈએ. અસંત્ય બોલનાર કદી પ્રમાણિક બની શકતો નથી. પ્રમાણિકજીવને જીવવું એ અમૃત છે અને અપ્રમાણિકજીવ એ વિષમય છે એ સમજીને જે પ્રાણુ જતાં પણ પ્રમાણિકપણું ત્યાગતો નથી તે શિષ્ય, ભકત વા ઉપાસક બની શકે છે. પ્રમાણિક શિષ્ય હોય છે તોજ તે અન્યોને પ્રમાણિકતા શિખવી શકે છે માટે જે પ્રમાણિક હોય તેને શિષ્ય કરવો. કુસંગતિથી કદાચ અપ્રમાણિક શિષ્ય થઈ જાય તો તેનો વિશ્વાસ ન કરવો.

શિષ્યોપનિષદઃ

૨૯

૫૦ વિશ્વાસ્યઃ

જે પ્રમાણિક હોય છે તે વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય છે. અપ્રમાણિકનો કદાપિ વિશ્વાસ ન કરવો જોઈએ, જેનો ગુરૂનાપર પૂર્ણ વિશ્વાસ હોય તથા જે વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય હોય તેને ગુપ્ત સિદ્ધાંતો-ગુપ્ત રહસ્યો સમગળવવાં જોઈએ. વિચારના કરતાં જે પાસે રહેથી વિશ્વાસ્ય માલુમ પડે તેને હૃદય શિષ્ય બનાવવો જોઈએ. હૃદયધાતક કૃતદ્ધન ધણુ શિષ્યો હોય છે માટે પૂર્ણ અનુભવ કર્યા વિના કેાઇને એકદમ વિશ્વાસ માની લેવામાં ભૂલ ન કરવી જોઈએ. “ દગલબાજ દુગુના નમે, ચિત્તા ચેર કપાન ” ની પેઠે કેટલાક ગુરૂનો વિશ્વાસ મેળવીને તેમને વંચવામાં પાછળથી આડી રાખતા નથી. જેના હૃદયની ખરી લાગણી છે તે પ્રાણ સમર્પીને વિશ્વાસી બની શકે છે. શિષ્યના વિશ્વાસ માટે ગુરૂનું હૃદય સાક્ષી પૂર્યા વિના રહેતું નથી. જે વિશ્વાસ્ય છે તે હૃદયનો શિષ્ય બની શકે છે. એક વનમાં એક ગુરૂ અને એક શિષ્ય બે રાત્રીમાં સૂઈ રહ્યા હતા. ગુરૂ જાગતા હતા તે સમયે એક રાક્ષસ આવ્યો અને તેમના શિષ્યનો નાશ કરવા ઉદ્યુક્ત થયો. ગુરૂએ રાક્ષસને કહ્યું કે તું મારા શિષ્યને ન માર. રાક્ષસે કહ્યું કે એ મારો પૂર્વભવનો વૈરી છે માટે મારીશ. ગુરૂએ રાક્ષસને અત્યંત બોધ આપ્યો. છેવટે એમ ક્યું કે તેનું ગળું કાપીને થોડું રૂધિર આપે તો તેને ન મારવો. શિષ્ય ભરનિદ્રામાં હતો. ગુરૂએ તેના ગળાપર છરીવડે ધસરકો કરી લોહી કાઢ્યું અને પેલા રાક્ષસને આપ્યું તેથી રાક્ષસ ચાલ્યો ગયો. શિષ્ય જાગી ઉઠ્યો. ગળે લોહી વહેતું દેખી ગુરૂએ છરીનો ધસરકો કર્યો તે પણ દોઠો પરંતુ તે ગુરૂનો પૂર્ણ વિશ્વાસી હતો. તેથી તેણે તે સંબંધી વિચાર કર્યો નહીં. રૂક્ત મનમાં એટલોજ વિચાર કર્યો કે ગુરૂજી જે કરે છે તે શ્રેયઃ માટે કરે છે. ગુરૂ કદાપિ શરીરનો નાશ કરી દે તોપણ શ્રેયઃ માટે કરે એમ નિશ્ચય છે. કેટલાક દિવસ પછી ગુરૂએ શિષ્યને ગળામાંથી લોહી કાઢવાનું કારણ બતાવ્યું ત્યારે શિષ્યે કહ્યું કે ગુરૂ જે કરે તે શિષ્યના ભલા માટે કરે છે તેમાં તર્ક કરવાની જરૂર રહેતી નથી. આ ઉપરથી સમજવાનું કે શિષ્યોના પોતાના ગુરૂપર પૂર્ણ વિશ્વાસ હોય છે સારે ગુરૂને શિષ્ય વિશ્વાસ્ય લાગે છે. શિષ્યની સર્વ પ્રવૃત્તિ વિશ્વાસ્યમય બની જાય એવી રહેણીથી તેણે વર્તવું જોઈએ.

૫૧ ગંભીરઃ

ગંભીરતા જેનામાં નથી તે તુચ્છ મનુષ્ય કહેવાય છે. જેના પેઠમાં

કોઇ વાત ટકતી નથી તે ક્ષુદ્ર પેટનો ગણાય છે. ગુરૂએ કયેલી અનેક નાની મોટી વાતો, અનેક ગુપ્ત રહસ્યો. જેના મનમાં ખાસ ગંભીરતા રાખવાના પ્રસંગે પણ ટકતાં નથી તે કોઇ વખત ગુરૂનો અને ગુરૂના ધર્મનો-ફરજનો નાશ કરી શકે છે. જેના મનમાંની વાત કોઇને ન કહેવા ચોચ્ચ હોય તે તેનું શિર જતાં જે અન્યને કહેતો નથી તે ગંભીર જાણવો. ખરા કઠાકટીના પ્રસંગે પણ જે ગંભીરતા ધારે છે તે ગંભીર જાણવો. ગુરૂની છાની વાતોને જે કોઇની આગળ પ્રકાશતો નથી તે ગંભીર શિષ્ય ગણાય છે. કોઇ પ્રસંગે ગુરૂની સાથે શત્રુતા થાય એવો કોઇ શિષ્યનો કર્મોદય થયો હોય તો પણ એવી કુશિષ્યાવસ્થામાં જે ગંભીરપણું ત્યાગતો નથી અને ગુરૂનાં છતાં અગર અછતાં છિદ્ર પ્રકાશતો નથી તેમજ અન્ય જનોનાં પણ છિદ્ર પ્રકાશતો નથી-પોતાને ફાંસી દેવાનો પ્રસંગ આવે તો પણ જે ગુપ્ત વાતોને, ગુપ્ત કાર્યોને, ઉઘાડાં પાડી શકતો નથી તે ગંભીર શિષ્ય જાણવો. ક્ષણમાં રૂષ્ટ અને ક્ષણમાં તુષ્ટ જે બંને છે અને પોતાનું મન જેને પોતાના હાથમાં નથી તથા પોતે શું બોલે છે તેની પોતાને ખબર નથી તે ગંભીર બની શકતો નથી. જે ક્ષણમાં ગુરૂ પર રામ ધારણુ કરે છે અને ક્ષણમાં વિરોધી બની ગુરૂના વિરોધીના પક્ષમાં બેસી જાય છે તે કદિ ગંભીર શિષ્ય બની શકતો નથી. જે ગુરૂની છાની વાતોને વિપક્ષીઓ આગળ ઉઘાડી પાડે છે અને પકડાઇ જાય છે તો માફ માગે છે અને પુનઃ હતો તેવો થઇ જાય છે તે ગંભીર બની શકતો નથી. શિષ્યને ક્ષમિ ગુરૂ તુચ્છકારી કહે તેથી તેની લોકોમાં માન પ્રતિષ્ઠા કાર્તિ હાનિ થાય અને તેથી તેને પડી રહેવાની જગ્યા પણ ન મળે તેમજ તેને ગુરૂના વિરોધીઓ તે પ્રસંગે સાહાય્ય આપી સુખી કરે તો પણ ગુરૂના વિરોધીઓની આગળ પોતાના ગુરૂની છાની વાતો ને ગુપ્ત રહસ્યોને જે સરણુકાળે પણ કહેતો નથી એટલુંજ નહીં પરંતુ ઉલટી ગુરૂની મનમાં ભક્તિ સેવા કરે છે તે ગંભીર શિષ્ય જાણવો. ગંભીરતા આવ્યા વિના વિશ્વાસ્ય શિષ્ય બની શકતો નથી. જે પરસ્પર વિરોધી એવા અનેક ગુરૂઓનો શિષ્ય હોય છે અને જેણે પ્રમાણિકપણું રહેણીથી બતાવી આપ્યું નથી તથા જેની ગંભીરતાનો પૂર્ણ અનુભવ ન કર્યો હોય તેને શિષ્ય કરવો ન જોઇએ. રહેણીથી ગંભીર છે એમ જેણે બતાવી આપ્યું હોય એવો ગંભીર મનુષ્ય શિષ્ય કરવા ચોચ્ચ છે. ભક્તોમાં-શિષ્યોમાં-ઉપાસકોમાં ગંભીરતા હોય છે તોજ તેઓ ગુરૂની કૃપા મેળવી શકે છે.

૬૨ સત્યપ્રિયતથ્યવક્તા.

જે સત્યપ્રિયતથ્યવક્તા છે તે ભક્ત, શિષ્ય, ઉપાસક બની શકે છે. જે પ્રિય તથ્ય સત્ય વદી શકતો નથી તે લોકોમાં પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. સત્ય સમાન કોઈ ધર્મ નથી. જે અસત્ય બોલે છે તે કદાપિ વિશ્વાસુ બની શકે નહીં. જે સત્ય બોલતો નથી અને અસત્યથી ગુરૂ વગેરેને છેતરે છે તે વીર્યવાન આત્મા બની શકતો નથી. તથ્ય અને પ્રિય એવું સત્ય બોલનાર જે હોય છે તેને વચનસિદ્ધિ થાય છે. જે વિચારીને બોલે છે, પરિમિત બોલે છે, જે સત્ય વદતાં બય-ખેદ મૃત્યુ વગેરેની પરવા રાખતો નથી, ગુરૂની આગળ અંશમાત્ર પણ અસત્ય બોલતો નથી તે સ્વગુરૂને પ્રિય થઈ પડે છે. સત્યવક્તા ગમે તેવું પાપ કરે છે તો પણ તે ગુરૂની આગળ સત્ય બોલવાથી પાપમાંથી મુક્ત થવાના ઉપાયોને પામે છે અને સત્યવક્તા હોવાથી ધર્મના માર્ગે સંચરવા સમર્થ થાય છે. દેવગુરૂ ધર્મની મહા હાનિ થાય, ધર્મની હેલના થાય, એવું જે સત્ય બોલે છે પણ તે અસત્ય ગણાય છે. સ્વદેશશુરૂપ્રેમી અને જ્ઞાની, સત્યનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજી શકે છે અને ગુરૂગમથી સત્ય સ્વરૂપ અવબોધી સત્યવક્તાની રહેણીના અનુભવથી ગુરૂને પ્રિય થાય છે.

૬૩ ન્યાયપ્રિય:

જે ન્યાય પ્રિય મનુષ્ય છે તે શિષ્યની યોગ્યતાને પ્રાપ્ત કરે છે. ન્યાય પ્રિય મનુષ્ય ગુરૂના ઉપદેશને ગ્રહણ કરી શકે છે અને અન્યાયી પક્ષથી અન્યાયીકાર્યોથી પાછો હટી શકે છે. જેમ જેમ રાગ દ્વેષનો ઉપશમ થાય છે તેમ તેમ ન્યાય પ્રિયતા ખીલતી જાય છે. ન્યાય પ્રિય મનુષ્ય સત્ય ધર્મને ગ્રહી શકે છે અને અસત્યનો ત્યાગ કરી શકે છે. જે મનુષ્ય ન્યાય પ્રિય હોતો નથી તે રાગ દ્વેષના પક્ષપાતમાં પડે છે અને અક્ષાંતિ, અધર્મ, પાપનો ફેલાવવા શક્તિમાન થાય છે. ન્યાયપ્રિય મનુષ્ય અસત્યનો ત્યાગ કરીને સત્યને ગ્રહે છે. તથા જે કોઈના અન્યાયને ન્યાય માની લેતો નથી તે ન્યાયપ્રિય મનુષ્ય છે અને તે વિશ્વપ્રિય અને ગુરૂપ્રિય બને છે, માટે ન્યાયપ્રિય મનુષ્ય શિષ્ય યોગ્ય થાય છે.

૬૪ ગુરુકૃપાક્ષી ધારક:

જે ગુરૂની કૃપા અને આશીર્વાદ ગ્રહણ કરનારો થાય છે. તે ગુરૂનો કૃપા પાત્ર શિષ્ય બને છે. ગુરૂની કૃપા ગુરૂનો પ્રેમ અને ગુરૂનો આશીર્વાદ એ ત્રણની પ્રાપ્તિ થતાં સંસારમાં સર્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. ગુરૂના પર પૂર્ણ શ્રદ્ધા, પૂર્ણભક્તિ, પૂર્ણ વિનય હોય છે તો ગુરૂપ્રસન્ન થયાવિના રહેતા નથી. જે ગુરૂની સેવાનાં સર્વકાર્યો કરે છે, ગુરૂની સેવા ખરદાસમાં પૂર્વભાવથી પ્રવૃત્તિ કરે છે, ગુરૂ પધારતાં ઉભો થાય છે, ગુરૂ બેસે છે ત્યારે બેસે છે. વિનયથી ગુરૂ સાથે બોલે છે, ગુરૂની મરજી પ્રમાણે વર્તે છે, ગુરૂની સલાહ આગ્રા પ્રમાણે વર્તે છે, ગુરૂની સાથે સુખ દુઃખમાં છાયા સમો બને છે, જે ગુરૂની નિન્દા કાને સાંભળતો નથી, જે ગુરૂના નિન્દા કે હોય તેની સાથે ગુરૂની હલકાઇ થાય તેવી રીતે બળતો નથી. જે ગુરૂના પ્રતિપક્ષીઓને દખાવે છે અને ગુરૂનો મહિમા વધે એવી પ્રવૃત્તિઓ કરે છે તેના પર ગુરૂ પ્રસન્ન રહે છે. જે ગુરૂની સ્તુતિ કરવામાં બૃહસ્પતિ જેવો છે અને ગુરૂના વિરોધીઓને હરાવવામાં સૂર્યસમાને પ્રતાપી છે. જે ગુરૂની ટેકવાળો છે. જે ગુરૂના નામ મંત્રનો નિયમ પ્રમાણે જપ જપ્યા કરે છે અને ગુરૂની કીર્તિ ભક્તિ વધારવામાં તનમન ધનને અર્પણ કરે છે તેના પર ગુરૂની કૃપા પ્રગટે છે અને તે ગુરૂના આશીર્વાદને પામી સર્વ પ્રશસ્ત્ર મંગલોને પામે છે જે દેવતાઓ આરાધ્યા છતાં વાંછિત દાયક થતા નથી. તે દેવતાઓ ગુરૂની કૃપાશીધારક શિષ્યને સહેજે સાહાય્ય કરે છે અને તેના આત્માની ઉન્નતિના હેતુઓને મેળવી આપે છે. જે શિષ્યના પર ગુરૂની પૂર્ણ કૃપાશી છે તો રુદ્રમાન થએલ દેવતાઓ પણ કંઈ કરવા શક્તિમાન થતા નથી. ઇલાદિ ગુરૂ મહિમાનો અધિકાર શ્રી ગુરૂ ગીતાથી અવલોકવો. ગુરૂને જે જે ન રૂચે તે જે શિષ્ય કરતો નથી તથા ગુરૂનો પ્રેમ પ્રગટે એવાં કૃત્યોને જે શિષ્ય કરે છે તે ગુરૂનો કૃપા પાત્ર શિષ્ય બને છે. જે ગુરૂની નિન્દા હેલનાને વારે છે અને વિપત્તિપ્રસંગમાં પણ ગુરૂનો ત્યાગ કરતો નથી. ગુરૂના કલ્યાણના ગુરૂનાં સર્વ કાર્યોને કરે છે, જે પોતાના ગુન્હાઓની ગુરૂ આગળ મારી માગી લે છે અને જે ગુરૂ માટે મળેલું સર્વઅર્પણ કરે છે તે ગુરૂને પ્રિય થઈ પડે છે. જે ગુરૂની આગળ વિનયની મૂર્તિ બનીને રહે છે અને અનેક વિપત્તિઓને પણ સહે છે, ગુરૂના તિરસ્કારને, ગુરૂએ કરેલા અપમાનને તથા ગુરૂના ઇપકાને સહે છે અને ગુરૂની ઉપર પ્રતિદિન વિશેષ

શિષ્યોપનિષદ.

૩૩

પ્રેમી બનતો જાય છે તે ગુરૂના આશીર્વાદને પામે છે. જે ગુરૂની આજ્ઞાને પ્રભુની આજ્ઞા સમાન માને છે અને ગુરૂની આજ્ઞા નિયમસર ધોલે છે તથા જે ગુરૂને સતાવતો નથી તથા જે ગુરૂથી કંઈ છાનું રાખતો નથી તે ગુરૂનો કૃપાપાત્ર બને છે. ગુરૂ જે કંઈ કરે છે તે સાફ કરે છે એવો પૂર્ણ નિશ્ચય છે તે ગુરૂની કૃપા મેળવી શકે છે. સર્વશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવામાં આવે અને વિશ્વનું રંજન કરવામાં આવે તોપણ ગુરૂની કૃપા વિના સર્વ નિરર્થક છે. ગુરૂની કૃપાથી જે જ્ઞાન મેળવવામાં આવે છે તેનાથીજ આત્મકલ્યાણ થાય છે. જે ગુરૂની દવા કરે છે, ગુરૂને ખાવા-પીવરાવવાની સેવા પોતાના હાથે કરે છે અને જે એક તરફ ગુરૂ અને એક તરફ આખી દુનિયા હોય તોપણ જે ગુરૂની સાથે રહે છે અને ગુરૂનામ મંત્રનો જાપ જપ્યા કરે છે તે ગુરૂની કૃપાશી: મેળવીને પ્રભુપદ પ્રાપ્ત કરે છે. ગુરૂની કૃપાશી: મેળવે છે તેને પ્રભુ તો મળ્યા છે એમ નિશ્ચય છે.

ત્યાજ્યશિષ્યસૂત્રાણિ,

૬૬ મૂઢતાદિદોષપ્રચુર:

જેમાં મૂઢતા, અવિવેકતા, અરૂચિતા વગેરે અત્યંત દોષો છે તે શિષ્ય કરવા યોગ્ય નથી. તથા કદાપિ તેવાને શિષ્ય કર્યો હોય તો પણ તે લાભ કરવા યોગ્ય છે. જેનામાં મૂઢતા છે તે કોઈ વખત વિવાહની વરસી કરી દે છે, અથવા ગ્રહણ વખતે સાપ કાઢવા જેવી પ્રવૃત્તિ કરે છે. રંગમાં ભંગ પાડે છે. ગુરૂની ભક્તિના નામે તે ગુરૂની હેલના નિન્દા થાય તેવાં કાર્યોને કરે છે. મૂઢમનુષ્ય ગુરૂના આશયોને સમજવાને લાયક હોતો નથી. મૂઢતાદિ દોષવાળા મનુષ્યોને શિષ્યો કરવામાં અત્યંત જોખમ સમાવેશું છે. મૂઢતાદિ દોષની પ્રચુરતા જેમાં છે તે ગુરૂની મહત્તા પ્રભુતા જાણવા શક્તિમાન થતો નથી. માટે તેવાઓને શિષ્ય કરવામાં અત્યંત જોખમ સમાવેશું છે. મૂઢતા દોષવાળા હજારે શિષ્યોને કરવાથી ગુરૂને આનંદ મળતો નથી તેમજ તેઓ પોતાનું તથા મનુષ્યોનું કલ્યાણ કરવા સમર્થ થતા નથી. મૂઢ મનુષ્ય બંધે લક્ષાધિપતિ હોય તો પણ શિષ્યની યોગ્યતાને પામતો નથી. શિષ્યાદિ ગુણોવડે જે પૂર્વજવના સંસ્કારી બન્યા હોય છે તે શિષ્યની યોગ્યતાને પામે છે. ધૂર્ત મનુષ્યોના ભ્રામ્યાથી મૂઢ મનુષ્યો સ્વગુરૂના સામા પડે છે અને ઉંધુ ચિંતુ કરવામાં મનમાં કંઈ પણ વિચાર કરતા નથી, તે ક્યારથી

શિષ્ય યોગ્યતાને પામી શકે વાર ! મૂઠતાદિદોષપ્રચુરમનુષ્યો સત્યની અસત્યની પરીક્ષા કરવા શક્તિમાન થતા નથી. તેઓ સમયને જાણ્યા વિના યદ્વાતદ્વા બકે છે. અને ઉદ્ધુચિંતુ આકૃં અવળું કંઈ ને કંઈ કરી દે છે માટે તેવા શિષ્યો ત્યાગ કરવા યોગ્ય જાણવા.

૫૬ દેવગુરુધર્માડપરીક્ષકઃ

જે જ્ઞાનવડે સત્યદેવ ગુરુ ધર્મની પરીક્ષા કરી શકતો નથી તે સત્ય શિષ્ય બની શકતો નથી; ગુરુનો અપરીક્ષક ગુરુને મહત્ત્વ કરે છે અને પુનઃ એકને ત્યાગી ને બીજા મહત્ત્વ કરે છે અથવા તે સત્યગુરુની પ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી. ગૃહસ્થ વર્ગમાં અને ત્યાગી વર્ગમાં ગુરુનો પરીક્ષાપૂર્વક નિશ્ચય કર્યા વિના ગુરુપર દેવસમાન પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી. જે ગુરુની જ્ઞાન વડે મહત્તા જાણે છે તે અન્ય કુગુરુઓના તથા દુર્જનોના ભરમાબ્યાથી સ્વ-ગુરુનો ત્યાગ કરી શકતો નથી. કેટલાક ગુરુને માને છે અને પશ્ચાત્ પોતાની અદ્યપ્યુક્તિથી અન્ય ચતુર ધૂર્તોના તથા અન્ય દક્ષ કુગુરુઓના તર્કોથી સ્વ-નિશ્ચયથી ડગી જાય છે અને અન્યને ગુરુ માને છે એમ મૂઠતાથી જાંદગી પર્યંત ગુરુને બદલ્યા કરે છે, અને પૂર્વના બદલેલા ગુરુઓ પર વિરોધ ભાવ-દ્રોષ ભાવ ધારણુકરી સામાન્ય નીતિના ગુણોથી પણ બ્રષ્ટ થાય છે. જોણે પૂર્વના ગુરુનો ત્યાગ કર્યો તે અન્ય ગુરુનું પણ કંઈ ઉકાળી શકતો નથી. કારણ કે એક વાર એવી અસ્થિરપ્યુક્તિ થઇ જાય છે તે પછી ગુરુ બદલવાનો ધર્મો થઇ જાય છે. સર્વ ગુરુઓ નિર્દોષી હોતા નથી અને સર્વ ગુરુઓ સર્વથા સદો-ષીજ હોતા નથી. દોષ અને ગુણો તરતમ યોગે સર્વમાં રહે છે માટે ગુરુની પૂર્વથી બરાબર પરીક્ષા કરીને આદરવા અને પશ્ચાત્ તેને દેવવત્ માની સેવા કરવી. એક સતી સ્ત્રી એકવાર પતિને અંગીકાર કર્યા બાદ પતિની સાથે છેવટે ચિતામાં બળે છે. પતિ ગમે તેવો ગુણી વા અવગુણી હોય પરંતુ એક વાર પરણ્યા બાદ તેનો ત્યાગ કરીને બીજાને પરણતી નથી. તે ગમે તેવા પતિને પ્રભુ માની તેની સેવા કરે છે તેમ ગુરુની પરીક્ષા કરી ગુરુ મંત્ર, ગુરુ દીક્ષા લીધા બાદ પ્રકૃતિ અનુકુલ આવે અગર ન આવે ત્હોયે ગુરુને દેવ માની તેની ઉત્તમ શિષ્ય સેવા કરે છે. તેથી તે શુદ્ધપ્રેમવડે છેવટે ગુરુને અનુકુલ કરી શકે છે. દેવ ગુરુધર્મ શું ? છે તે જે જાણતો નથી તે ગુરુની સેવા કરવા સમર્થ થતો નથી માટે તેવી સ્થિતિવાળો શિષ્ય આજી નથી.

શિષ્યોપનિષદ્.

૩૫

૫૭ અભિનિવેશાદિસહિતઃ

જે અભિનિવેશ-હઠ કદાચહ સહિત છે તે ત્યાગ્ય શિષ્ય જાણવો. જે જાણીને કદાચહનો ત્યાગ કરતો નથી અને અસત્ય ગ્રહ્યું હોય તો પણ મદ્દા પુચ્છ પકડનારની પેઠે જે ગ્રહેલા અસત્યનો ત્યાગ કરતો નથી તે શિષ્ય કરવાને યોગ્ય નથી, અને કદાપિ અભિનિવેશીને શિષ્ય કર્યો હોય તો તેને યોગ્ય કરવા પ્રયત્ન કરવો. છેવટે ઠેકાણે ન આવે એમ લાગે તો તેનો ત્યાગ કરવો. આદિ શબ્દથી કલેશ કરનાર, નારદની પેઠે ખટખટ કરી પરસ્પર શિષ્યોને લડાવનાર તથા શિષ્યોને અને ગુરૂને પરસ્પર વિરૂદ્ધ સમજાવી વિરોધ પડાવનાર, ગુરૂથી વિરોધી એવા મનુષ્યોને ગુરૂની ખાનગી વાત કથનાર તથા ગુરૂના ભેગા રહીને ગુરૂથી જુદા પડેલા કુશિષ્યોનો ગુપ્તચર બનનાર તથા ગુરૂની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ ભક્ત કરનાર અને પોતાના ખાસ રાગીઓને ગુરૂપર અર્ચ્યા પ્રકટે એવું કહે એવું ખાનગીમાં સમજાવનાર અને ગુરૂનારાગીઓ આગળ ગુરૂતું સારું ખોલનાર વગેરે અવગુણુપર આરોહણ કરનાર શિષ્ય ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. જે ગુરૂની નિન્દા કરવામાં પાપ સમજતો નથી અને ગુરૂ જે પોતાને અવગુણી કહે છે તો ગુરૂને અવગુણી સિદ્ધ કરવા ખાનગીમાં અન્ય મનુષ્યોને જે પુરૂ કહેતાં પાપનો ભય તથા ઇશ્વરનો ભય ગણતો નથી, તે શિષ્ય કરવા યોગ્ય નથી અને કદાપિ કર્યો હોય તો તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. ઉપર્યુક્ત અભિનિવેશાદિસહિતમનુષ્ય, કહેવાને યોગ્ય નથી તો તે શિષ્ય તો ક્યાંથી થઈ શકે ? અભિનિવેશાદિ સહિત મનુષ્યો કદાપિ શિષ્ય થાય છે તો તે ગુરૂના સામાં પડે છે અને ગુરૂદ્રોહી બની ગુરૂતું અશુભ કરવામાં બાકી મૂકતા નથી, અને એવા શિષ્યોથી ગુરૂઓને કોઈ જાતનો લાભ મળતો નથી, ઉલટી હાનિ તો અનંત ગુણી થાય છે. માટે કુલવાલુક, ગેશાળા જેવા કુશિષ્યોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. અભિનિવેશાદિ સહિત કુશિષ્યો પોતાના ગુરૂઓની નિન્દા કરી અને કલેશ કરી તેમને ખરડે છે, તેમની હલકાઈ કરવા કંઈ બાકી રાખતા નથી અને ઉપરથી બગલા ભગત જેવા અને પરદેશી રાજાની સૂરિકાંતા રાણી જેવી દશાને ધારણુ કરે છે.

૫૮ દંભવર્તનશીલઃ

જેનું કપટમય આચરણુ છે તે દંભવર્તની ગણાય છે જેના વિચારોમાં

અને આચારોમાં કપટ છે, જે ગુરૂની સાથે પણ વિચારોમાં અને આચારોમાં દંભ રાખે છે તે શિષ્ય ત્યાગ કરવા લાયક છે. દંભી મનુષ્યનો વિશ્વાસ કદાપિ ન કરવો જોઈએ. કારણ કે મેંદા મનનો, ઘોરામનનો દંભી કષ્ટ વખતે શું કરશે ? તે પહેલાંથી જાણી શકાતું નથી. દંભી મનુષ્યોમાં સ્વાર્થ, લોભ, પ્રપંચ વગેરે દોષો રહે છે. તેઓ વિશ્વાસીઓને ઠગે છે અને તેઓનાં જીવનને ધૂળમાં રંગડોળે છે. દંભી મનુષ્યોના પર વિશ્વાસ મૂકવાના કરતાં મરણના તાબે થવું એ સારું છે. હૃદયમાં પ્રવેશીને દંભી મનુષ્યો હૃદયનો ઘાત કરે છે અને સ્વાર્થ સાધે છે. અંતરમાં અને બાહ્ય વર્તનમાં ફેરવાળા દંભી મનુષ્યો, પ્રતિજ્ઞાઓના ભંગ કરે છે. દંભી, ક્ષણમાં અભિન્ન, કુશિષ્ય, કુમનુષ્ય બની જાય છે. જેનો દંભી સ્વભાવ છે તે ગુરૂને પણ ઠગે છે અને તેઓને ધુળમાં રંગડોળવા કપટબાજીના ખેલો ખેલે છે, પરંતુ અતે સત્યનો જથ્થ થાય છે તેથી દંભી મનુષ્યોનું જીવન વધી જતું નથી. વિનયરત્ન સાધુ બન્યો અને તેણે ઉદાચી રાજીનો ઘાત કર્યો. સ્વગુરૂનો પણ તેથી નાશ થયો માટે દંભી મનુષ્યોથી દૂર રહેવું જોઈએ. જ્યારે આવી સ્થિતિ છે તો દંભી મનુષ્યને શિષ્ય તો કરાય જ કેમ ? ગૃહસ્થોએ અને ત્યાગીઓએ વિદ્યા-ધર્માદિ તત્ત્વોના પ્રચાર માટે શિષ્યો કરતાં પૂર્વે દંભીનાં લક્ષણ તપાસવાં અને દંભીઓનો ત્યાગ કરવો.

૬૯ ત્યાજ્યોગુરૂદ્રોહી.

ગુરૂદ્રોહી ત્યાજ્ય છે. ગુરૂનો વિશ્વાસઘાત કરનાર, ગુરૂને છેતરનાર, ગુરૂના પર આજીવન ચઢાવનાર, ગુરૂના ગુપ્ત વિચારોને બહારમાં પ્રકાશનાર, ગુરૂની નિન્દા-હેલના કરનાર, ગુરૂનું અપમાન થાય એવી રીતે વર્તનાર, ગુરૂના ઉપરથી ભાવ ઉતરી જાય એવી ગુરૂ વિરુદ્ધ ખટપટ કરનાર, ગુરૂના પર અશ્ચિ-દ્વેષધારણુ કરનાર, ગુરૂનાં છતાં વા અછતાં છિદ્ર ઉઘાડનાર, ગુરૂને તુચ્છ માનીને પોતે મહાન્ બની ગુરૂને ધિક્કારનાર, ગુરૂના કરતાં સ્વયં વિશેષ પૂજ્ય મહાન્ અને એવી ખોટી ખટપટ કરનાર, ગુરૂના દોષ દેખનાર, વાત-વાતમાં ગુરૂની ભૂલો કાઢનાર અને ગુરૂના વિચારોને અને આચારોને ખાન-ગીમાં ધિક્કારી કાઢનાર ગુરૂદ્રોહી જાણવો. આ વિશ્વમાં ગુરૂદ્રોહી સમાન કોઈ પાપ નથી. ગુરૂદ્રોહીને પ્રાયશ્ચિત્ત મહાન્ આવે છે અને તે મહા પશ્ચાત્તાપ વિના ટળતું નથી. ગુરૂદ્રોહીની અશુદ્ધ બુદ્ધિ થઈ જાય છે અને તેને મંત્રો, ઉપાસનાઓ, અનુષ્ઠાનો સિદ્ધ થતાં નથી. ગુરૂદ્રોહી જે પાપ કરે છે તે પાપને

શિષ્યોપનિષદ્.

૩૭

અન્ય કોઈ કરી શકતો નથી. ગુરૂદ્રોહથી દેવગુરૂ ધર્મપરની શ્રદ્ધા ટળી જાય છે અને તેની ધર્મકરણી એજે જાય છે. ગુરૂદ્રોહ કરવાના કરતાં તેમનાથી દૂર થઈ વનમાં વાસ કરી ભજન કરવું અને તેમની આશ્વા-તના ન થાય એવી રીતે વર્તવાથી આત્મકલ્યાણ થાય છે. ગુરૂદ્રોહી ગુરૂની પાસે રહી ગુરૂને છેતરે છે અને ગુરૂની કીર્તિ, પ્રતિષ્ઠા, પૂજ્યતા, મહત્તાનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરે છે અને ગુરૂની આરાગ્યોને લોપે છે તે કદાપિ દંભી પની ગુરૂના ભક્તોની-રાગીઓની આગળ કલાયુક્તિથી પોતે સારો ગણાય એવી પ્રવૃત્તિ કરે છે પણ અંતે તે સર્વ જાણવામાં આવે છે અને તેથી તે ઉઘાડો પડી જાય છે. ગુરૂદ્રોહી ન બનવું એજ ગુરૂના શિષ્યનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. જે ગુરૂદ્રોહી હોય છે તે દંભી હોય છે. તે મૂઠતાદિ દોષ વિશિષ્ટ હોય છે. તે સ્વાર્થતા નિર્દયતા અને હૃદયશૂન્ય હોય છે તથા ગુરૂપ્રેમશ્રદ્ધાથી બ્રહ્મ હોય છે.

૬૦ અનુચિતવિરુદ્ધાચારસેવક:

જે ગુરૂની પાસે ઉચિત વ્યવહારિક આચારોને સાંભળે છે છતાં ગુરૂની આરાથી બ્રહ્મ થઈ ગુરૂને યોગ્ય ન લાગે એવા તથા સબ્યજનોને યોગ્ય ન લાગે એવા અનુચિતવિરુદ્ધાચારનો સેવનારો હોય છે તે ગુરૂના નામને લજ્જે છે અને સ્વયંધર્મથી બ્રહ્મ થાય છે માટે શિષ્ય કરવા યોગ્ય નથી. દુર્જન, ધૂર્ત, અત્યાચારી, નિર્દય, લુચ્ચા, નફટ, લોકોની સંગતિ કરનાર તથા મનુષ્ય અનુચિત વિરુદ્ધાચારનું સેવનાર જે બને છે તે ગુરૂ કરીને કંઈ કર્તવ્ય કાર્ય કરનારો થતો નથી. જે ગુરૂની મહત્તા સમજ્યો છે અને જે બિલ્લની પેઠે દ્રોણાચાર્યની મૂર્તિની ઉપાસના કરવાથી કૃણ પ્રાપ્ત થાય છે એમ સમજે છે, ગુરૂની આરા વા મરજી વિરુદ્ધ કર્મો કરતો નથી. જે લજ્જા વિનાનો હોય છે અને નાગોટાટ હોય છે તે ગુરૂને પણ પી જાય છે અને અનુચિત કર્મો કરે છે તેવો મનુષ્ય કદાપિ શિષ્ય બન્યો હોય તો પણ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. તથા શિષ્ય થવા આવ્યો હોય તોપણ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.

૬૧ ગુરુપ્રત્યનીક:

જે શિષ્ય, ગુરૂમહારાજ, તેમજ વડીલોના પ્રતિ વૈર રાખનાર હોય, સ્વકાર્ય સિદ્ધ ન થતાં ગુરૂજનો ઉપર અનેક પ્રકારનાં કલંક મૂકી ગુર્વાદિકની

માન હાનિ પહોચાડતો હોય તે શિષ્ય ત્યાગ કરવા લાયક છે. કારણ કે તેનાથી અન્ય શિષ્યોની ખરાબ સ્થિતિ થાય છે તેથી દુર્જનનો પક્ષ વધે છે. ગુરૂજનોને હાડમારી ભોગવવી પડે છે. અન્ય ઠેકાણે પણ જોવામાં આવે છે કે તેવા જનોનો ત્યાગ કરવો તે અધિક શ્રેષ્ઠ છે. ઉપર કથિતલક્ષણોપેતશિષ્ય, ગોશાળાના જેવો સમજવો. જેમ ગોશાળો ભગવાન શ્રી વર્ધમાન સ્વામીને અનેક રીતે દ્વિષિત કરવા મથન કરતો હતો. ગુરૂજનોની વારંવાર નિન્દા કરવામાં સંતોષ માનનાર ગુરૂ દ્વેષીજનોમાં ભળી સ્વમુખથી ગુરૂદ્વેષીને મદદ કરવી તથા ગુરૂજનો પ્રતિ પ્રેમભાવ રાખવાવાળા મનુષ્યોને યદાતદા બતાવી ગુરૂ હેલના કરવી, સ્વમુખથી અન્યજનોના દુર્ગુણ અને સ્વગુણોનો પ્રકાશ કરવા ઇત્યાદિ લક્ષણોપેતશિષ્ય તે ગુરૂપ્રત્યનીક સમજવો અને તેવા શિષ્યોનો સદા ત્યાગ કરવો તેજ ગુરૂજનોની ફરજ છે. જે ગુરૂનો આશ્રય પામી મોટો થઇ ગુરૂનો પ્રતિપક્ષી બને છે તેના કરતાં કૃષ્ણસર્પ સારો જાણવો. ગુરૂના પ્રતિપક્ષીઓ પણ તેવા નીચ શિષ્યની દુષ્ટદશા માટે અંતરમાં ધિક્કાર દર્શાવે છે. જે ગુરૂના સામો પડે છે તે ભક્ત શિષ્ય ઉપાસક બની શકતો નથી. ગુરૂ પ્રત્યનીકદુર્જનશિષ્યોનો ત્યાગ કરીને ગુરૂઓએ સુશિષ્યોને પાસે રાખવા જોઇએ.

૬૨ માતાપિતૃગુરૂજનેષ્વભક્તઃ

માતાપિતા ગુર્વાદિકને વિષે ભક્તિ વિનાનો મનુષ્ય શિષ્ય થવાને લાયક નથી તથા તે પ્રકારનો શિષ્ય થયેલ હોય તો સ્વસમુદાયથી ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.

માતા કે જેનો ઉપકાર આપણાથી કદી ભૂલી શકાય તેમ નથી તેમ જોનો બદલો આપણે પ્રાયઃ કદાપિ વાળી શકીએ તેમ નથી. જે માતાએ આપણા ભલાના માટે લઘુ અવસ્થામાં અનેક કષ્ટો સહન કર્યાં, લઘુ અવસ્થામાં અનેક પ્રકારે લાલન પાલન કર્યું. તેમજ ગરીબ માતાએ તો અનેક કષ્ટો સહન કરી પુત્રોને મોટા કર્યા છતાં જ્યારે ઉપકારી માતા પ્રતિ ભક્તિ ભાવ નહિ રાખ્યો, અનેક પ્રકારે માતાને કષ્ટ આપી સ્વદારાને વશ થઇ અસભ્ય વચનનો ઉપયોગ કરી માતાને સંતાપ આપ્યો હોય તેવાને શિષ્ય ન કરવો જોઇએ. અયોગ્ય વર્તન તેમજ પિતા જે છાંદગી પ્રયત્નના ઉપકારી છે, તો તેના પ્રતિ પણ અયોગ્ય વર્તન કરે છે, માતાપિતા કરતાં પણ ગુરૂ-

શિષ્યોપનિષદ.

૩૯

જનો અત્યંત ઉપકારી છે, અને ગુરૂજનો આ ભવ ભવોભવ ઉપકારી છે તેવા ગુરૂ પ્રતિ ભક્તિ વિનાનો અને કોઈ પણ રીતે સંતોષ નહિ આપનાર શિષ્ય તે ત્યાગ કરવા લાયક છે.

માતાપિતા ઉપકારી સ્વામી, શેક, વૃદ્ધ જનોનો જે અભક્ત હોય છે તે ગુરૂઓનો ઉપકાર જાણીને તે પ્રમાણે વર્તવા શક્તિમાન થતો નથી, માટે તેવાને શિષ્ય ન કરવો. કદાપિ શિષ્ય કરવો હોય તો તે સુરે એવો તેની રહેણીથી અનુભવ આવે તારે તેને શિષ્ય કરવો. જે માતા, પિતાદિ ગુરૂ-જનોનો ઉપકાર અને તેઓની પૂજા કરવા સમર્થ થયો નથી તે ગુરૂવરની પૂજા, ભક્તિ, સેવા કરવા શક્તિમાન થતો નથી. માતા પિતામાં જેને પ્રેમ લાગણી નથી તેને ગુરૂપર પ્રેમ લાગણી પ્રકટી શકે નહીં. જે માતા પિતાની આજ્ઞાનો તિરસ્કાર કરે છે અને તેઓને સંતાપે છે, ગુરૂની આજ્ઞાનો ભંગ કરી તેઓને સંતાપ્યા વિના રહેતો નથી માટે ગુરૂની શિષ્ય કરવાની જરૂર છે અને માતા પિતાદિનો અભક્તજન શિષ્ય થવા આવે તો તેનો ત્યાગ કરવો.

૬૩ માતૃપિતૃગુરુજનોઉપકારલોપક:

માતાપિતા ગુરૂજનોના ઉપકારનો લોપ કરનાર શિષ્ય ત્યાગ કરવા લાયક છે, માતાએ અનેક ઉપકાર કરેલ તેનો લોપક તેમજ પિતાએ અનેક રીતે લાલનપાલણ કરી ભાગ્યની ગણાવી અનેક રીતે સંતોષી લાયક બનાવ્યો, બાદ પિતાના ઉપકારનો ધાતક વા લોપક તથા ગુરૂજનોએ મહેનત કરી પ્રેમભાવ રાખી વહેવાર નિશ્ચયમાં પ્રવીણ કરી ગુરૂજનોના નામથી પ્રતિષ્ઠા પામેલ હોય છતાં અનેક રીતે ગુરૂજનોના ઉપકારનો લોપક શિષ્ય અન્ય ખીજાં સારાં કાર્ય કરતો હોયતો પણ તેનો ત્યાગ કરવો તેજ અતિશ્રેયસાધક છે.

માતાપિતા ગુરૂજનો દૌાકક ઉપકારી તીર્થ ગણાય છે. જે માતાપિતા ગુરૂજનોના ઉપકારનો લોપ કરે છે તે ધર્મ પ્રાપ્ત કરવા લાયક કરતો નથી. ગૃહસ્થ વર્ગે તથા ત્યાગીવર્ગે શિષ્ય લોભમાં પડી શિષ્યની યોગ્યતા વિના શિષ્યો કરીને દુનિયામાં અશાંતિ અધર્મનો ફેલાવો કર્યો છે. જે કરેલા ઉપકાર વગેરેનો લોપ કરે છે અને કૃત્તિના બને છે તેને વિદ્યા ધર્મ વગેરે તત્ત્વ ન આપવાં જોઈએ. યોગ્યતા વિના અયોગ્યને વિદ્યાધર્મ આપ્યાથી વિશ્વમાં અધર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે. અને ગુરૂજનોનો નાશ થાય છે જે વિદ્યાગુરૂ-

ધર્મગુરુ, ત્યાગીગુરુના ઉપકારનું વર્ણન કરતો નથી ઉલટું, તેઓ અપકાર કરનારો છે. કંઈપણ સમજતો નથી. ભોળા મૂર્ખાગુરુ છે, તેમને ગતાગમ પકતી નથી એમ પોતાના રાગીઓને આગળ કહી પોતે શ્રેષ્ઠ બનવા જાય છે તે મૂર્ખ કૃતદ્વી કુશિષ્ય કુભક્ત કરે છે અને તે કર્તુ' તેવું અતે પામી મહાદુઃખી થાય છે. ગુરુને બાળે છે તે બળે છે અને ગુરુ ને ઠારે છે તે ઠારે છે. વાવશો તેવું લાલુશો, કરશો તેવું પામશો. જેવાં કર્મ કરશો તેવાં ભોગવશો. કુશિષ્યો ગુરુઓને વારંવાર સંતાપ્યા કરે છે અને તેઓ ગુરુઓને પોતાના તાબે કરવા ઇચ્છે છે તેવા કુશિષ્યો મરીને દુર્ગતિમાં જાય છે અને આ ભવમાં પણ તેઓ સુખશાંતિ સમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.

૬૪ લજ્જાદિગુણરહિતઃ

જેનામાં લજ્જા નથી, કૃતજ્ઞતા નથી, સરલતા નથી, શુદ્ધબુદ્ધિ અને દક્ષતા નથી, ગુરુ પારતંત્ર્ય પ્રવૃત્તિ નથી, ગુરુની પ્રસન્નતા મેળવવાની કાળજી નથી, ગુરુ સંબંધી ખાસ લાગણી નથી, ગુરુની સાથે અંતરૂથી મેળ નથી, જેના હૃદયમાં સમર્પણ ભાવ નથી તે ગુરુનો શિષ્ય થવા આવે તો પણ તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. જેનામાં લાજ હોય છે તે ઠેકાણે આવી શકે છે. લાજ વિનાનો નાગો મનુષ્ય ગુરુની આગળ બાંકના જેવી ચેષ્ટા કરે છે અને તેનાથી ઉલટા અન્ય મનુષ્યો અધર્મ પામે છે. જેનામાં લજ્જાદિગુણ નથી તે મનુષ્યની ગણતરીમાં ગણાતો નથી તો તે શિષ્ય ક્યાંથી બની શકે. નાગો, નક્કર મનુષ્ય ગુરુને ધમધમાવે છે અને હજારો પ્રકારના ઉત્પાતો કરે છે, તે પોતાની મરજી પ્રમાણે વર્તે છે અને ગુરુને પણ બેબાકળા કરવા પ્રવૃત્તિ કરે છે. બાવળના કાંટા સમા તથા પરદેશી શુવર સમાન તેવા શિષ્યોનો ત્યાગ કરવો એજ હિતશિક્ષા છે.

૬૫ અમિતબુદ્ધિઃ

જેની ક્ષણે ક્ષણે અન્યમનુષ્યોના કહેવાથી બુદ્ધિ ફરી જાય છે તે અમિતબુદ્ધિશિષ્ય ગણાવો. જે કાનનો કાચો, અકલનો દુરમન અને હૃદયનો શૂન્ય તથા અન્યની બુદ્ધિ પ્રમાણે ચાલનારો હોય છે તે અમિતબુદ્ધિ, ત્રણ પાયાનો મનુષ્ય ગણાય છે. ગંગાએ જાય તો ગંગાદાસ અને જમનાએ જાય તો જમનાદાસ જે બને છે. જે મનુષ્ય જેવું ભરમાવે છે તેવો

શિષ્યોપનિષદ્.

૪૧

ભમીને તે બની જાય છે, પણ આબુઆબુનો વિચાર કરતો નથી, તે ભ્રમિતયુદ્ધિ જાણવો. જે દુર્જનોના ભમાબ્યાથી ગુરૂની શ્રદ્ધાથી બ્રહ્મ થાય છે વા ગુરૂનો ત્યાગ કરે છે વા ગુરૂ સંબંધી અન્યોના કહેવા પ્રમાણે અશુભ વિચારો લાવે છે. સમજ્યા વિના ગમે તેવાના વિચારોની અસરથી જે ગમે તેમ બોલે છે તે ભ્રમિતયુદ્ધિ જાણવો. ભ્રમિતયુદ્ધિ ગમે ત્યાંથી સાર ખેંચી શકતો નથી, પરંતુ ઉલટો તે શંસય, અસ્થિરયુદ્ધિ, અનિશ્ચય અને કાર્યા-કાર્ય વિવેક રહિત બને છે તેથી તેવો શિષ્ય ત્યાગ કરવા યોગ્ય હરે છે. માટીતું ઢેકું પાણીથી પણ પલળે છે અને પેસાબથી પણ પલળે છે. તેમ જે સજ્જન ગુરૂઓની પાસે જાય છે તો ત્યાં પણ હાજી હા કરે છે અને અન્યધર્તગુરૂઓ મળે છે ત્યાં પણ હાજી હા કરે છે પણ પૂર્વ ગુરૂના નિશ્ચય સંબંધી કંઈપણ વિચાર કરી શકતો નથી એવો અગ્નાની મૂઢ ભ્રમિતયુદ્ધિ કહેવાય છે. પાણીના પરપોટાના જેવી ભ્રમિતયુદ્ધિવાળાની શ્રદ્ધા હોય છે, તેનો પ્રેમ પણ ક્ષણે ક્ષણે નિમિત્તો પામીને ફરે છે. જે હૃદયને પૂજતો નથી. જે હૃદય કરતાં મગજને મહાન માની તર્કવિતર્કો કરે છે પણ સ્થિરપ્રજ્ઞાને પામી શકતો નથી તે ભ્રમિતયુદ્ધિવાળો મનુષ્ય ધડીમાં નવનવરંગો બદલે છે માટે તે મનુષ્યને શિષ્ય કરવાથી ઉલટી ગુરૂને ઉપાધિ થાય છે અને ગુરૂના બોધની ચંચલપતાકાની પેઠે તેને અસર થતી નથી. ત્રિદોષીના મનની પેઠે તથા ગોળાના ચવડાની પેઠે તેના મનની અસ્થિરતા હોવાથી તે બોલે છે, પ્રતિજ્ઞા કરે છે તે પ્રમાણે વર્તી શકતો નથી. ધડીમાં અમુકગુરૂને પકડે છે અને ધડીમાં અન્યના ભરમાબ્યાથી અન્યગુરૂને પકડે છે અને પૂર્વના ગુરૂનો ત્યાગ કરે છે. પુનઃ વળી તેમાં પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ કરે છે. એક ગુરૂપર આસ્થા રાખી શકતો નથી, દુધમાં અને દહીંમાં પગ રાખવાની પેઠે પરસ્પર વિરોધી ગુરૂઓને પકડે છે અને ત્યાગે છે. ધણું કહ્યા છતાં પણ જેને સાન વળતી નથી એવા ભ્રમિતયુદ્ધિ મનુષ્યને ભક્ત, શિષ્ય, ઉપાસક ન કરવો જોઈએ. તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

૬૬ ॥ સંસક્તઃ ॥

જે જ્ઞાનાં જાય ત્યાં તેવો થઈ જાય તેને સંસક્ત કહે છે. જેવાની સંગતિમાં આવે તેવો જે બની જાય છે તે સંસક્ત કહેવાય છે. ભ્રમિતયુદ્ધિ મનુષ્ય સંસક્ત બને છે. જેના સમાગમમાં આવે છે તેના વિચારોની અને આચારોની તુલના તેનાપર અસર થાય છે અને પૂર્વના વિચારો અને આચારો

સારા હોય તો પણ તેનો જે તત્ક્ષણમાં ત્યાગ કરે છે. એ પ્રમાણે જેના જીવનમાં સમાગમોના સારા ખોટાની અસર મેસમેરિઝમની પેઠે તુર્ત થાય છે. એમ વારંવાર જેને અસર થયા કરે છે તેને સંસકત કહે છે. સંસકત મનુષ્ય શિષ્ય બને છે અને પશ્ચાત્ અન્યોના સમાગમમાં આવતાં, તેઓની અસરથી તુર્ત શત્રુપક્ષી પણ બને છે. આ પ્રમાણે જેનામાં થયા કરે છે તે આત્માનું કલ્યાણ કરવા સમર્થ થતો નથી. જેનામાં દૃઢશ્રદ્ધા નથી. પૂર્ણ સમગળ્યા છતાં અને તેનો દૃઢનિશ્ચય કરાવ્યા છતાં નિરપેક્ષપણે જે અન્યોના સમાગમથી વિશ્દ્ધ વિચારાચારનો ધારણુ કરનાર બને છે તે સમ્ય-કલ્પને-વિવેકને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. ભ્રમિતબુદ્ધિવાળા કરતાં સંસકતમાં જેવા મળે તેવાઓની પ્રવૃત્તિમાં ભળી જવાની મુખ્યતા વર્તે છે. ભ્રમિત બુદ્ધિવાળાની બુદ્ધિમાં ભ્રમ થાય છે અને સંસકતને તો બુદ્ધિભ્રમ કરતાં વિશેષ એ હોય છે કે તે તો જેવો મળે તેવો તુર્ત થઈ જાય છે. તેને તો પૂર્વતું ખરું કે આ ખરું એવો ભ્રમ પણ થતો નથી એવો મળેલા જેવો બુદ્ધિમાં અને આચારમાં બની જાય છે.

૬૭ ગુર્વાશાતનાકારક:

જે ગુરૂની આશાતના કરનાર છે તે ત્યાગ્ય શિષ્ય છે. ગુરૂના સામું બોલનાર, ગુરૂની મશ્કરી કરનાર, ગુરૂને વારંવાર ઠપકો દેનાર, ગુરૂ કરતાં પોતાને મહાન્ માનનાર, ગુરૂ પાસે આવનારાની આગળ પોતાનું ડહાપણ ચલાવીને વચમાં બોલનાર, ગુરૂના કરતાં ઉંચા આસને વા સમાન આસને બેસનાર, ગુરૂના બોલવામાં જે ભૂલ કાઢનાર, ગુરૂના કર્તવ્યો સંબંધી પોતાની પાસે આવનાર પાસે ટીકા કરનાર, ગુરૂ આબ્યાથી જે ઉભો ન થાય, ગુરૂ પછી જે ન બેસનાર હોય, ગુરૂના સમાન પોતાની પૂજા ધરનાર, ગુરૂથી ભિન્ન પોતાનો પક્ષ જમાવનાર, પોતાની ભૂલ ઉઘાડી ન પડે તે માટે સામા ગુરૂના દોષો વદનાર, ગુરૂનાં કાર્યો કરીને જાણે ગુરૂનું ધણું કામ કર્યું હોય એવી રીતે પોતાની પ્રસંશા કરનાર, ગુરૂના સામે પગ ચલાવીને બેસનાર, ગુરૂને પ્રત્યક્ષમાં વા ખાનગીમાં તુચ્છકાર કરનાર, ગુરૂ કહે તે પ્રમાણે ન ચાલતાં ઉલટો વર્તનાર, ગુરૂને પળવી આનન્દ માનનાર, ગુરૂની સામે જેમનું દિલ-દુઃખાય એવું વદનાર, ગુરૂની હીલના થાય એવી પ્રવૃત્તિ કરનાર, ગુરૂની બેઅદ્ય કરનાર, ગુરૂપર પ્રેમ ન ધારનાર, ગુરૂની આગળ અસત્ય વદનાર, ગુરૂના બોલાવ્યા છતાં જે ન બોલનાર, ગુરૂ શિષ્યામણુ આપે ત્યારે ઉલટી

શિષ્યોપનિષદ્.

૪૩.

રીસ કરનાર, ગુરૂના હુકમનો અનાદર કરનાર, ગુરૂના નામરૂપ પ્રેમ કરતાં પોતાના નામ રૂપમાં વિશેષ મમતા રાખનાર, ગુરૂની સાથે બેઠે રાખનાર, ગુરૂની નિન્દા શ્રવણ કરનાર, ગુરૂ માટે બેદરકારપણું રાખનાર, શિષ્ય ખરેખર ગુરૂની આશાતના કરી શકે છે અને તેથી તે ગુરૂદેવની કૃપા તથા આશીર્વાદને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. ગુરૂની આશાતના કરનારના અશુભ અવતારો થાય છે અને તે આત્માની ઉન્નતિ કરી શકતો નથી. પૂર્ણપ્રેમ અને પૂર્ણશ્રદ્ધા તથા વિવેક વિના આશાતનાઓ ટળતી નથી.

૬૮ વિષયાસક્તઃ

જે જડ વિષયોમાં આસક્ત રહે છે તે વિષયોનો શિષ્ય બને છે, પરંતુ ગુરૂનો શિષ્ય બની શકતો નથી. જેના મનપર વિષયવાસના હુકમ ચલાવે છે તે વાસનાનો શિષ્ય છે. જેનાપર મન હુકમ ચલાવે છે તે મનનો શિષ્ય છે, પરંતુ ગુરૂનો શિષ્ય નથી. જે વિષયેચ્છાનો દાસ છે અને તે માટે ગદ્દાવૈતત્ કરે છે પણ આત્મસુખ માટે ગુરૂની જે સેવા કરતો નથી તે ગુરૂનો શિષ્ય વા ભક્ત બની શકતો નથી. ગુરૂનાં દર્શન અને ગુરૂવંદન કરવામાં જે બેદરકાર છે અને વિષયોની પ્રાપ્તિ કરવામાં જે ભગીરથ પ્રયત્ન કરે છે તે ગુરૂનો શિષ્ય ભક્ત બની શકતો નથી. વિષયસુખની લાગણી કરતાં જેને ગુરૂનાપર વિશેષ લાગણી નથી તે ગુરૂનો શિષ્ય ગણાતો નથી. પોતાની કીર્તિ નામરૂપનો મોહ અને વિષયસુખોમાં મગ્ન બનીને જે ગુરૂની સંભાળ, ગુરૂનાં દર્શન, ગુરૂની ચાકરી કરતો નથી અને ગુરૂ માટે જેને અંતરૂથી વિશેષ લાગણી કાળજી નથી તે ગુરૂનો શિષ્ય બનતો નથી અને શિષ્ય ગણાવવા લાયક થતો નથી. જે ગુરૂ કરતાં અન્યોને વિશેષ સુખકારક માને છે તે હજી ગુરૂ કરવામાં સમન્વયો નથી તે ગુરૂનો શિષ્ય તે ક્યાંથી બની શકે? ગુરૂપ્રતિ પોતાની દરજ્જે બળવવામાં જે વિષયાસક્તિથી પરાડસુખ થઈ જાય છે તે ગુરૂનો શિષ્ય બની શકતો નથી. ગુરૂ આગળ જે નામરૂપ મોહને ભૂલતો નથી તે ગુરૂનો શિષ્ય બની શકતો નથી. ઝાડે જતાં, પેશાબ કરતાં, નહાતાં ધોતાં જેને વખત મળે છે પણ જેને ગુરૂનાં દર્શન કરવા જતાં વખત મળતો નથી તે ગુરૂનો ભક્ત, શિષ્ય, ઉપાસક બની શકતો નથી. વિષયાસક્તિથી જે ગુરૂના ઉપદેશની સામા થનારા હોય તથા ગુરૂને વિષયાસક્તિથી તુચ્છ માનનાર હોય એવા શિષ્યોનો ગુરૂએ ત્યાગ કરવો જોઈએ.

૬૯ અપરિચિત્તઃ

જેનું કુલ અપરિચિત્ત હોય, જેનો વંશ અપરિચિત્ત હોય, જેના વિચારો અને આચારો અપરિચિત્ત હોય, જેની પ્રકૃતિ અપરિચિત્ત હોય, જેનો બહુકાલ સાથે વસીને પરિચય ન કર્યો હોય તથા જે ગુરૂના વિચારોથી અને આચારોથી અપરિચિત્ત હોય, ગુરૂની પ્રકૃતિથી અપરિચિત્ત હોય, ગુરૂના ગુણોથી અપરિચિત્ત હોય, ગુરૂને અને પોતાને મેળ મળે છે કે નહિ, તેનાથી જે અપરિચિત્ત હોય તેવો મનુષ્ય શિષ્ય કરવા યોગ્ય નથી, અનેક કારણોથી મનુષ્યો શિષ્યો થવા આવે છે પરંતુ બહુપરિચયમાં આવ્યા વિના તે અને તેના ગુણ દોષ જાણ્યા વિના શિષ્ય કરવાથી અનેક દુઃખોના ભોગી ખરેખર ગુરૂઓને થવું પડે છે. દેશ, કુલ, જન્મભૂમિ, જાતિ, આચાર અને વિચારોનો બહુપરિચય કરવાથી મનુષ્યના ગુણ દોષોની પરીક્ષા કરી શકાય છે. “સોનું જેવું કસી અને મનુષ્ય જેવું વસી” એ કહેવત પ્રમાણે મનુષ્ય પોતાના સહવાસમાં ઘણા કાળ સુધી આવે છે તો તેના ગુણદોષનો અનુભવ થાય છે. તે વિના એકદમ કોઈને શિષ્ય કરવાથી ઘણાં પરતાવો થાય છે. જ્યાં જાતિવૈર હોય. વર્ણભેદ, દેશભેદ, ધર્મભેદે જ્યાં સ્વાભાવિક પરસ્પર વૈર દ્રોહ જેવી દશા થઈ હોય ત્યાં બહુપરિચય કરીને શિષ્ય કરવાની જરૂર પડે છે. અન્યથા પોતાનો નાશ થાય છે. શિષ્ય લોભથી જેઓ અપરિચિત્ત મનુષ્યને શિષ્ય કરે છે તેઓ સ્વપરને લાભ સમર્પી શકતા નથી. જેના ગુણોને અને દોષોને પરિચિત્ત કરવામાં આવે છે અને જેની પ્રકૃતિનો પરિચય કરવામાં આવે છે, તેના જીવન સંબંધી ભવિષ્યનો વિચાર કરી શકાય છે અને તેને સુધારવા સંબંધી નિશ્ચય કરી શિષ્ય કરવા પ્રવૃત્તિ કરાય છે તો તે લેખે આવી શકે છે. અપરિચિત્તમનુષ્ય શિષ્ય કરવા યોગ્ય નથી.

૭૦ ગુણાઽગુણપરીક્ષકઃ

જે ગુણોનો અને અવગુણોનો ભેદ પાડીને પરીક્ષા કરવા સમર્થ થતો નથી તે ભક્ત શિષ્ય બની શકતો નથી. ગુણો કયા અને અગુણો કયા અર્થાત્ દોષો કયા તેનો જે ભેદ સમજી શકતો નથી, તે ગુરૂમાં અને અગુરૂમાં ભેદ છે એવું જાણી શકતો નથી, તથા શિષ્ય અને અશિષ્ય કોણ કહેવાય તેનું સ્વરૂપ જાણી શકતો નથી માટે તેવા મનુષ્યને શિષ્ય કરવામાં અને અજ્ઞાન પશુને શિષ્ય કરવામાં કંઈ વિશેષ નથી. જે ગુણાગુણોને અપરીક્ષક

શિષ્યોપનિષદ્.

૪૫

છે તેને અગુરૂ અને ગુરૂ સર્વે સમાન છે તેથી એ ધર્મની આરાધના કરવાને અને શિષ્યની દરજ્જા અદા કરવાને શક્તિમાન થતો નથી. તે સત્ય અને અસત્યનો ભેદ પાડવાને શક્તિમાન થતો નથી માટે તેવાને શિષ્ય કરવો તે કોઈ રીતે યોગ્ય નથી.

૭૧ સમિતિગુણિવિરાધક:

જે સમિતિ અને ગુપ્તિનો વિરાધક છે તે શિષ્ય થવાને લાયક નથી. જે વિવેક વિના મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ કરે છે તે શિષ્ય કરવા યોગ્ય નથી. જે મનને ગોપવી શકતો નથી, મનનો સંયમ કરી શકતો નથી, મનમાં ઉત્પન્નથનાર અશુભ ધચ્છાઓનો સંયમ કરી શકતો નથી, મનમાં પ્રગટતા અશુભ વિચારોને જે દાબમાં રાખી શકતો નથી તથા જે વચન પર કાચુ ધરાવી શકતો નથી અને કાયાને ગોપવી શકતો નથી તે આત્મચારિત્યને ખીલવી શકતો નથી. અપવાદચારિત્ર સમિતિ છે અને ઔત્સર્ગિકચારિત્ર ગુપ્તિ છે. મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિમાં અને નિવૃત્તિમાં જે યોગ્ય અન્યો નથી તે ગુરૂની પાસે શિષ્ય, દીક્ષા ગ્રહવાને યોગ્ય થયો નથી.

૭૨ ગુર્વાજ્ઞાનિષેધક:

જે ગુરૂની આજ્ઞાનો નિષેધક છે તે શિષ્ય બની શકતો નથી. પોતાના આત્મા કરતાં ગુર્વાજ્ઞા જેને વિશેષ પ્રિય છે તે ગુરૂનો શિષ્ય બની શકે છે. જે પોતાના કરતાં ગુરૂને તુચ્છ, અયોગ્ય માને છે તે ગુર્વાજ્ઞાનો નિષેધક છે તથા જે કોષાદિક કષાયોના વશ પડે છે અને શરીરમાં મમત્વ ધારણુ કરે છે તે ગુર્વાજ્ઞાનો નિષેધક બને છે. જે ગુરૂને સામાન્યમનુષ્યવત્ ગણે છે, અનેકસ્વાર્થાધ બને છે તે ગુર્વાજ્ઞાનો ભંગ કરનાર બને છે. ગુર્વાજ્ઞાભંગ સમાન કોઈ મહાન પાપ નથી. ગુર્વાજ્ઞાપાલનમાં જ સર્વ પ્રકારના ધર્મો સમાયલા છે, ગુર્વાજ્ઞાપાલનથી અનંતપાપોનો નાશ થાય છે. જેને ગુરૂપર પૂર્ણ પ્રેમ છે તે ગુરૂના એકેક શબ્દપર પોતાનું સર્વ સ્વાર્પણુ કરે છે. ગુરૂની ચેષ્ટાથી ગુરૂની આજ્ઞાને સુસશિષ્યો જાણી જાય છે અને પોતાના સર્વ સ્વાર્થોના હોમ કરીને ગુર્વાજ્ઞા ચાળે છે. જે ગુર્વાજ્ઞાનો નિષેધ કરે છે તે કદિ સત્યશિષ્ય બની શકતો નથી. ગુર્વાજ્ઞા નહીં પાળનારાઓને ગુરૂનો દેહ વિલય પામ્યા પશ્ચાત્ત ધણી પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે. જે સ્વાર્થથી ગુરૂનો

શિષ્યોપનિષદ.

શિષ્ય થાય છે તે ગુરૂના પર સર્વ સ્વાર્પણ કરી શકતો નથી. ગુર્વારા નહીં પાળનારાઓએ ગુરૂના હૃદયની હાય લાગે છે તેથી તેઓને કરણી પ્રમાણે આ ભવમાં જ રૂળ મળ્યા વિના રહેતું નથી. શિષ્યનું નામ ધરાવ્યા બાદ પોતાને ન ગમે તો પણ ગુરૂને દેવ સમાજ માની તેઓની આરા પ્રમાણે વર્તવાથી આત્મકલ્યાણ થવાનું છે એવી શ્રદ્ધા ધારણ કરી ગુરૂ સાથે વર્તે છે તેઓ આ ભવમાં સર્વથા સુખી થાય છે. ગુરૂની આરાનો નિષેધક કોઈ મહાન બની શકતો નથી, અને કદાપિ કાળે કોઈ સુકિત પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. ઉત્તમકલવંશી શિષ્યો ગુરૂની આરા પ્રમાણે ન વર્તાયું હોય તો ગુરૂપાસે પ્રાયશ્ચિત લેઈ શુદ્ધ થાય છે અને ગુરૂની પ્રસન્નતા મેળવવા આત્માનો ભોગ આપવો પડે છે તો પણ તે આપે છે. ગુરૂની પ્રસન્નતા મેળવ્યા વિના એક સ્વાસોચ્છવાસ પણ તે લેઈ શકતા નથી. ગુરૂના ચરણમાં મસ્તક ઝુકાવીને ગુરૂ સામે બે હાય જોડીને ઉત્તમશિષ્યો ભક્તિભાવથી ગુરૂની આરા લઈ કર્તવ્ય કાર્યો કરે છે તેઓ ગુરૂ સાક્ષાત્ ન હોય તો તેમની મૂર્તિ છપીતું ધ્યાન પૂજન કરીને ગુરૂ આરા માગી પ્રવર્તે છે પરંતુ આરાની વિરાધના કરતા નથી. કુપાત્રશિષ્યો ગુરૂની આંતરડી ઠારીને કુંડીથી તેમની આશીષ લેવા ભાગ્યશાળી બનતા નથી. ઉલટો ગુર્વારાનિષેધક બની ગુરૂની આંતરડી કઠળાવી પરમાત્મપદથી વિમુખ થાય છે.

સુશિષ્યનું લક્ષણ દર્શાવે છે.

૭૩ સર્વદાસર્વથા ગુરુવિચારપ્રવૃત્ત્યનુકુલઃ

સર્વદા સર્વ પ્રકારે ગુરૂના વિચારો અને તેઓની પ્રવૃત્તિઓના અનુકુલ જે વર્તે છે તે શિષ્ય છે. ગુરૂના વિચારો અર્થાત્ ગુરૂનું જ્ઞાન અને ગુરૂની ક્રિયાઓ અને ગુરૂનાં કાર્યોમાં જે અનુકુલ પ્રવૃત્તિ કરે છે અને સર્વદા સર્વથા પ્રતિકુલતાનો ત્યાગ કરે છે તે શિષ્ય સ્વગુરૂની પ્રભાવના કરી શકે છે. ગુરૂના વિચારો જેને ગમતા નથી તે ગુરૂનો આત્મા બની શકતો નથી. તથા ગુરૂના આચારો જેને ગમતા નથી તે ગુરૂનો આત્મસ્વરૂપ બની શકતો નથી. ગુરૂના અનંતવિચારો અને તેમની સર્વ પ્રવૃત્તિઓને જે સ્વવિચાર પ્રવૃત્તિપણે પરિણુમાવે છે તે ગુરૂનો શિષ્ય બની શકે છે. ગુરૂના વિચારો અને આચારો ભૂતકાલમાં જે જે થયા, વર્તમાનમાં જે જે થાય છે અને ભવિષ્યમાં જે જે આચારો વિચારો થશે, તે સર્વે આત્મસ્વરૂપ છે. ધર્મસ્વરૂપ છે એમ

શિષ્યોપનિષદ્.

૪૭

સાપેક્ષદષ્ટિએ જે નિશ્ચય કરે છે તે ગુરૂથી ત્રણ કાલમાં ભિન્ન થતો નથી. ગુરૂ અને શિષ્ય બન્ને એકરૂપ બનીને તેવી સ્થિતિમાં બ્રહ્માનંદજીવને જીવતા છતાં કર્તાવ્ય કાર્યોને કરી શકે છે તેવી દશામાં ગુરૂનાં અને શિષ્યનાં ફક્ત શરીર ભિન્ન હોય છે પરંતુ મન અને આત્મા તો એક રસરૂપ બનીને વહે છે. આવી દશાના શિષ્ય થયા વિના શિષ્ય દશાનો આનંદરસ પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી અને ગુરૂમાટે તેવી દશા વિના આત્મસમર્પણ થઈ શકતું નથી. જે ગુરૂથી જીદા પડે છે, ગુરૂના વિચારોને પોતાના કર્યા વિના ગુરૂનો પ્રેમ ગુરૂની આશીષ ચાહે છે તે શિષ્ય વ્યવહારમાં ઉઘેલા છે, તેઓ ગુરૂની સાથે અભેદ બ્રહ્મીભાવ કરવાને શક્તિમાન થતા નથી. ઉત્તમ શિષ્યો પોતાના ગુરૂના વિચારોને અને પ્રવૃત્તિઓને સદા સર્વથા અનુકુલ માને છે અને તેમના જીવતા બ્રહ્મની સાથે સ્વબ્રહ્મનો અભેદભાવ કરીને અદ્વૈત શુદ્ધબ્રહ્મરસની ખુમારીમાં મસ્ત બને છે. તેઓ મગજને તાબે થઈને તર્ક વિતર્કમાં જીવન વ્યતીત કરતા નથી. તર્કાડપ્રતિષ્ઠાનમ્ તર્કોનું ઠેકાણું નથી. તર્કની પર-પરાનો પાર આવતો નથી માટે ગુરૂના વિચારો અને આચારોને હૃદયથી અનુકુલ માની ગુરૂબ્રહ્મની ઉપાસનામાં તેમના વિચારોના અને આચારોના અનુકુલ થવું તેજ ગુરૂબ્રહ્મ પ્રસન્નતાની અને આત્માનંદ જીવનની ઉત્તમમાં ઉત્તમ જ્ઞાનકુંઘ્લી પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. ગુરૂના વિચારોમાં અને પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રતિકુલ ષ્ટિએ તર્ક કરવામાં આવે તો દુનિયામાં કોઈ પણ ગુરૂની માન્યતા સિદ્ધ થઈ શકતી નથી માટે તર્ક કરતાં હૃદયને માન આપીને ગુરૂબ્રહ્મના વિચારોમાં અને આચારોમાં શ્રદ્ધાથી ભક્તિથી અનુકુલતા ભાવવી અને તે આચારમાં મૂકી બતાવવી કે જેથી આત્માની શુદ્ધતા તેવી દશામાં સહેજે થઈ શકે છે તેનો અનુભવ આવી શકે. ગુરૂના વિચારોમાં સાક્ષાત્ ગુરૂને દેખવા તથા ગુરૂના આચારોમાં સાક્ષાત્ ગુરૂબ્રહ્મ અનુભવ કરવો. આ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરતાં કરતાં બ્રહ્મજ્ઞાનનો પૂર્ણ પ્રકાશ થવાનો અને રાગ-દ્વેષાદિ ભેદ વૃત્તિઓ ટળી જવાની—અને અનંતઆનંદનો સાક્ષાત્કાર થવાનો. આ પ્રમાણે સુપાત્રશિષ્યો વર્તી શકે છે અને શુદ્ધબ્રહ્મનો અનુભવ કરે છે. જે ગુરૂબ્રહ્મની એ પ્રમાણે ઉપાસના કરે છે તેને પરમબ્રહ્મની ઉપાસના થઈ અને તેને પરમબ્રહ્મપદ મળવાનું એ નિઃસંશય છે.

૭૪ ગુર્વાત્મતન્મર્યામાલેનજીવકઃ

શ્રી ગુરૂના આત્માની સાથે તન્મયભાવવડે જીવનાર શિષ્ય સ્વમેવ

ગુરુતું હૃદય બની શકે છે. કેવો શિષ્ય ગુરુના આત્માની સાથે તન્મયી બને છે તે જણાવે છે. જે શિષ્ય ગુરુના શરીર અને મનને ધ્યાવતો પૂજતો ગુરુના આત્માની સાથે તદ્દૂપ બની જાય છે અને ગુરુને પોતે એમ દ્વિધા-ભાવનો ત્યાગ કરીને એકમેકરૂપે બની જાય છે અને એવા તન્મયી જીવનથી આયુષ્યજીવને જીવે છે તે ગુરુબ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કરી જન્મજરા મરણના બંધનમાંથી છૂટે છે. ગુરુની સાથે એવો તન્મયીભાવ ધારણ કરવો હોય તો હે શિષ્ય તું સદ્ગુરુને પ્રાપ્ત કર. ગુરુબ્રહ્મ પ્રેમમાં ખામી ન પડવા દે. ગુરુને સર્વનિવેદન કરી ખામીને દૂર કર. રામની સેવામાં જેમ હનુમાન રહ્યા હતા, તેમ ગુરુની સેવામાં વર્ત ! ! ગુરુના મહિમાને પ્રથમ ગા. ગુરુની સ્તુતિવડે પાપનો નાશ કરી શુદ્ધયુક્તિ પ્રકટ કર. ગુરુના ઇપકાઓને સહન કર. ગુરુના આશયોને જાણ અને ગુરુથી કંઈપણ છાનું ન રાખ. ગમે-તેવા ગુરુ હોય પણ હે શિષ્ય તારો એ ધર્મ છે કે તું ગુરુને દેવ માની તેમની આરાધના કર. ગુરુ તારા માટે ગમે તેવો અભિપ્રાય બાંધે વા તારી ધ્વજેતી કરે પણ તું તે માટે ખુશી થા. કારણ કે ગુરુ તને તાવે છે અને સુવર્ણની પેઠે કસી જાવે છે. તારાં નામરૂપ ભૂલાય તે માટે ગુરુ સર્વ કરે છે એમ માનીને નામરૂપની અહવૃત્તિને ભૂલ. ગુરુજી તને સર્વ ડેકાણે ફળેત કરે છે અને બહુ દુઃખ આપે છે એમ જાણે તોપણુ તે સર્વ શ્રેય માટે કરે છે એવો નિશ્ચય કર. કારણ કે તારા એવા શુદ્ધનિશ્ચયથી ગુરુદેવના મનને અને પ્રવૃત્તિને તું અતુકલ કરી શકીશ અને તેથી તું અનેક તપ જપી કરતાં અનંતજીણુ ફલને પ્રાપ્ત કરી શકીશ. હે શિષ્ય તારે જે ગુરુની સાથે તન્મય બનવું છે તો કદી ગુરુનો દોષ વાંક ભૂલ દેખવાતું સ્વપ્ન પણ લાવીશ નહીં. ગુરુજીમાં સર્વ સાઈ જાવના અભ્યાસથી તારો આત્મા શુદ્ધ થવાનો અને તેથી ગુરુના આત્મામાં તારો ધ્યેયવૃત્તિ પ્રમાણે સ્વરૂપ દેખી શકીશ. જે પરમાત્મદેવ આપી શકે છે. તેજ ભક્તિ વડે ગુરુ આપી શકે છે એવો તારો નિશ્ચય ગુરુપર છે તો તે દેવની પેઠે તારવાનાજ. એમાં શંકા નથી. જીવતા બ્રહ્મરૂપ ગુરુને દેખી રોમેરોમે હર્ષ પામ, તેમનાં પરમાત્મા દષ્ટિથી દર્શન કર. તેમના શરીર દ્વારા ગુરુનો આત્મા અનુભવી શકાશે, માટે ગુરુના શરીરની સેવા ચાકરી કર. ત્હે જે ગુરુ માન્યા છે તે પ્રમાણે દુનિયાના લોકો ન માને અને તેથી વિરુદ્ધ માને તો પણ તું અબ્રહ્મણુ ન બન. તારા આત્માની અને ગુરુના આત્માની વચ્ચે માયાશક્તિ પોતાનો પડદો નાખે છે તેથી તું ગુરુના આત્માને દેખ પણ માયાના પડદાને ન દેખ. માયાના ભૂલા-

શિષ્યોપનિષદ્.

૪૯

વાથી ગુરૂના આત્માને દેખતાં ભૂલ ન કર, ગુરૂને સર્વથા પ્રકારે પ્રેમથી પૂજ અને તેમનું ધ્યાન ધર. ગુરૂમાં આખીદુનિયા સમાઈગઈ છે અને ગુરૂમાં તું પોતે લીન થએલ છે એમ ધ્યાન ધરી અનુભવ કર કે જેથી ભેદભાવની કલ્પના ટળી જાય. ગુરૂના મહિમાને નહિ જાણનારા પ્રતિપક્ષી નારિતક લોકો ગમે તે ખોલે તેના પર વિશ્વાસ ચૂક નહીં, ગુરૂ કરતાં કોઈ મહાન્ નથી એવી શ્રદ્ધા રાખ અને ગુરૂમાં પોતાના મનને, દેહને અને આત્માને સમાવી દે અને જે કંઈ કરે તે ગુરૂને સમર્પણ કર. ગુરૂથી ભિન્ન પોતાને નામરૂપની અહંવૃત્તિથી ન દેખ એવી અભેદભાવનાથી ગુરૂના આત્માની સાથે તન્મય-ભાવને પૂર્ણશુદ્ધ પ્રેમવડે પામીશ અને પશ્ચાત્ નિત્યસુખનો ભોક્તા બનીશ. જ્યાં સુધી આલંબન લેવાની દશા છે ત્યાં સુધી ઉપર પ્રમાણે વર્તીને ગુરૂની સાથે તન્મય બની નિર્લેપપણે સ્વાધિકારે વર્ત અને ગુરૂની સાથે ઐક્યભાવે મસ્ત બન. આ પ્રમાણે ગુરૂના આત્માની સાથે તન્મયભાવે જીવતાં ઉપશમભાવ ક્ષયોપશમભાવ અને ક્ષાયિકભાવને પામીશ. અને પરમયુદ્ધ અને સિદ્ધયુદ્ધ બનીશ. એ પ્રમાણે બની સર્વ મંગલમાળાને પામો-ૐ શાન્તિ: ૩

૭૫ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવાનુસારેણગુરૂરૂપદિષ્ટસ્વાધિકારશુભોન્ન- તિકારકર્મકર્મયોગી.

દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવાનુસારે ગુરૂએ ઉપદેશેલ સ્વાધિકારશુભધર્મકર્મને જે યોગી છે તે ગુરૂનો સત્સશિષ્ય છે. ગુરૂએ વર્તમાનમાં અને ભવિષ્યમાં પોતાના અધિકાર પ્રમાણે જે શુભધર્મકર્મોવડે પ્રવર્તવાનું બતાવ્યું હોય અને તે ધર્મકર્મો પણ શુભોન્નતિકારક બતાવ્યાં હોય તે પ્રમાણે જે પ્રવર્તે છે તે ધર્મકર્મયોગી ગણાય છે. સ્વાધિકારે શુભોન્નતિકારકધર્મકર્મોના ઉપદેષ્ટા ગુરૂ છે. ભિન્નભિન્નશિષ્યોના કર્તવ્યકર્મને દેશ, કાલ, જાતિ, વ્યાદિથી ભિન્નભિન્ન અધિકાર છે. જે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવથી જેનામાં શુભધર્મોન્નતિ થાય તેને તે દ્રવ્યાદિકથી ધર્મકર્મોને કરવાનો ઉપદેશ આપે છે. વ્યાવહારિકશુભધર્મકર્મોના અને ધાર્મિકશુભકર્મોના ઉપદેશ દેનારા ગુરૂમાં ભિન્નભિન્ન અધિકારવાળા સર્વ શિષ્યો એકસરખી પૂજ્યયુદ્ધિથી શ્રદ્ધા રાખે છે. એક ગુરૂના લાખો કરોડો શિષ્યો હોય અને તેઓ સાતિ, વર્ણ, દેશ, કાલ, કુલ, વય, શક્તિ અને સંયોગોની સામગ્રીની ભિન્નતાએ ભિન્નભિન્ન હોય છે છતાં તેઓમાં શિષ્યધર્મે ભેદ નથી. ફક્ત કર્મભેદ ભેદ રહે છે

અને એવો કુદ્રતી બાલભેદ તો સર્વત્ર સર્વદા રહ્યા કરે છે. શુભોન્નતિકારક ધર્મકર્મોના ઉપદેષ્ટા શ્રીગુરૂદેવની આરા પ્રમાણે શિષ્યો ભિન્નભિન્ન કર્તવ્યકર્મો કરતા છતાં એકસરખીરીતે પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરવાને અધિકારી અને છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, શક્તિ આદિ સાપેક્ષતાવાળો વ્યાવહારિકકર્મો કરવાનો તથા ધાર્મિકકર્મો કરવાનો ગુરૂનો જે ઉપદેશ છે તેમાં નાસ્તિકાને શ્રદ્ધા થતી નથી, પણ પૂર્વભવ સંસ્કારી આસ્તિક મનુષ્યોને શ્રદ્ધા થાય છે. પોતાના વિચાર પ્રમાણે શુભોન્નતિકારક ધર્મકર્મો કરવાના કરતાં ગુરૂનો ઉપદેશ અને ગુરૂની અનુમતિથી વા ગુરૂએ જે વર્તમાન તથા ભવિષ્ય માટે ક્ષેત્રકાલાનુસારે પ્રવર્તવાની સલાહ આપી હોય તે પ્રમાણે શુભોન્નતિકારક ધર્મકર્મોમાં નિષ્કામભાવે શિષ્ય પ્રવર્તે છે અને સાંસારિક અનેક તાપોથી તપાઇને પોતાના આત્માને શુદ્ધ કરે છે. ગુરૂના ઉપદેશાનુસારે દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવથી જે જે સ્વાધિકારે શુભોન્નતિકારક ધર્મકર્મો જણાતાં હોય તેને શિષ્ય કરે છે અને અવનતિકારક કર્મોનો ત્યાગ કરે છે. ગુરૂની આરા પ્રમાણે શુભોન્નતિકારક ધર્મકર્મો કરતાં પાપની શંકા રાખવી નહીં તેમજ અન્યપ્રકારની શંકાઓ કરવી નહીં, કારણ કે શંકાથી આત્મશક્તિયોનો નાશ થાય છે અને અધિકારથી પતિત્વ પ્રાપ્ત થાય છે માટે ગુરૂપદિષ્ટકર્તવ્યકાર્યોમાં પરમાત્માની આરાનો નિશ્ચય કરીને પ્રવૃત્તિ કરવી. ગુરૂપદિષ્ટસ્વાધિકારપ્રાપ્તશુભોન્નતિકારકકર્મોનો ત્યાગ કરીને જેઓ શુદ્ધ અક્રિય બનવા ઇચ્છા કરે છે તેઓ સ્વાત્માનો ઘાત કરવા ઇચ્છા કરે છે અને ધર્મનો વિશ્વમાંથી નાશ કરવાની ઇચ્છા કરે છે એમ સમજવું. જ્ઞાનયોગીએ શુભોન્નતિકારક ધર્મકર્મો કરીને ગુરૂના સત્ય-શિષ્યની દરજ્જા અદા કરવી જોઇએ. ગુરૂ કરે તે ન કરવું પરંતુ ઉપરના સૂત્ર પ્રમાણે ગુરૂજી શિષ્યના અધિકાર પ્રમાણે તેની દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવના અનુસારે શુભોન્નતિ થાય એવી જે આરા દરમિયાને તે પ્રમાણે પ્રવર્તવું એવી શિષ્યની દરજ્જા અર્થાત્ ધર્મ છે. આત્માની, સમાજની, સંધની, ધર્મની, યાત્રિની, મંડલની, રાજ્યની, દેશની શુભોન્નતિ કરવામાં દેશકાલાનુસારે ગુરૂએ જે જે ધર્મકર્મો બતાવ્યાં હોય તેમાં શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરનાર શુભશિષ્ય છે એવો શિષ્ય સ્વયંકર્મયોગી બની ગુરૂની ગુરૂતાને પામે છે અને ગુરૂપશ્ચાત્ ગુરૂતાનુસારે શુભોન્નતિકારક બની અન્યલોકોને શિષ્ય કરીને તેઓનો ગુરૂ બને છે. દ્રવ્યક્ષેત્રકાલ-ભાવનું સ્વરૂપ સમજ્યા વિના ગુરૂએ બતાવેલ શુભધર્મોન્નતિ કરી શકાતી નથી. ગુરૂદર્શિત ધર્મકર્મો કરવામાંજ આત્મજ્ઞાનનાં પકવ ઝરણાં પ્રગટે છે. ગુરૂએ બતાવેલ શુભોન્નતિકારક ધર્મકર્મો કરવાથી પરમાત્મપદની સહેજે પ્રાપ્તિ

શિષ્યોપનિષદ.

૫૧

યાય છે, ગુરૂએ આજ્ઞા કરેલ ધર્મકર્મ કરવાથી સર્વ મનુષ્યોની શુભોન્નતિ કરી શકાય છે. દેશસેવા, વિશ્વસેવા, પરોપકાર, ભક્તિ, સેવાધર્મ વગેરે સર્વ શુભ ધર્મકર્મોની ગુરૂએ ખતાવેલ દેશકાલાનુસાર પ્રવૃત્તિયો સમાવેશ થાય છે માટે સ્વાચ્છંદનો ત્યાગ કરીને ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે દેશકાલાનુસારે પ્રગતિકારકશુભધર્મકર્મો કરવાં જોઈએ, પરંતુ ગુરૂના ઉપદેશમાં અને તેમની આજ્ઞામાં અંશ માત્ર શંકા અને અશ્રદ્ધા ન કરવી જોઈએ. રાહ્યના કાયદાઓની પેઠે ગુરૂથી ધર્મોન્નતિ માટે ધર્મકર્મ પ્રવૃત્તિયામાં શિષ્યોને જુદા જુદા હુકમોથી જુદી જુદી રીતે પ્રવર્તાવે છે. પૂર્વની ધર્મકર્મપ્રવૃત્તિયામાં ફેરફારો પણ કરે છે. શિષ્યોને જે જે ધર્મકર્મો કરવાનાં છે તે પણ ફેરફાર કરે છે. દેશકાલાનુસારે ધર્મકર્મોવડે શુભોન્નતિ થાય એવી રીતે તે તે દેશકાલાનુસારે શુભોન્નતિ કારક ધર્મ કર્મોને પ્રકટાવે છે. પૂર્વના ધર્મકર્મોમાં ફેરફાર કરે છે. જેનાથી જે જે શુભોન્નતિ થાય તેને તે તે ધર્મોન્નતિકારકકર્મ સોંપે છે. તેવા પ્રસંગે શિષ્યોને શંકા ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે સર્વશુભોન્નતિયાના ધાતક અને છે માટે ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવામાં ધર્મ છે એવું સમજીને તે પ્રમાણે પ્રવર્તે છે અને શિષ્યની ફરજને અદા કરી ધર્મકર્મયોગીપદને પ્રાપ્ત કરે છે. સેનાપતિની આજ્ઞા પ્રમાણે યુદ્ધ કરતી સેનાને હુકમમાં વિચારની જરૂર નથી તેમ ગુરૂના ઉપદેશ-આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવામાં કોઈ પણ જાતનો વિકલ્પસંકલ્પ કરવો યોગ્ય નથી એમ ઉત્તમ શ્રદ્ધાલુ શિષ્યો સમજે છે અને શુભોન્નતિકારકકર્મોની પ્રવૃત્તિમાં નિષ્કામપણે પ્રવર્તવામાં સ્વચારિત્ર્ય માની આત્મોન્નતિ કરે છે. રાગદ્વેષનો ક્ષય કરે છે, મનને આત્માના વશમાં વર્તાવી આત્મશક્તિયો પ્રગટાવવા સમર્થ થાય છે.

૭૬ કર્તવ્ય્યા સદ્ગુરોર્યાત્રા

શિષ્યોએ ગુરૂજીથી જુદા પડે છતે વા ગુરૂજી દૂર ગએલ છતે તેમની વર્ષમાં જેટલી અને તેટલી ગુરૂયાત્રાઓ કરવી જોઈએ. વિનય, ખડુમાન-પૂર્વક ગુરૂની પાસે જવું અને ગુરૂને દેખી તેમને વધાવવા. ગુરૂનાં દર્શન કરી પ્રદક્ષિણાપૂર્વક વંદન કરવું. ગુરૂની આગળ ગૃહસ્થશિષ્યોએ ફલાદિક મૂકવું. ગુરૂજી જે જે યુષ્યધર્મકર્મો ખતાવે તે યથાશક્તિ કરવા તેમની આજ્ઞાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી. સર્વ શિષ્યોએ અને ત્યાં સુધી એકવાર બેગા મળીને એક વર્ષમાં ગુરૂયાત્રા કરવી. અને તત્સમયે ગુરૂજીનો ઉપદેશ શ્રવણ

૫૨

શિષ્યોપનિષદ્.

કરી ધર્મકર્મો કરવા પ્રવૃત્ત થવું. સર્વશક્તિયોને ગોપબ્યા વિના પ્રમાદનો ત્યાગ કરી ગુરુપદિષ્ટ ધર્મકર્મમાં પ્રવૃત્ત થવું.

ગુર્વાત્મભૂતશિષ્યૈઃ આત્મભાવેન પરસ્પરમહંત્વાદિકં ત્યક્ત્વાવાર્તિતવ્યમ્ ।

ગુરૂના આત્મસ્વરૂપ થએલ શિષ્યોએ આત્મભાવવડે અહંકારાદિનો ત્યાગ કરીને પરસ્પર વર્તવું જોઈએ. શિષ્યોએ પરસ્પર એકબીજાને પોતાના આત્મસમાન લેખવા જોઈએ. એકગુરૂના શિષ્યોએ પરસ્પર અહંકાર, તક-રાર, કલેશ, કુટકાટ કરી ગુરૂની આજ્ઞાનો ભંગ ન કરવો જોઈએ તથા ગુરૂનું નામ ન લલ્લવવું જોઈએ. પોતાના ગુરૂની લલ્લુતા નિન્દા ન થાય તેવી રીતે શિષ્યોએ પરસ્પર પ્રેમભાવપૂર્વક વર્તવું જોઈએ. આત્મ-પૂર્વક પરસ્પર વર્તવામાં ગમે તેવી મોટાઇ માની હોય વા ગમે તેવો સ્વાર્થ હોય તો પણ તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ગુરૂની આજ્ઞા માટે તથા ગુરૂના નામની મહત્તા માટે જે શિષ્ય મોટાઇ, અહંતા, સ્વાર્થ, વગેરેનો ત્યાગ કરે છે અને અન્યો તરફનું ધણું સહે છે, તેજ ગુરૂના આત્માની સાથે મજેલો આત્મભૂતશિષ્ય અવળોધવો. અહંકાર, દ્વેષ, ઇર્ષ્યા, માન, ક્રોધ, કપટ, લોભ, વૈર વગેરેનો ત્યાગ કરીને પરસ્પર શિષ્યોએ પ્રેમથી પ્રવર્તવું જોઈએ. ગુરૂના નામે અનૈકશુભધર્મકર્મો કરવાં જોઈએ. ગુર્વાત્મભૂત શિષ્યોએ પરસ્પર એક આત્મરૂપ બની ધર્મકર્મો કરવાં જોઈએ. ગુરૂની આજ્ઞાપૂર્વક એકાત્મભૂત બની પરસ્પર ધર્મકર્મોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી.

૭૭ પરસ્પરસાહાયકારકાઃ

સહગુરૂના શિષ્યો પરસ્પર એકબીજાને સાહાય્ય કરનારા હોય છે. ગુરૂના ભક્તો, ઉપાસકો પરસ્પર એકબીજાને અનૈક દુઃખ પ્રસંગોમાં યથા-શક્તિ સાહાય્ય કરે છે. યુદ્ધિવડે, બળવડે, ઉપદેશવડે, ધનવડે, પરાક્રમવડે સહગુરૂના શિષ્યો, ભક્તો, ઉપાસકો એકબીજાને કહા વિના અણુધારી સાહાય્ય કરે છે. વિપત્તિ વગેરે પ્રસંગોમાં ગૃહસ્થશિષ્યો અગર સાગિશિષ્યો ભક્તો ગુરૂના નામે પોતાને જે મળ્યું હોય છે તેનો સમાનબંધુઓના ઉપયોગ માટે વ્યય કરે છે. પોતાના ધર્મબંધુઓ કરતાં અન્ય કંઈ વિશેષ નથી એવો ખાસ નિશ્ચય ધારીને અહંમતાભીતિનો ત્યાગ કરી તેઓ શીર્ષ અર્પણુ કરી પરસ્પર સાહાય્ય કરે છે. પરસ્પરના સંપ બળે તેઓ પ્રતિપક્ષીઓને હઠાવે છે. જેઓ એકબીજા માટે પ્રાણુ સમર્પણુ કરે છે. તેઓ એક ગુરૂના સમાનધર્મી શિષ્યો છે. જેઓ તન, મન, ધનનું મમત્વ

શિષ્યોપનિષદ્.

૫૩

ધારણ કરે છે તેઓ હજી પરસ્પર શિષ્યોની ધરજમાં ક'ંઈ પણ સમજ્યા નથી. જેવું સમજે છે તેવું રહેણીમાં મૂકીને બતાવે છે તેઓ સદ્ગુરૂના શિષ્યોની પરસ્પરની સાહાય્યકર્તાવ્યકર્મકરજ બળવનારા જાણુવા. પરસ્પર સાહાય્ય કરનારાઓ પર ગુરૂની કૃપા પ્રસન્નતા ખરેખર પ્રત્યક્ષ વા પરીક્ષમાં વર્તે છે અને તેથી શિષ્યોતું કલ્યાણ થાય છે.

૭૮ શિષ્યધર્મયુક્તા:

શિષ્યધર્મો જે જે હોય તેઓથી યુક્ત શિષ્યો કહેવાય છે. શિષ્યની કરજને ધર્મરૂપ કહેવામાં આવે છે કારણ કે તેથી શિષ્યનો આત્મા ગુરૂરૂપ બનવા સમર્થ થાય છે. શિષ્યધર્મો જે જે કહેવાયા અને જે જે કહેવાના બાકી રહ્યા તે સર્વથી યુક્ત શિષ્યો બને છે. શિષ્યનો ધર્મ અદા કર્યાવિના શિષ્ય કદાપિ ગુરૂ બની શકતો નથી. જેની દેવમાં અને ગુરૂમાં એકસરખી પુણ્ય પુષ્ટિ હોય છે તેને અકથિતાર્થનો પણ બોધ થાય છે તેના હૃદયમાં દૈવીશક્તિયો પ્રગટે છે અને તે સર્વનો પૂજ્ય બને છે. માટે શિષ્યો સદા શિષ્યધર્મયુક્ત રહે છે.

૭૯ દેવગુરુધર્મસાધકાઃ શિષ્યાઃ મજ્જલમયાઃસન્તિ.

દેવગુરૂ અને ધર્મની સાધના કરનારા શિષ્યો સ્વયંમંગલમય હોય છે એ સૂત્રથી પ્રાંતમંગલનો નિર્દેશ કર્યો છે. દેવગુરૂ અને ધર્મ છે તે મંગલરૂપ છે અને તેથી તેની સાધના કરનારા શિષ્યો પણ મંગલરૂપ બને છે. દેવગુરૂ અને ધર્મની સાધના કરનારા શિષ્યોમાં ગુરૂદેવધર્મભાવ વિકસે છે અને તેમાં સંયમરૂપે બનેલા શિષ્યો સર્વમંગલની માલારૂપ બની પરમસુખના ભોક્તા બને છે. દેવગુરૂધર્માધકગૃહસ્થ તથા ત્યાગીશિષ્યો પરમ મંગલમય છે. इत्येवं अहं ईशान्ति. ३

મુ. પેથાપુર, સં. ૧૯૭૩ શ્રાવણ સુદિ દ્વિતીયા, શનિવાર.

બુદ્ધિ, હૃદય અને આત્માના વિકાસ માટેનું માસિક.

બુદ્ધિપ્રભા.

ગ્રાહક ન થયા હો તે યાઓ, અને તે દ્વારા જ્ઞાન, આનંદ, સંતોષ અને શાંતિ સંપાદન કરો.

આ માસિકમાં

દેશ, સમાજ, ધર્મ વગેરે જૈન અને જૈનેતર સાહિત્યના સંગીત ગદ્ય પદ્ય લેખો પ્રસિદ્ધ થાય છે.

આ માસિક માટે.

હિન્દુસ્થાન, ગુજરાતી પંચ, સાહિત્ય, ચંદ્રપ્રકાશ આદિ પ્રતિષ્ઠિત પત્રના પત્રકારોએ ઉત્તમ અભિપ્રાયો દર્શાવેલા છે.

અંગત પ્રશંસાની જરૂર નથી.

નમૂનો મંગાવી જુઓ, વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫. સાથે સવારૂપિયોજ છે.

લખો:-

મણિલાલ મા. પાટરાકર,
તંત્રી બુદ્ધિપ્રભા.
કાઠીપોળ-વડોદરા.

બુદ્ધિપ્રભા માસિક પત્રની ઓપીસ
રીચીરાડ—અમદાવાદ.

વડોદરા—શિયાપુરામાં, હુહાણામિત્ર સ્ટીમ પ્રિ. પ્રેસમાં, વિકૃલલાલ આશારામ ઠક્કરે,
તા. ૫-૬-૧૭ ના રોજ પ્રકાશકને માટે છાપી પ્રસિદ્ધ કર્યું.